

आनन्दसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः

(१३३)

श्रीशिवभारतम् ।

मूल्यं-रुपकद्वयम् (२)

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_184336

UNIVERSAL
LIBRARY

आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितं

श्रीशिवभारतम् ।

—:०-०-०-०-०:—

एतत्पुस्तकं

० शा० सं० पुरुषोत्तमशास्त्री रानडे इत्येतैः
० शा० सं० वासुदेवशास्त्री मराठे इत्येतैश्च
संशोधितम् ।

तच्च

मि. ए. इत्युपपदंधारिभिः

विनायक गणेश आपटे

इत्येतैः

पुण्याख्यपत्तने

श्रीमन्महादेव चिमगाजी आपटे

इत्यभिधेयमहाभागप्रतिष्ठापिते

आनन्दाश्रममुद्रणालये

आयसाक्षरैर्मुद्रयित्वा

प्रकाशितम् ।

शालिवाहनशकाब्दाः १८५२

ख्रिस्ताब्दाः १९३०

(अस्य सर्वेऽधिकारा गजशासनानुसारेण स्वायत्तीकृताः) ।

मूल्यं पञ्चाणकाधिको रूपकः (१८५) ।

प्रकाशयितुराशयः ।

—:०:—

सुविदितमेवैतच्छ्रुतिस्मृतीतिहासादिपारिशीलनशालिनां प्राचीनार्वाचीनैतदुभयविधप-
तप्रकाण्डानाम् । यदतर्क्येन्द्रजालिकः षड्गुणैश्वर्यशाली वनमाली भगवान्नारायणः
थावरजङ्गमात्मकमखिलं जगत्सिमृक्षुः स्वसंकल्पमात्रान्महाभूतोत्पत्तिक्रमेण मनुजप्रभृत-
स्तत्तुल्यैलान्ता जरायुजायनेकभेदाभिन्नाः प्रजाः सह गुणकर्मभिरसाक्षीदिति ।

तासां चाभ्युदयाखिलव्यवहारयोयोगक्षेमाय दिव्यदृष्टयस्त्रिकालज्ञाः परमप्राचीना मह-
य आहारविहारादिषु सर्वेष्वेव वर्तनेषु वर्णाश्रमादिप्रतिनियतान्नैकशो धार्मिकान्नियमा-
श्रुतिस्मृत्यादिदूषणनिबद्धान्विधाय चातुर्वर्ण्यसंस्थामेकतन्त्र्यां सदाचरणरूपायां सूत्रे
गेगणमिव 'नि' 'डितां' व्यवस्थापयन् । तत्र नैकोऽपि तादृशो व्यवहारोऽस्ति यन्मूले धर्म-
व्यवस्थेनैव नान्ताति । भारतवर्षीयो हिन्दुजनसमाजश्चाद्ययावत्तांस्तान्धर्मनिर्धनान्यथा-
न्महत्याऽऽरभ्येत्थं परिणयति यत्र प्राणसंकटमपि तृणाय मन्यते ।

सैयं सदाचारपद्धतिः प्राचीनसंस्कृतिश्च यदा यदा कालविपर्ययान्मानुषाद्वाऽ-
राधाद्भारतीयानां दुर्दैवविलासाद्वाऽपि सर्वतो ग्लानिमुपगता भवति समीहते चाध्या-
दु जगत्यर्वाचीनसंस्कृतिर्दुराचरणपद्धतिश्च तदा तदाऽवन्यवनबद्धपरिकरौ जगदी-
शेता नानासमयेष्वनेकदशेषु विभिन्नजातिषु च रामकृष्णादिमानुषाकारं गृहीत्वा
तस्मिन्तलेऽवतीर्यधर्मध्वंसनपुरःसरं धर्मसंस्थापनाद्यवतारकृत्यमनुतिष्ठतीति स्मृतीतिहासा-
देषु प्रसिद्धम् । तदुक्तं भगवता स्वयमेव गीतायाम्—

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥ इति ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ इति च ।

प्रकृतेतिहासप्रधानपुरुषश्छत्रपतिः शिवराजभूपतिरपि तादृशावतारविभूतिकोट्यन्तर्गत
एवैको भूत्वा गतः । अत्रार्थे द्वैतचरित्रं प्रत्यक्षयतां प्राचीनसंस्कृतिभाजां मनोदेवतैव
साक्षिणीति तत्त्वे विप्रतिपत्तौ सैव प्रष्टव्या । तथा हि—विशेऽध्यायेऽह्नीशाहेन शिवराज-
नेग्रहार्थं प्रेषितेऽफजलमहावीरे समायाते सति शिवराजमुद्दिश्य—

त्वं यदा वासुदेवोऽभूस्तदा-हं नन्दमन्दिरे ।

त्रिदिवात्तव साहाय्यविधानार्थमवातरम् ॥

इदानीमपि दैत्यारे विमुच्य तुलजापुरम् ।

गह्वाभ्याथैव ते स्वयम् ॥

यथाजातेन कंसेन यथाऽहमवमानिता ।

पूर्वं तथाऽधुनैतेनाप्यवज्ञाताऽस्मि पाप्मना ॥

विधिना विहितोऽस्त्यस्य मृत्युस्त्वत्पाणिनाऽमुना ।

अतस्तिष्ठामि भूत्वा हं कृपाणी तव भूमे ॥

इति देव्या स्पष्टमुक्तत्वात् । न ह्येतच्छिवराजस्य सामान्यमनुप्यमात्रत्वं उपपद्यते । एवमादयो भूयांसः प्रसङ्गा अत्रोदाहर्तुं शक्याः । ‘ अवतारपुरुषः शिवराजस्तस्य भवानी तरवारिः ’ इत्यबाधितशिष्टलोकाप्रसिद्धरप्यत्रानुकूला भवति । तथा चोपदेशपरम्परा-रूपागमप्रामाण्याद्भारतादिप्रसिद्धकृष्णार्जुनवदसौ शिवराजोऽपि कथमिव नावतारो भवेत् ।

किंचानुमानमप्यत्र शिवराजावतारत्वं उपोद्बलकं भवति । पूर्वोक्तेन यदा यदेति श्लोकेन धर्मग्लान्यधर्माभ्युत्थानैतदद्वयान्यतराधिकरणीभूतं कालमवतारग्रहणाधिकरणभूतकालत्वे प्रदर्श्य परित्राणयेति श्लोकेनावतारग्रहणस्य साधुपरित्राणदुष्कृद्विनाशध-स्थापनैतल्लक्षण प्रयोजनत्रयमुक्तम् । तथा चोक्तप्रयोजनत्रयान्यतमेन साधुपरित्राणादिना कार्येण हेतुना धूमेनेव कचिच्छक्तिविशेषे पक्षे पर्वतादाविव भगवदवतरणं बहिर्भवानुभूयते । यथा कृष्णद्वैपायनो नारायणावतारः शंकराचार्यश्च शिवावतार इति प्रसिद्धं लोके । शिवराज-च्छत्रपतौ गोब्राह्मणप्रतिपालनाफजलादिनिबर्हणभारतीयहिन्दुजनसमाजगतप्राचीनसंस्कृति-सदाचरणपद्धत्यादिचातुर्वर्ण्यधर्मसंस्थापनलक्षणस्य दलत्रयात्मकस्य लक्षणस्य सद्भावात्सु-तरां भगवदवतारत्वं सिध्यति । यदा चैकेनापि लक्षणेन बादरायणादानवतारित्वेऽङ्गीकृते यत्र समुदितस्य लक्षणत्रयस्य सद्भावस्तस्य भगवदवतारत्वमिति किमु वक्तव्यं, सर्वशेषं तस्य भगवत्त्वं भवतीत्येतन्न केनाप्यनङ्गीकरणपात्रतामापादयितुं शक्यम् ।

ननु किमर्थमयं शिवभूषतावीश्वरावतारत्वानुमानरूपो महान् संरभः । यतो मनुष्येष्वपि प्रबलप्रबलतरभावः संलक्ष्यते । तत्र यः प्रबलतरः स स्वबलानुसारेण तादृशानि पूर्वोक्तानि कार्याणि साधयेत् । तथा च शिवराजभूषतिर्मानव एव सन् मानवजात्युचिताधिकारविशेषमवलम्ब्यैव धर्मसंस्थापनादीनि महान्ति जगत्परिपालनोपयुक्तानि कार्याण्यकरोदिति किमनयाऽज्जनप्रतारणकारिण्याऽवतारकल्पनयेति चेत्—उच्यते । यतोऽयं सर्वज्ञः सर्वशक्तिमांश्च भगवान् वासुदेवो धर्मसंस्थापनादीनि विशिष्टकार्याणि स्वीयावतारग्रहणस्य प्रयोजनत्वेनोल्लिखति तत एव मवगम्यते यदीदृशानि विशिष्टकर्तव्यानि विशिष्टशक्तीश्वरसंपाद्यानि, न मानवजाती-साध्यानि प्रत्युत मानवजात्युचितशक्तिज्ञानाभ्यां बहिर्भूतानीति । यदि कश्चित्किञ्चित् किञ्चिच्छक्तिमांश्च मानवजातीयोऽपीदृशानि विशिष्टकार्याण्यनुष्ठातुं प्रभवेत्तदा किञ्चि-यभीश्वरस्यावतारग्रहणे समुद्योगः । किमिति च न प्रमाणत्वेन गृहीतव्यासादिप्रोक्तपुरा-तिहासादिवर्णिनरामकृष्णाद्यवतारकथाविलोपप्र-

अन्यत्र चेदृशविशिष्टकार्यकर्तृव्यताधिकारः परमेश्वरस्यैव वर्णितो दृश्यते न मनुज-
जातीयस्य । तथा हि—

सृष्टिस्थित्यन्तकरणादेक एव महेश्वरः ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च संज्ञामाप पृथक्पृथक् ॥ इति ।

सर्वज्ञः सर्वशक्तिमांश्च स परमेश्वरो ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपेण त्रिधा विभक्त आत्मनि
सर्जनपालनसंहरणरूपेण स्वशक्तिं पृथग्विभज्य क्रमेण प्रत्येकमेकैकां व्यवस्थापितवानिति
तदर्थः । ततश्च यथा जगत्सर्जनं ब्रह्मेतरकर्तृकं जगत्संहरणं च रुद्रव्यतिरिक्तकर्तृकं न
समस्ति तथा जगत्परिपालनमपि विष्णुपदवाच्येश्वरभिन्नकर्तृकं नास्ति । न श्रूयते च
कापि पुराणग्रन्थेषु ।

किंच जगदधिकारिसंज्ञानां नियतविषयत्वात्स्वेतरस्पर्शित्वं नेप्यते । अत एव कवि-
कुलशिरोमणिना कालिदासेन रघुवंशे तृतीयसर्गे—

हरिर्यथैकः पुरुषोत्तमः स्मृतो महेश्वरस्त्र्यम्बक एव नापरः ।

तथा विदुर्मा मुनयः शतक्रतुं द्वितीयगामी न हि शब्द एष नः ॥

इत्युक्तम् । एतावता प्रबन्धेन धर्मसंस्थापनाद्यंशत्रयात्मकजगत्परिपालनकर्मणि सर्व-
शक्तिसंपन्नस्येश्वरजातीयस्यैव सामर्थ्यं प्रक्रमते न यत्किंचिच्छक्तिकस्य मनुजस्यानीश्व-
रस्येति सिद्धम् । महति कार्ये महत्त्वविशिष्टकर्तृकत्वस्यैवोचित्यात् । तादृशकार्यस्य
मानवजात्युचितप्रबलतरशक्तेरपि बहिर्भूतत्वेन तद्विषयत्वासंभवाच्च । तथा चाकुण्ठशक्ती-
श्वरसाध्यानि कर्माणि मर्यादितशक्तिकः शिवराजोऽनीश्वरः कथं कर्तुं प्रभवेत् । अत एव
शिवमहिम्नस्तोत्रे—

अनीशो वा कुर्याद्भुवनजनने कः परिकरोः

यतो मन्दास्त्वां प्रत्यमरवर संशेरत इमे ।

इत्युक्तं संगच्छते । एवं च शिवराजच्छत्रपतावतारत्वाकल्पनेन मनुष्यत्वस्यैवानुसं-
धाने प्रत्यक्षतोऽनुभूयमानं परम्परया श्रूयमाणमितिहासोद्भूतं च साधुपरित्राणादि विशि-
ष्टशक्तिसाध्यं कर्म किमपि कथमपि न युज्येत । युज्यते त्वीश्वरावतारत्वात्मिकायां मनु-
क्तकल्पनायाम् । एतादृशीमवतारभूतां राजविशेषव्यक्तिमनुलक्ष्यैवोक्तम् —

नारायणादृते नान्यो वसुमत्याः पतिर्भवेत् ।

नारायणांशजो राजा मनुष्यो न कदाचन ॥

इति । तेन नातिप्रसङ्गः शिवभारतोतिहासोक्तं चानुगृहीतं भवतीति सर्वं समञ्जस-
मित्यास्तां तावदियं भाविकजनमनोहारिणी शिवराजावतारविचारसरणिः ।

एवमस्य चरित्रस्य प्रधानपुरुषः श्रीमाञ्छत्रपतिः शिवराजोऽवतार इति विवि-
च्चेदमिदानीं निरूप्यते—शिवभारतमिति ग्रन्थाभिधाने यः शिवशब्दो निवेशितः स
तु युक्त एव । शिवशब्दस्य च्छत्रपतौ तत्पित्रादिभिः संकेतितत्वात् । भारतशब्दस्तु
केनाऽऽशयेन प्रवेशित इति ।

भारतशब्दस्य हि भरतानाधिकृत्य कृतमिति व्युत्पत्त्या भरतवंशीयरাজकृतजगत्परि-
पालनप्रयोजनकमहापराक्रमादेर्वर्णनमर्थः । तादृशवर्णनं च भारतेतिहासनाम्ना प्रथितायां
श्रीमद्वेदव्यासप्रणीतायां शतसाहस्र्यां संहितायां दृश्यत इति युक्तस्तत्र भारतशब्दप्र-
योगः । अत्र तु ग्रन्थे भृशबलकुलोत्पन्नराजचरितवर्णनादयुक्तोऽयं कवीन्द्रपरमानन्द-
कृतो भारतशब्दनिवेश इति चेद्भ्रान्तोऽसि ।

यथा स सुगृहीतनामधेयो भरतराजश्रेष्ठः, लोकोत्तरपराक्रमशाली अपर इव वन-
माली भारतकुलप्रवर्तको भारतदेशोद्धारको भारतजनघरिपालको भारतधर्मसंस्थापक-
श्चाऽऽसीत्तथाऽयमपि शिवराजश्छत्रपतिरिति द्योतयितुं कवीन्द्रेणैतच्चरिते भारतशब्दस्य
योजितत्वात् । यथा पुरुषश्रेष्ठगतशौर्यादिगुणविशेषं स्फोरयितुं पुरुषव्याघ्र इति वा
नरसिंह इति वा प्रयुज्यते तद्वत् ।

किं च भारतनाम्ना प्रसिद्धो निबन्धो हीतिहासलक्षणाक्रान्तत्वादितिहास इति
प्रोक्तो लोके । इतिहासलक्षणं च—

धर्मार्थिकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम् ।

पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते ॥ इति ।

तथा च— इति—इत्येवंप्रकारकं वस्तु, ह—किल निश्चयेनेत्यर्थः । आस्ते यत्रेति
व्युत्पत्त्या प्राचीनसमयसंवृत्त्यार्थिकचिदर्थस्य यथावस्थितत्वेन प्रकाशकमाख्यानमितिहा-
सपदार्थः संपद्यते । यथा रामायणादि । एवं प्रकृतशिवराजचरितमपीतिहासलक्षणाक्रा-
न्तत्वादितिहासः । इतिहासप्रामाण्यं चेतिहासशब्दार्थमहिम्नैव वादिप्रतिवाद्येतदुभयप-
क्षमध्यगतेन न केनाप्यनङ्गीकर्तुं शक्यम् । अर्थान्नात्र मयाऽज्ञानान्मोहात्कवित्वशक्ति-
विलसनाद्वा कस्यचिदपि कथांशस्य लेशतोऽपि विपर्यासः कृतः । किंतु यथावस्थितमेव वस्तु
प्रदर्शितमिति भारतवदस्य सर्वात्मना प्रामाण्यमिति सूचयितुं शिवराजेतिहासविषये भारत-
शब्दो निर्दिष्ट इति तत्तात्पर्यम् । एतेनाध्यायपरिसमाप्तौ ' अनुपुराणे ' इत्युक्तत्वात्पुरा-
णस्य च केषांचिन्मते प्रमाणत्वेनासंमतत्वादसत्कल्पनसिराणरियं यच्छिवराजस्तरणिरि-
तीति वदन्तः परास्ताः । प्रकृतशिवराजचरिताख्याननिबन्धस्य, सर्गश्च प्रतिसर्गश्चेत्यादि-
पञ्चांशात्मकपुराणलक्षणेन सर्वात्मनाऽनाक्रान्तत्वात् । मन्वन्तरादिवर्णनस्य तत्रादर्श-
नात् । ननु किमर्थं तर्हि पुराणशब्दप्रयोगस्तत्रेति चेदुच्यते । यथा हि पुराणं श्रवणपठ-
नादिना स्वोत्कर्षप्रयोजकधर्माधायकमेवमेवेदमपि शिवराजचरितं पुराणकविप्रोक्तगीर्वाण-

वाणीसरणिमनुगतं तादृशधर्माधायकमिति सूचनेन स्वतः सिद्धमितिहासग्रन्थस्युपेक्ष-
ल्यितुमिति गृहाण ।

नन्वत्र पुरुषार्थोपदेशादर्शनादितिहासलक्षणमपि न सर्वात्मनाऽवतरतीति चेन्न ।
अवतारपुरुषचरितस्य हि निसर्गत एवासन्मार्गनिवृत्तिपूर्वकसन्मार्गप्रवृत्तिबोधप्रदत्वेन
तादृशबोधाय चार्थोत्कर्षसाधकत्वेनार्थोत्कर्षस्य च धर्मोत्कर्षाधायकत्वेनारयेतिहासस्य
परम्परया पुरुषार्थोपदेशसमान्वितत्वात् ।

इत्थं प्रौढतामापन्नोऽयमवतारपुरुषाधिष्ठितत्वाद्गीर्वाणवाणीमयत्वाच्च द्वितीय इवार्थना-
रीनटेश्वरः शोभते शिवराजेतिहासः । अत एव सच्चिदानन्दमधिष्ठित आनन्दाश्रममु-
द्रणालये लब्धोऽनेनावकाश इति युक्तमेव ।

यद्यप्ययमन्यत्र मुद्रितपूर्वस्तथाऽपि येयं शिवराजेतिहासपुस्तिका संस्करण आधारतयाऽ-
वलम्बिताऽस्माभिः सेयमद्ययावदुपलब्धासु पुस्तिकासु प्रथमा प्राचीनकाललिखिता चेत्य-
तिर्जीणतया पत्रगतप्रकारविशेषतया क्षरलेखनसरण्या चावगम्यते । नैतावदेव किंतु शिवरा-
जकविराजैतदुभयसमकालीनत्वं भासते तस्याः । प्रेक्षणार्थं तस्याऽऽख्याचित्रमप्येकं निवे-
शितम् । भूयांश्च भारतीयजनसमाजः सांप्रतं शिवराजेतिहासे समासक्तान्तःकरणः सन्
अक्षेमक्षिकया युक्तिप्रयुक्त्यादिभिस्तदीययावदर्थगतसत्यतांशपराशिोधने व्यापृतो बह्वाकुलो
दृश्यते । तत्र संशोधनेऽतिप्राचीनस्य शिवराजसमकालिकस्य चाऽस्येतिहासग्रन्थस्य मह-
देव सहायकं भूत्वा देशकार्यमपि कृतमेव भवेदथ च शिवराजकाले भगवती गीर्वाण-
वाणी नाधुनेव विवशा किंतु तरुणीव सानन्दं समुत्कर्षावस्थामनुभवन्ती गर्भीतरा चाऽऽ-
सीदित्यप्यवगतं भवेदित्यतः पुनर्मुद्रणयन्त्रमध्यारोपितोऽसौ । एतत्संस्करणं चाऽऽनन्दा-
श्रमस्थपण्डितैः प्रधानसंशोधकमन्तरेण सर्वैरेव कृतम् ।

सोऽयं ग्रन्थः करवीरक्षेत्रनिवासिनां श्रीमतां 'अप्पासाहेब राजोपाध्याय' इत्यभि-
धेयमहाभागानां विशाले पुरातनाधुनातनपुस्तकपुस्तिकादिसंग्रहे विद्यमानं प्राची-
नजीर्णलेख्यपात्राणां राशिमपरमिवोदधिमालोद्भ्योपलब्धं अस्मिन् शिवराजेतिहासस्य
प्राथमकल्पिकं पुस्तिकान्तरं तदनुसारेण मुद्रितः । तदालोडनकार्यं च कलाभिज्ञपदभू-
षितं देवधरोपाह्वकृष्णरायतनूद्भवदत्तात्रेयशर्मणा करवीरप्रख्यस्तव्येन स्वीयममूल्यं
समयं व्यथीकृत्य महता परिश्रमेण संपादितम् । अथ च शिवचरित्रकार्यालयस्थ 'काळे'
इत्युपाख्यपंतादिनकरद्वारा पुण्यपत्तनस्थभारतेतिहाससंशोधकमण्डलस्योपहारीकृतम् । तेन च
महाभागेन मण्डलेनाऽऽनन्दाश्रमसंस्थायां संस्करणे सहायकत्वेनैवाप्युदातुं समर्पितमिति
तान्सर्वानभिनन्दये स्मरामि च मुहर्मुहुस्तेषां कृतीरुपकृत्य ।

एवं संजातागमे गीर्वाणवाणीरूपेण परिणत इतिहासराजे कविराजशिवराजमहाशक्त्योः
संभेदः कृष्णाक्षयनयोः प्रीतिसंगम इवातीवाभिरामः पवित्रश्च संजात इति वाचनसमका-
लमेव प्रतीयतेऽतस्तादृशे संगमे निरन्तरमवगाहनादिना परिमार्जयन्त्वसन्मार्गप्रवृत्ति-

तिं भारतीया जनाः । एवं श्रीशिवसच्चिदानन्दपदकमलयोः प्रार्थयते प्रकाशकः—
 प्यवत्तने—आषाढपौर्णमास्यां } आपटेकुलोद्भवो गणेशात्मजो विनायकरायः—
 शके १८५२ } (आनन्दाश्रम—म्यानेजिंग टूटी) ।

अनीत्र प्राचीनायाः शिवराजोद्देशसंपूर्णरत्नाया हरतालिवेलायाः
 पृष्ठाभक्रमकं छायाचित्रम् ।

वर्षायांषोडः षीष्टपाणिनिः ॥ अथैषिर्वाग्विष्णोः तमधिदेवताः ॥ २५ ॥ कथान् दोलस
 द्विनिर्गमिनस्त्रिः काशुते ॥ स्फुरादिनागपुत्रं तज्जु ॥ २६ ॥ कैकजालके ॥ २७ ॥ प्रत्ययपल्लवोप
 तविकीर्णश्चेतसर्वागोः सखः सलिलसंपूर्णसुवर्णकलमान्वितः ॥ २८ ॥ द्वारदेशोभयप्रांतलिखित
 नेः देवताः ॥ पतिः स्वपि नानेकदीपमंगलदीपकोः ॥ २९ ॥ विहितोपधिक इत्यस्य हेस्तुति
 कान्ते ॥ दिव्यतेजोमयी देवी दिव्यरूपा व्यराजत ॥ ३० ॥ भूवाणप्राणवद्वायुः संमितिमातिक
 ॥ ३१ ॥ शके संवत्सोभुक्तेष्वहं योत्तरायणे ॥ ३२ ॥ शिशिरर्तो कर्तमाने प्रवास्ते मासि पञ्च
 नः कलपक्षेत्तलीयायां निशिलने सुशोभने ॥ ३३ ॥ व्यनुकूलतरेस्कंगसंश्रयेः पञ्चमिती
 व्यतिशेषवत्तलीस्थिरसाक्षादवैभवः ॥ ३४ ॥ अपारलावप्यमयं कर्तव्यं नानाप्रकारं

अथ ज्ञानशिवराजलक्षणम्

कवीन्द्रपरमानन्दकृतस्य शिवभारतस्य

प्रस्तावना ।

यं यं लोकं मनसा संविभाति, विशुद्धसत्त्वः कामयते यांश्च कामान् ।
तं तं लोकं जयते तांश्च कामांस्तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः ।

(मुण्डक १०, १, ३ उ० पृ० अ००.१)

श्रीमत्शुद्धत्रयपतेः शिवराजस्य चरित्रविषये बहवो ग्रन्था लेखाश्च निर्मिताः संप्रति विद्वद्भिः । स्पष्टमिदं यत्तेषां पुराणपत्राणि लिखितान्येव च प्रमाणत्वेन स्वी क्रियन्त इति । एतादृशप्रार्चनलेख्यपत्राणामपेक्षिकसमृद्धयभावान्महाराजस्य चरित्रालोकसमये बहवो मोहकारिणः प्रसङ्गा उपतिष्ठन्ते । विशेषतः परकीयाणां दुरभिमानदोषदृष्टैर्लेख्यैरस्मदीयानामजनिष्ट प्रायो बुद्धिभेदः । भावुकतया महाराष्ट्रीयीणां हृदये यद्यपि महाराजस्य चरित्रविषये विपुलतर आदरोऽस्ति तथाऽपि पाश्चात्याद्भावितबुद्धिभेदस्य निरसने पायितुं न शक्नोति सा महाराष्ट्रीयीणां भावुकता । अत्र परमोज्ज्वलस्य वर्तत आवश्यकता सत्येतिहासस्य । एतादृशं सत्येतिहासं सम्यक्संशोभ्य परकीयैः प्रकीर्ण बुद्धिभेदं निवारयितुं कामेन भारतेतिहाससंशोधकमण्डलेनातीव कृतः परिश्रमः । आविष्कृतं च शिवराजचरितम् । एवं संशोधनं कुर्वता मण्डलेन पाश्चात्यानां खण्डनेन सहैव स्वकीयानामद्भुतरम्या भावना अप्यपरिहार्यतया गत्यन्तराभावाच्च खण्डिता इति प्राप्तमेतत् । अभिन्नकार्यं ये ग्रन्था लेखाश्चाप्युच्यन्ते तत्रेदं शिवभारतमेव प्रमुखतामापन्नम् । राज्ञा शिवेन समकालीनतां भजतां लेख्यानां ग्रन्थानां वा योग्यतेतरेभ्यः सर्वेभ्योऽप्यधिकतमाऽस्तीति नात्र संदेहः । शिवभारतस्य कर्ता परमानन्दो न केवलं शिवराजसमकालीनः किंतु तस्याऽऽश्रितः कृपापात्रमासीदिति कवीन्द्रेणैवोक्तमात्मनो ग्रन्थे । महाराजेनाऽऽदिष्ट एव व्यरचयदिमं ग्रन्थं कवीन्द्रः ।

न केवलमिदं काव्यं, यतोऽत्र चरित्रे प्रधानपुरुषाणां वृत्तं न तेनातिशयोक्तिः कृता । न कृतो विपर्ययो विजये पराभवे वा गुणदोषयोर्वा काव्युल्लङ्घ्येतिहासमर्यादामाश्रित्य वाऽद्भुतकल्पनाम् । तस्मात्सिद्धमिदमेतिहासिकमनुपुराणमिति । तथाऽपि विशेषप्रसङ्गवर्णनसमये काव्यस्फूर्तिः परमोत्कर्षतां भजते परमानन्दस्य । तथाहि—शाहनृपतेः सौन्दर्यवर्णनं, मुस्तफाखानेन स यदा बन्दाकृतस्तदा जातस्य तुमुल्युद्धस्य वर्णनं, शिवराजस्य बालक्रीडावर्णनमेवमादिषु तत्र तत्रोज्ज्वलं प्राकाशत परमानन्दस्य प्रतिभा । काव्येतिहासयोर्मेलनेन ग्रन्थोऽयमतीव हृदयंगमः संजातोऽपि नेतिहाससन्वयस्याभजत किञ्चिन्न्यूनतां पावित्र्यं वेत्यहो आश्चर्यं कविप्रतिभायाः । संस्कृतभाषायां पुराणग्रन्थेष्वस्ति विलक्षणः काव्येतिहासयोर्व्यतिकरस्तेन प्रसिद्धप्रायमिदं यदितिहाससंशोधने संशो-

धकानां चेतः कथं खिद्यत इति । परमानन्देन त्वात्मनः काव्यमतीव चातुर्येण व्यरचि । तत्काव्यसंसर्गेणतिहासोऽयमधिकमेवाविन्दत विकासम् । अतो ग्रन्थस्यास्य पठनसमये “ इतिहासोत्तमादस्माज्जायन्ते कविबुद्धयः ” इति व्यासवचनं स्मर्यते सहजतया । अत्रानुपुराणेऽङ्गीकृता महाभारतस्य सरणिः । तज्जावर उपलब्धस्य पुस्तकस्याध्यायपरिसमाप्तिस्कन्धे “ शतसाहस्र्यां संहितायां ” इति दृश्येते पदे । तस्य हेतुः कदाचिदेवं स्यात् -- यथा महाभारते शतसहस्रश्लोका विद्यन्ते तथा शिवभारतस्यापि कर्त्रा शतसहस्रश्लोका ग्रन्थेऽस्मिन्नकारिषतेति । अवान्तरप्रमाणग्रन्थलेखैस्त्वयमभिप्रायः प्रामादिक इति सिध्येत् । प्रामादिकीयं शतसाहस्रीकल्पनेत्यत्रास्ति प्रत्यक्षप्रमाणम् । अत्र हि ग्रन्थेऽध्यायपरिसमाप्तिस्कन्धेऽध्यायशतसंहितायामिति विस्पष्टं तावद्दृश्यते । तस्माद्ग्रन्थस्यास्याध्यायशतमेव परमानन्देन संकल्पितमिति निश्चीयते । न शक्यते परिज्ञातुं यथा परमानन्दस्यायं संकल्पः सिद्धिमगान्न वेति । यथाऽयं ग्रन्थोऽपूर्णतयापलब्धस्तथैवास्याधिष्ठानमलं प्रकाशेत । उपलभ्यमानेनानेन ग्रन्थेन राज्ञो मालवर्मणः शाहस्य च चरित्रमधुनाऽभजताभ्युपगमयोग्यताम् । आसीच्च केषांचिन्मतं यथा मालवर्मा नाम कश्चित्कर्पकोऽराजकश्चेति । तदपास्तमनेन ग्रन्थेन । मालवर्मा तु ससैन्यो माण्डलिक आसीच्चैकस्य मण्डलस्य शास्ता । अत एवाऽऽपत्काले निजामशाहेनाऽऽहूतः सहायार्थमसौ । तदिदं प्राप्तकालमिति ज्ञात्वा राज्ञा मालवर्मणाऽऽत्मनः स्वकुलस्य चोत्कर्षोऽकारि । एवमादिप्रबन्धमस्मिन् ग्रन्थे रमणीयतया वर्णयामास तत्रमवान्परमानन्दः । वर्णयित्वा च मालवर्मणस्तत्सूनोश्च शाहनृपतेश्चरित्रं तत एव शिवराजस्य वृत्तं प्रारभत । आशयस्त्वत्र शिवराजस्य पितृपितामहादयः पूर्वजाः कथमध्यासितराज्यपदाः शौर्यादिगुणशालिनश्चाऽऽसंस्तस्यगवगम्यतां सर्वैरिति । भृशबलानां वंशोऽयं न शूद्रतामर्हति किंतु राजवंशोऽयं सूर्यवंशेन सह संबध्यत इति ग्रन्थकृद्ब्रूयक्तमेवात्र ग्रन्थेऽवादीत् । विषयेऽस्मिन्प्राचीनतमपुराणसरणिमनुसरता ग्रन्थकृता न काप्युल्लङ्घिता समैतिहासिकसत्यस्य ।

विशेषतः शिवभूपतेर्जन्मवृत्तकथनावसरे परिपूर्णतया पुराणपद्धतिमन्वसरत्परमानन्दः । भगवतो रघुनाथस्य भगवतः श्रीकृष्णस्य वा जन्मनः प्राग्यथा वसुंधरा गोरूपं धृत्वा परमात्मानं शरणं जगाम तथैव शिवराजस्य जन्मनः प्राग्विध्वंशरेयं गोरूपधारिणी सती शरणमियाय विधातारम् । स्लेच्छा वैदिकं धर्मं कथं विध्वंसन्ति तन्निवेद्य भूभारहरणं प्रति परमेष्ठिनं प्रार्थयामास सा । ब्रह्मणोक्तं मया पूर्वमेवावस्थेयं तव विनिवेदिता भगवते वासुदेवायेति । भगवता विष्णुनाऽप्यादिष्टं भृशबलवंशे शाहवर्मणो यादवनन्दिन्यामवतितीर्षुरस्मीति । अवतीर्थ च स्थापयिष्यामि वैदिकं धर्मम् । तस्मात्त्वं विगतसावसा सनी स्वसंनिविशे सुखमाम्ब । एवं विधिना सगाध्राभिता क्षमा स्वर्ध्यानमा-

जगामेति । एवमादिर्विस्तरशो वर्णितः कथासंदर्भस्तत्रभवता परमानन्देन । समग्रस्यास्य कथासंदर्भस्यायमभिप्रायो यथाऽसौ शिवराजो न मनुष्यः किंत्वाधारणतया रामकृष्णादीनां तुलामारोहतीति । प्राचीनपद्धतिमनुसृत्यावतारोऽयं साक्षाद्भगवतो विष्णोरिति ग्रन्थकृता सिद्धान्तितम् । एतावत्कालपर्यन्तं कस्यचिदप्यसामान्यस्य जीवनवृत्तान्तेऽद्भुतकल्पनामन्तरेणावतारित्वं न सेत्स्यतीति सर्वेषामेवाभून्मतिः । अतोऽमुनाऽद्भुतवर्णनेन शिवराजस्यावतारित्वं निश्चेतुमैच्छत्कवीन्द्रः । यद्यप्यत्र मन्येत भुव आत्मभुवं प्रति गमनं महाविष्णोश्चावतारग्रहणेऽनुमोदनमेतन्मयं कल्पितप्रायमपि तु धरया कथिता तत्कालपरिस्थितिर्या वैदिकधर्मस्य सा केवलं न कल्पिता किंतु सत्यैवाभूत् । एतादृशविपदि शिवराजेन यल्लोकोत्तरसामर्थ्येन सर्वैरसंभान्यतयोपेक्ष्यमाणं हिन्दवीयस्वराज्यं प्रत्यक्षमेव प्रस्थापितं तस्मादयमवतीर्णः शिवरूपेण भगवान् वासुदेव इत्यत्र नास्ति संदेहः । अनेनैव हेतुना शिवराजस्य जन्मनः प्राग्वृत्तं साद्भुतमवादीत्परमानन्दः । अद्भुतकथामन्तरेण महाराजस्य चरित्रमवतारचरित्रमिति कथं सिध्येदित्येष प्रश्नः किंचित्सविस्तरमत्र विविच्यते । यतः परमानन्देन वर्णितस्याद्भुतवृत्तान्तस्य परित्यागेन संहवान्यासामद्भुतकल्पनानां परित्यागः कृत एव स्यात् । इदानीतनानामपि केषांचिन्मनस्येवं स्याद्यद्भुतकल्पनामन्तरेण राजा शिव ईश्वरांशेनावतीर्णः खल्वेवं वक्तुं शक्येतति । अतोऽवश्यमेव व्याख्येयोऽसौ विषयः शाम्नीयतया । यः खलु साधूनां परित्राणं दुष्कृतां विनाशं धर्मस्य च संस्थापनं करोति स एवेश्वरावतार इति गीतायां भगवतोक्तम् । दलत्रयात्मकमिदं लक्षणमीश्वरावतारस्य । यत्रैतानि त्रीणि दलानि दृश्यन्ते सोऽवतार इत्युच्यते । अवतार इति शब्दोऽयं नाऽऽर्पः । किंत्वर्वाचीनस्त्वसौ । आप्तेऽवतारशब्दात्प्रति संभव इति शब्दः प्रयुज्यते । महाभारतस्याऽऽदिपर्वण्यस्त्येकं संभवाख्यं पर्व । गीतायामपि “ संभवामि युगे युगे ” इत्युक्तं भगवता । संभावतारयोस्तुल्यार्थकत्वादुपरिनिदिष्टे दलत्रयात्मके लक्षणे निर्दिष्टानां त्रयाणामपि हेतूनां पूर्यर्थमेव परमात्मा व्यक्तस्वरूपं स्वीकृत्य भूमण्डलेऽवतरतीत्यवतारमीमांसायास्तात्पर्यम् । अलावतारमीमांसायां कश्चिदंशावतारः कश्चिच्च पूर्णावतार इति विभागः कल्प्यते कैश्चिद्विद्वद्भिः । अनुपपन्नस्त्वयं पूर्णावतारस्य विचारः । परमात्मा सामर्थ्येणावतरति न वा । नाऽऽद्यः । युक्तिशून्यत्वात् । पूर्णावतारदशायां जगतो मूलाधिष्ठान ईश्वरभावप्रसङ्गात् । न चावतीर्णस्य पुरुषस्य रसरक्तादयः सर्वेऽपि शरीरावयवा ईश्वरमया इति वाच्यम् । सर्वस्यापि जगत ईश्वरमयत्वादवतीर्णस्यैव शरीरमीश्वर इत्यत्र को विशेषः । द्वितीये सिद्धसाधनत्वम् । परशुरामादयःसर्वेऽप्यंशावताराः कृष्णस्तु पूर्णावतार इति चेन्न । पूर्णावतारस्यायं विचारो न शान्नीयतामर्हति । प्रमाणाभावात् । अत एव श्रीमदाचार्यैर्विहायेमां पूर्णावतारकल्पनां गीताभाष्यप्रस्तावे विम्पष्टं तावल्लिखितं यथा- “ अंशेन

किल संबभूव भगवान् वासुदेवः " इति । अनयैव रीत्या भगवद्गीतासु विचारितोऽय-
मर्थो भगवता वासुदेवेन [गी० ४ । ६] । तस्मादत्राप्यवतारमीमांसावसरंऽशावतार
एवाभिप्रेयत इति परिज्ञातव्यम् ।

गीतास्ववतारस्य त्रीणि निमित्तानि विद्यन्ते । अनेन निमित्तत्रयेण परमात्माऽवतरति
राष्ट्रकल्याणायैव न व्यक्तिहितायेति सुनिश्चितमनुमीयते । अवतीर्णः पुरुषो संस्थापयति
राष्ट्रधर्ममेव न व्यक्तिधर्ममिति रामकृष्णादीनां चरित्रेभ्योऽभिज्ञायते । यः खलु साधु-
परित्राणादिषु मध्य एकेमेव कार्यं पारयितुं शक्नोति स विभूतिरिति सूरिभिर्भक्ति-
सांप्रदायिकादयोऽत्रोदाह्रियन्ते । तैर्धर्मोपदेशमात्रेणैव जनानां विहितं हितं न साधुपरित्राणं
दुष्कृतां विनाशश्च कृतः कारितो वा । अतस्ते विभूतय इत्यभिधीयन्ते । शिवराजस्यो-
दन्ते तु त्रयोऽपि लक्षणधर्मा दृश्यन्ते । महाराजेन हि साधवः परिपालिता अफजलखान-
सदृशानां दुष्कृतां विनाशः कृतो महाराष्ट्रधर्मश्च संस्थापितः । तस्माच्छास्त्रतोऽपि सिद्ध-
मिदं यच्छिवराजस्य रूपेणावतीर्णः परमात्मेति ।

शिवराजेन यानि संपादितानि महाकार्याणि यच्च विक्रान्तं यच्च संस्थापितं स्वराज्यं
तत्सर्वमपि महाराष्ट्रार्थमेव न कस्मैचिद्द्वयक्तिधर्मार्थम् । कलौ भविष्यति म्लेच्छप्रायं
भूमण्डलमन्ते च कल्किरूपेणेश्वरावतारादनन्तरं भविष्यति च धर्मसंस्थापनमिति
पुराणवादः सर्वेषां चेतसि दृढमेव संनिविष्टः । अतो हिन्दवीयस्वराज्यस्य
विचारो न कस्यापि बुद्ध्या शक्यकोटिमारोढुमशक्नोत् । एवं च सति
शिवराजेन प्रत्यक्षतयैव हिन्दवीयस्वराज्यं संस्थापितं तस्मात्किमत्र चित्रं यच्छिवराज
ईश्वरावतार इति लोका अमन्यन्त । केनचिदत्युक्तटैर्नैकेनापि सद्गुणेन नरोऽसामान्य-
तामवाप्नोति किमुतात्युक्तटैर्बहुभिः सद्गुणैः संपन्नः पुरुषोऽसामान्यताया अप्युच्चतम
इति । मन्यते सर्वैरियमेव भूमिकेश्वरावतारकल्पनाया इति । गुणसमुच्चयस्यास्योदात्तहेताव-
धिष्ठाने सति शास्त्रतोऽप्यसावीश्वरावतार इति च सुतरां सिध्यति । चातुर्यं प्रतापश्चा-
नयोर्द्वयोरेकत्र संनिवेशः प्रायेण दुर्लभतरो लोके । अनेन गुणद्वयेनालंकृताः पुरुष-
पुंगवा बहवः प्रसिद्धिभीयुरितिहासे । गुणेन तु सदैव चरिते तत्र दोषोऽप्युद्भूततया
विभाव्यते । विदितमिदमितिहासज्ञानाम् । राज्ञः शिवस्य चरित्रे न केवलमिदं गुणद्वयं
किंत्वन्येऽपि बहवो गुणा दृश्यन्ते । प्रसङ्गावहितत्वं, अव्यभिचारि परीक्षणं, अलौकिकी
बुद्धिः, अप्रतिबद्धा स्फूर्तिः, इत्यादयो दिव्या गुणा एकी बभूवुरत्र । अथाप्यस्मिन्
दिव्ये गुणमण्डले स्वधर्मनिष्ठा, मनःसंयमो ध्रुवा नीतिरीश्वरभावे (स्वातन्त्र्ये)
रतिगुणात्मकमिदं मूर्तित्रयं व्यराजतानेनैव हेतुनेश्वरावतारोऽयं शिवराज इति
सिद्धम् । तत्सिद्ध्यर्थं नापेक्ष्यतेऽद्भुतकल्पना । यद्यप्यद्भुतकल्पनयाऽभ्युपगम्यमानमव-
तारित्वं भावुका अभिप्रयन्ति तथाऽपि नेयं सरणिः शास्त्रेऽभिप्रेयते ।

शिवराज इव तत्पितरावप्यभिजनवन्तावास्ताम् । यद्यपि हिन्दवीयस्वराज्यं न शशाकं प्रस्थापयितुं शाहवर्मा तथाऽपि संरक्षणार्थं हिन्दुजनतायाः संपादनार्थं स्वातन्त्र्यस्य च यावज्जीवं स परिश्रममकरोत् । अतुलनीयमासीच्छाहराजस्य समरधैर्यम् । शिवभारतस्य कर्त्रा परमानन्देनानेकेषु प्रसङ्गेषु तस्य समरधैर्यमतीवाश्लाघ्यम् । तथैव जननी शिवराजस्याप्यासीद् धैर्यशालिनी चतुरा च । सत्सु बहुष्वपि दारेषु शाहवर्मणाऽस्या एव यादवनन्दिन्यै स्वहृदयं समर्पितमित्युक्तवानस्मिन् ग्रन्थे परमानन्दः । एकेनैवानेन हेतुना सुगृहिणीत्वं सिध्यति शिवस्य मातुः । सा यथा सौन्दर्येण संपन्नाऽऽसीत्तथैव गुणेन धैर्येण प्रत्युत्पन्नमतिव्नेन च । एतेनैव तस्या वीरपत्नीत्वं वीरमातृत्वं च सेत्स्यति । पर्णालदुर्गे शिवराजे यवनेन निरुध्यमाने सति सेनानीर्नेता पालकरेत्युपनामको जिजां प्रति द्रष्टुं राजगिरौ संप्राप्तः । एकतः शास्ताखानोऽन्यतो जोहारश्चैवमुभयतोऽपि महाराष्ट्रे परैराक्रान्ते सति स्वयं शिवभूपालो निरुद्ध इव संवृत्तः । एतस्मिन्नवसरे द्रष्टुमागतेन पालकरेण सह जायमाने संभाषणे तया शिवस्य मात्रा यत्तेज आविष्कृतं तन्न केवल-मार्यस्त्रीणामपि निखिलस्यापि तु स्त्रीजनस्य ललामभूतमित्यत्र न संदेहः । ‘यदि विपद्यस्मिन् न यूयं प्रतिकर्तुं शक्नुथ तर्ह्यहमेव रणभूमिं गत्वा योत्स्ये यवनैः सार्धं मोक्षयिष्यामि च शिवराजम्’ इत्यस्मिन् ग्रन्थे परमानन्देन तदुक्तिर्निरदिश्यत । दृष्ट्वा तां जिजाया वीरश्रियं तयाऽभ्यभवच्छौर्यशाली स नेताऽपि । आसीदीदृशी महासाध्व्यतीव तेजस्विनी च यादवनन्दिनी यस्यां भगवान् वासुदेवोऽशेन संबभूवेति किमत्र चित्रम् ।

दृढतमा निष्ठाऽऽसीन्महाराजस्य राष्ट्रीयस्वातन्त्र्ये । अनेनैव हेतुना चरि(रचि)तं तेन कर्माऽऽत्मनः । किं बहुनोक्तेन न चचाल तस्य धिषणा किंचिदपि राष्ट्रधर्माद्विवाहादिषु व्यक्तधर्मेष्वपि । तस्य तादृगाचारेषु बुद्धिभेदः स्यात्केषांचित् । यथा भगवतो वासुदेवस्य चरितमसंगतप्रायमिति कतिचिददूरदर्शिनो मन्यन्ते, तथैव शिवचरितेऽप्यनेकेषां बुद्धिर्भिद्येत । निपुणं निरूपिते च निमित्तं धर्मसंस्थापनायाः, यथा भगवतः श्रीकृष्णस्य चरित्रेऽसंगत्यादिदोषो निवार्यते तथा शिवराजस्यापि चरिते सम्यङ्निरूप्यमाणायां स्वातन्त्र्यसंपादनबुद्धौ न कोऽपि दोषोऽधिगम्येत । न चाफजलस्य युद्धे शिवराजेन विश्वासघातः कृत इति वाच्यम् । तादृशप्रमाणाभावात् । शटे शाठ्यं विधाय शिवराजेन प्राप्तो महान्विघ्नः प्रत्यकारि । दुष्कृता सह सद्वृत्तेन न राष्ट्रधर्ममाचरितुं पारयति कश्चित् । शठेषु शठवत्कुर्यादिति न्यायेनावश्यं राष्ट्रधर्माचरणम् । अन्यथाऽशक्यः खलु राष्ट्रधर्मः संस्थापयितुम् । भगवतः श्रीहरेः शिवराजस्य च न केवलमासीत्पारिकीयैर्विरोधः । परपक्षीभूतैरपि साकं स्वकीयैरनयोरवश्यंभावी समजायत विरोधः । ततः कस्मिंश्चित्समये ताभ्यामसत्यमप्याश्रयित । तथाऽपि न तत्पापं कर्म । समय-विशेषे तदसत्यमेव सत्यमिति शास्त्रकृद्भिर्निरणायि । सत्यस्य कृते कपटपटोरफजलस्य कप-

टविषयीभवने न कोऽपि पुण्यलाभः । दुष्टस्य धर्मद्वेषिणो विश्वासघातिनश्च शाठ्यमभिजाय
महाराजेन सोऽहन्येतैतदेव तस्य महत्पुण्याचरणमिति सिध्यति शास्त्रवचनप्रामाण्येन ।
तथा च महाभारते—

“ यथाऽवध्ये वध्यमाने भवेद्दोषो जनार्दन ।

स वध्यस्यावधे दृष्ट इति धर्मविदो विदुः ” ॥ इति ।

तथैवात्र वासिष्ठवचनम्—

“ बहूनां कण्टकं यस्तु पापात्मानं मुदुर्मतिम् ।

हन्यात्प्राप्तापराधं च तस्य पुण्यफलं महत् ” ॥ इति ।

तस्मान्महाराजस्योग्रस्य वा सौम्यकर्मणो हिन्दवीयस्वातन्त्र्यस्य प्रेरणयैव प्रवर्त-
मानत्वाद्यद्यपि तदापाततः सदापमिव दृश्येत तथाऽपि शास्त्रदृष्ट्या पुण्यमेव तत् । स्वराज्यं
संस्थापयता महाराजेन कथं धर्मः संस्थापित इति वक्तुं शक्येत । न च स्वातन्त्र्यसं-
पादनेन तत्सिध्यतीति वाच्यम् । स्वातन्त्र्यमिति व्यावहारिको विषयस्तत्संपादनेन राष्ट्रस्य
व्यवहारतः कल्याणं भवेत् । अतश्चारितमिदं महाराजस्याग्रभूमिमध्यारूढमपि न सा
धर्मसंस्थापना इति चेन्न । प्रथमं तावत्समाजस्वातन्त्र्यं कथं धर्मान्तरं भवतीति विचार्यते ।
चातुर्वर्ण्यसंस्थारूपं वैदिकस्य धर्मस्य प्रधानमङ्गमिति प्रसिद्धमेतत् । तत्र स्वातन्त्र्यं
स्वराज्यं सत्ताऽपि च क्षात्रधर्म एवान्तर्भवति । ब्राह्मण्ये रक्षिते रक्षितः स्याद्वैदिको धर्म इति
केषांचिन्मतमासीत् । परं तु तदनुभवावरुद्धमिति न प्रमाणगम्यम् । नैतादृशः प्राचीनाना-
मृषीणामाशयः । अथापि तु ब्राह्मः क्षात्र धर्मश्चोभावेतौ परिपूर्णौ भूत्वा यदि मिथः संग-
च्छेयातां तदैव रक्षितः स्याद्वैदिको धर्मोऽभ्युदयं चेयादिति तेषां सिद्धान्तः ।
तथा च मनुः—

“ नाब्रह्म क्षत्रमृष्टोति नाक्षत्रं ब्रह्म वर्धते ।

ब्रह्म क्षत्रं च संपृक्तमिहामुत्र च मोदते ” ॥ इति ।

तथा च सप्रमाणमिदं सिद्धान्तितं भगवता कृष्णद्वैपायनेन महाभारते । सर्वतः समाज-
स्वास्थ्यस्य राजसत्तैवाधिष्ठानम् । यदा कालः पर्यवर्ततेत्युच्यते तदा कालशब्देन परि-
स्थितिरेवाभिधीयते । कालपरिवर्तनं नाम कोऽप्यद्भुततरः संकेत इति मन्यन्ते शास्त्र-
विचारपराङ्मुखाः । महाभारतकृता श्रीमता व्यासेन तु मुनिश्चितोऽत्र निर्णीतोऽर्थः ।
तथा च महाभारते—

“ कालस्य कारणं राजा राजा वा कालकारणम् ।

इति ते संशयो मा भूद्राजा कालस्य कारणम् ” ॥

तथैव शान्तिपर्वणि भीष्मवाक्ये---

“ राजा कृतयुगस्रष्टा त्रेताया द्वापरस्य च ।

युगस्य च चतुर्थस्य राजा भवति कारणम् ” ॥

अनेन कृतादीनामपि युगानां राजमूलत्वात्सर्वस्यापि कालस्य राजसत्त्व कारणमिति सुदृढः सिद्धान्तो भगवतः कृष्णद्वैपायनस्य । तस्माद् ब्राह्मण्ये रक्षिते रक्षितः स्याद् वैदिको धर्म इति न प्राचीनानां मन्त्रदृशां ऋषीणां संमतम् । ततो दुर्वारोऽयं ब्राह्मणस्येव क्षात्रधर्मस्य धर्मेऽन्तर्भावः । एतेन हिन्दवीयसत्तां संस्थापयता महाराजेन धर्म एव संस्थापित इति सिद्धम् । अस्मिन्धर्मकार्ये व्यक्तिमाहात्म्य (अहंकारः) मभिलाष एतादृशां दोषाणामभावान्महाराजस्य चरितं नाम धर्मसंस्थापनाया एव चरितम् । शास्ताखानप्रभृतीनां खलानां निषृद्धयिता महाराजो ग्लपितान् स्वधर्मनिष्ठान्महाराष्ट्रीयानरक्षत् । प्रास्थापयच्च हिन्दवीयस्वातन्त्र्यात्मना वैदिकं धर्मम् । अतः शिवराज ईश्वरावतार इति सिद्धम् । शास्त्रतो व्यवहारतश्चायमेवार्थोऽद्भुतकल्पनासहकृतः कवीन्द्रेण आत्मनो ग्रन्थे पुराणसरणिमाश्रित्य वर्णितः ।

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ इति ।

अवतारमीमांसावसरे भगवता मधुसूदेनावतीर्णस्य चरित्राध्ययनमवश्यमित्युक्तम् । अयमेव न्याय इतिहासाध्ययनावश्यकतामपि द्रढयति । अत्र महाभारतम्—

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।

बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदे। मामयं प्रहरिष्यति ॥ इति ।

एतेनेतिहासाध्ययनस्याऽऽवश्यकतां प्राचीनतमैर्ऋषिभिर्भरङ्गीकृता । संप्रति तु सिद्धान्तोऽयमाक्षिप्येत कैश्चित्पण्डितमानिभिः । स्वराज्यसंपादनमर्थार्जनं वा प्राप्तकालम् । येन राजपुरुषेभ्योऽधिकारा लभ्येरन्येन वा प्रत्यक्षमर्थार्जने भवेत्तस्यैव विषयस्य लोके शिक्षणमावश्यकम् । प्रत्यक्षं तावन्नोपयुज्यते इतिहासाध्ययनमर्थार्जने स्वातन्त्र्यसंपादने वेतिहासस्य संशोधनं संशोधितस्य च प्रसारोऽधुना निष्प्रयोजनतामेवाऽऽपद्यते । प्राचीनोऽयमितिहासो न प्रत्यक्षं संबध्यते वर्तमानेन राजकारणेन । वाणिज्येऽपि च नोपयुज्येतेतिहासशास्त्रम् । तस्मात्कोऽयं निष्फलः प्रयास इत्याक्षेपकाणामाशयः । एवमाक्षिपद्भिर्न सम्यगधीतं समाजशास्त्रमित्यनुमीयते । क्षात्रधर्मो वाणिज्यं वा भवतु तत्र किमपि स्फुरणमपेक्षिकं स्यात् । अत्रापि तितिक्षा स्वार्थत्यागो भव्यश्च श्रेयस्काम इत्यादिसद्गुणानां संवर्धनस्याऽऽवश्यकता वर्तते । तादृगुणसंवर्धनाय इतिहासमन्तरेण साधनान्तरं नोपलभ्यत इति सर्वेषामनुभवः । सूक्तमभियुक्तैर्यस्य प्राचीनेतिहासो विद्यतेऽभ्युदयसंपन्नस्तदेव प्राप् पुनरुज्जीवनमर्हति इतिहासशास्त्रस्याऽऽचार्यो विश्वनाथशर्मा राजवाटे इत्युपनामकः, खरे इत्युपनामको बासुदेवशास्त्री

तिलको लोकमान्यः प्राड्विवाकस्तत्रभवान्नानडे इत्युपनामको महादेवशर्मा इत्येतैर्महाराष्ट्रस्य स्फूर्तिदायिनी इतिहासात्मिका मृतसंजीविनी महाराष्ट्रं प्रति न दीयेत, तर्हि महाराष्ट्रे यत् किञ्चित्चैतन्यमजनिष्ट तत्कथमपि नाभविष्यदिति बाढमुच्यते । राष्ट्रस्योन्नतिं प्रति तस्य सर्वेष्वप्यङ्गेषु, चैतन्योत्पादनमावश्यकमस्ति । विद्या, कला, पराक्रमणमर्थश्च इत्यादीनि सर्वाण्यप्यङ्गानि सममेव समुन्नततिं गन्तुतपेक्षन्ते । अतो राष्ट्रस्य राजवृत्तमिव धर्मवृत्तं समाजवृत्तं वार्तावृत्तमप्यवश्यमेवाध्येतव्यम् । शिवराजस्येतिवृत्तं सर्वतोऽतीव स्फूर्तिजनकमस्तीत्यत्र न संदेहावकाशः । अतः शिवराजचरितस्याध्ययनं सर्वेषामप्यत्यन्तं श्रेयस्करं स्यात् । यतः कर्ताऽस्यानुपुराणस्य (शिवभारतस्य) तत्रभवान् परमानन्दः कवीन्द्रो महाराजस्य समकालिकत्वेन प्रतिपाद्यविषये नात्यक्रामत सत्यस्य मर्यादाम् । अतोऽस्य ग्रन्थस्य पठनावसरे प्रत्यक्षमेवावलोक्यते महाराजस्य चरितमिति स्यान्मनसि पाठकानाम् । उपलब्धानां सर्वेषामपि शिवचरित्राणां मध्ये न कोऽपि शिवभारतस्यास्य तुलामधिरोहति । विशेषतस्तु श्रीमतो राजपुरोहितस्य सन्न्यवाप्तोऽयं ग्रन्थः प्राचीनतमत्वादतीव श्लाघ्यतरः संजातः । तथा च तज्जावरीयपुस्तकापेक्षयाऽस्य शुद्धतरत्वात्पाठकानामयमेव ग्रन्थः श्रेयान्वाचनार्थम् । तज्जावरीयपुस्तकमवलोक्यतां तत्रस्थाननेकान्दोषान्दृष्ट्वा यच्छुद्धीकरणं मनस्युपस्थितमासीत्तदेवात्र ग्रन्थेऽवलोक्य परमां ते मुदमाप्नुवन् । तस्मात्संशोधकैर्निपुणं परीक्ष्यायं ग्रन्थः सम्यक्संस्कृत इति वाचयितृणामिति हासाध्ययनेऽत्युपकारकः संवृत्तः । अत एव करवीरस्थाः श्रीमन्तो राजपुरोहिताः संशोधको देवधरशर्मेत्यादिभिरुपकृतमिदं भारतवर्षमिति मन्यामहे ।

आनन्दाश्रमचालकमण्डलेन च प्रकाशयित्वेमं ग्रन्थं सर्वे लोका अनुगृहीता अतस्ते चालका अभजन् धन्यवादपात्रताम् । प्रस्तावस्यास्य लेखकोऽप्यहं तानानन्दाश्रमचालकान् धन्यवादं वदामि । यतस्तैर्वयमस्मिन् प्रस्तावलेखने नियोज्यानुगृहीताः स्मः । तथा चास्मत्सुहृद्भिः, आपटेइत्युपनामकैरितिहाससंशोधनैकपण्डितैर्दत्तात्रेयशर्माभिरहं प्रोत्साहितोऽस्मिन्कर्मण्यतस्तदनुग्रहमपि प्रतिक्षणं स्मरामि । यथाऽयं ग्रन्थ उपलब्धस्तथाऽस्यावशेषोऽप्युपलभ्यतामिति परमात्मानं साञ्जलिबन्धं सप्रणामं प्रार्थयित्वा विज्ञाप्यन्ते भारतीया ग्रन्थमिमं प्रेमाद्रेण हृदयेन वाचयन्तु भवन्तोऽहर्निशमिति शम् ।

गीताधर्ममण्डलसंस्थापको गोपालसूनुभिडे इत्यु-
पनामकः सदाशिवशर्मा ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

कवीन्द्रपरमानन्दविरचितम् ।

श्रीशिवभारतम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वन्दारुविबुधोदारमौलिमन्दारदामभिः । स्विद्यत्पदारविन्दाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ १ ॥
कदाचित्परमानन्दशर्मा ब्राह्मणसत्तमः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन पुरीं वाराणसीं ययौ ॥ २ ॥
मुच्यन्ते यत्र सर्वेऽपि मुक्तिरेव न मुच्यते । यत्रोपदिशति ब्रह्म तारकं स्वयमीश्वरः ॥ ३ ॥
तत्र तीर्थविधिं कृत्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् । पुण्ये भागीरथीतीरे निषसाद स धर्मवित् ॥ ४ ॥
तं वै पद्मासनासीनं विस्फुरद्ब्रह्मवर्चसम् । वेत्तारं सर्वशास्त्राणां वित्तमध्यात्मवित्तमम् ॥ ५ ॥
पौराणिकानां प्रवरं भट्टगोविन्दनन्दनम् । एकवीराप्रसादेन लब्धवाक्सिद्धिवैभवम् ॥ ६ ॥
कवीन्द्रं परमानन्दं परमानन्दविग्रहम् । दृष्ट्वा प्रमुदितास्तत्र विशाः काशीनिवासिनः ॥ ७ ॥
स तानुदारचरितान् प्रत्युत्थायभिवाद्य च । पूजयामास विधिवत्संप्राप्तनतिथीनिव ॥ ८ ॥
परिवार्योपविशुस्ते सर्वे तं द्विजोत्तमाः । शुश्रूषमाणाश्चरितं प्रथितं शिवभूपतेः ॥ ९ ॥
ततः प्रमनसः सर्वे तमूचुस्ते मनीषिणः । कर्तारं चारुकाव्यानामवतारं बृहस्पतेः ॥ १० ॥

मनीषिण ऊचुः—

यः शास्ति वसुधामेतां राजा राजगिरीश्वरः । तुलजायाः प्रसादेन लब्धराज्यो महातपाः ॥
विष्णोरंशो विशेषेण लोकपालांशसंभवः । मनस्वी सुप्रसन्नात्मा प्रतापी विजितेन्द्रियः ॥ १२ ॥
भीमादपि महाभीमः सीमा सर्वधनुर्भृताम् । धीमानुदारचरितः श्रीमानदभुतविक्रमः ॥ १३ ॥
कृती कृतज्ञः सुकृती कृतात्मा कृतलक्षणः । वक्ता वाक्यस्य सत्यस्य श्रोता चातिबि-
चक्षणः ॥ १४ ॥

देवद्विजगवां गोप्ता दुर्दान्तथवनान्तकः । प्रपन्नानां परित्राता प्रजानां प्रियकारकः ॥ १५ ॥
तस्यास्य चरितं ब्रह्मन्नेकाध्यायमर्भितम् । भगवत्याः प्रसादेन भवता यत्प्रकाशितम् ॥ १६ ॥
उदारशब्दसंदर्भं भूरिभावार्थमद्भुतम् । माधुर्यादिगुणोपेतमलंकारैरलंकृतम् ॥ १७ ॥
निश्चितं धर्मशास्त्रार्थैर्स्थशास्त्रसमान्वितम् । विश्रुतं सर्वलोकेषु पुराणमिव नूतनम् ॥ १८ ॥
समस्तदोषरहितं सहितं लक्षणैर्निजैः । तदशेषमशेषज्ञं शंस नः शंसितव्रत ॥ १९ ॥
इति वाराणसीस्थेन मण्डलेन मनीषिणाम् । प्रोक्तः प्रोवाच धर्मात्मा कवीन्द्रो वदतां वरः ॥ २० ॥

कवीन्द्र उवाच—

एकवीरां भगवतीं गणेशं च सरस्वतीम् । सद्गुरुं च महासिद्धं सिद्धानामपि सिद्धिदम् ॥ २१ ॥
 प्रणिपत्य प्रवक्ष्यामि महाराजस्य धीमतः । चरितं शिवराजस्य भरतस्येव भारतम् ॥ २२ ॥
 कलिकल्मषहारीणि हारीणि जनचेतसाम् । यशांसि शिवराजस्य श्रोतव्यानि मनीषिभिः ॥ २३ ॥
 योऽयं विजयते वीरः पर्वतानामधीश्वरः । दाक्षिणात्यो महाराजः शाहराजात्मजः शिवः ॥
 साक्षान्नारायणस्यांशस्त्रिदशद्वेषिदारणः । स कृदाऽऽत्मनिष्ठं मां प्रसाद्येदमभाषत ॥ २५ ॥
 यानि यानि चरित्राणि विहितानि मया भुवि । विधीयन्ते च सुमते तानि सर्वाणि वर्णय ॥
 मालभूपमुपक्रम्य प्रथितं मत्पितामहम् । कथाभेतां महाभाग महनीयां निरूपय ॥ २७ ॥
 तस्येमां वाचमनधामभिनन्द्य द्विजोत्तमाः । प्रतिश्रुत्य गृहानेत्य स्वयमेतदचिन्तयम् ॥ २८ ॥
 अहो कथमहं कुर्यां भारतप्रतिमं महत् । अमानुषचरित्रस्य शिवस्यैतत्समीहितम् ॥ २९ ॥
 इति संचिन्तयन्तं मां चिरसुस्थिरचेतसम् । देवी भगवती साक्षात्समेत्येदमवोचत ॥ ३० ॥

देव्युवाच—

कवीन्द्र कुरु मा चिन्तामनुकूलाऽस्म्यहं तव । ममाऽऽदेशादयं राजा त्वामिदं कार्यमादिशत् ॥
 एवमाश्वासयन्ती मां कृपालुः कुलदेवता । चतुर्भुजा भगवती हृदयं मे समाविशत् ॥ ३२ ॥
 तदाप्रभृति वाग्ब्रह्म समग्रं पश्यतो मम । जागर्त्यर्थेन सहितं रसनाग्रमधिष्ठितम् ॥ ३३ ॥
 अनागतानां भावानामतीतानां च सर्वशः । साक्षात्संदर्शनेनाहममानुष इवाभवम् ॥ ३४ ॥
 कृतकृत्यमथाऽऽत्मानं मन्यमानेन वै मया । कृतमेतन्महापुण्यमाख्यानमनघव्रताः ॥ ३५ ॥
 यत्राऽऽस्ते माहिमा शंभोर्महादेवस्य वर्णितः । दुर्वृत्तासुरमर्दिन्यास्तुलजायास्तथैव च ॥ ३६ ॥
 धर्मस्यार्थस्य कामस्य मोक्षस्य च यथायथम् । तीर्थानामपि माहात्म्यं यत्र सम्यङ्निरूपितम् ॥ ३७ ॥

यत्र युद्धान्यनेकानि शिवस्य यवनैः सह । तेषामेव विनाशार्थमवतीर्णस्य भूतले ॥ ३८ ॥
 देवानां ब्राह्मणानां च गवां च महिमाधिकम् । पवित्राणि विचित्राणि चरित्राणि च भूभुजाम् ॥ ३९ ॥

गजानां तुरगाणां च दुर्गाणां लक्षणानि च । निरूपितान्यशेषेण राजनीतिश्च शाश्वती ४०
 तं सूर्यवंशमनघं कथ्यमानं मयाऽऽदितः । सर्वेऽप्यवहितात्मानः शृणुष्वं शृण्वतां वराः ४१
 दक्षिणस्यां दिशि श्रीमान्मालवर्मा नरेश्वरः । बभूव वंशे सूर्यस्य स्वयं सूर्य इवौजसा ॥ ४२ ॥
 महाराष्ट्रं जनपदं महाराष्ट्रः स भूमिपः । प्रशशास प्रसन्नात्मा निजधर्मधुरंधरः ॥ ४३ ॥
 कमलार्थतनेत्रोऽसौ कमलापतिविक्रमः । शुशुभे गुणगम्भीरः प्रजारञ्जनमाचरन् ॥ ४४ ॥

स पुण्यदेशे धर्मात्मा निवासं स्वमकल्पयत् । तन्वन्सौराज्यमधिकं नदीं भीमरथीमनु ॥४५॥
 त्वङ्गतुरंगमखुरक्षुण्णभीमरथीतटः । समुद्यद्दुन्दुभिध्वानविभ्रमक्षोभितार्णवः ॥ ४६ ॥
 प्रतापतापितरातिधराधिपतिमण्डलः । सङ्घाद्विखण्डमखिलं बुभुजे स बली बलात् ॥ ४७ ॥
 द्विषद्भिर्दुःसहः सोऽभूद्दुर्धुर्यः सर्वधनुष्मताम् । नारायणांशसंभूतो धनंजय इवापरः ॥४८॥
 महावंशसमुद्भूतामुमां नाम यशस्विनीम् । उपयेमे स विधिना सावित्रीं सत्यवानिव ॥
 अथासौ बहु मेने तामनुरूपगुणान्विताम् । अजो रघुसुतः श्रीमान्साध्वीमिन्दुमतीमिव ॥
 प्रसादमिव पार्वत्या दत्तमात्मीयमात्मना । उमेति भूषयामास नामधेयमुमा सती ॥ ५१ ॥
 अथ श्रीदसमृद्धश्रीः स तथा सुदृशाऽन्वितः । समाचचार मतिमान्कृती धर्मानेकधा ५२
 अभिहोत्राणि सत्राणि यज्ञाः सुबहुदक्षिणाः । महादानान्यपि तथा राष्ट्रे तस्य सदाऽ-
 भवन् ॥ ५३ ॥

स शंभुप्रीतये शंभोर्भक्तः सागरसंनिभम् । मधुरं खानयामास तडागं शंभुपर्वते ॥ ५४ ॥
 सुवर्णसानुप्रतिमान्प्रासादानुच्चतोरणान् । आरामानभिरामांश्च भूरिभूरुहभूषितान् ॥ ५५ ॥
 दीर्घाश्च दीर्घिकाः स्वर्णसोपानपथभूषिताः । धर्मात्मा कारयामास प्रपाःशालाश्च भूरिशः ॥
 तमन्वगात्सुमहती चतुरङ्गा पताकिनी । महासत्त्वं महासत्त्वा स्वर्णदीव भगीरथम् ॥ ५७ ॥
 तमुन्नतं नमन्ति स्म सामन्ताः पृथिवीभृतः । समीरणसमुद्वेलं वञ्जुला इव वारिधिम् ॥५८॥
 एतस्मिन्नेव समये दुर्गं देवगिरिं श्रयन् । निजामशाहो धर्मात्मा पालयामास मेदिनीम् ॥५९॥
 तमसेवन्त सततं यवनानामधीश्वरम् । सर्वे यादवराजाद्या दाक्षिणात्याः क्षमाभुजः ॥६०॥
 तदा येदिलशाहोऽपि पत्तने विजयाह्वये । निवसन्राज्यमकरोद्यवनो यवनैर्वृतः ॥ ६१ ॥
 अथ केनापि कालेन निमित्तेन बलीयसा । येदिलेन निजामस्य विरोधः सुमहानभूत् ॥६२॥
 तदा तं मालभूपालं कालं प्रतिमहीभृताम् । श्रुत्वा निजामो मेधावी साहाय्ये समकल्पयत् ॥
 ततस्तस्य प्रियं तत्र कर्तुमप्रतिमद्युतिः । गत्वा देवगिरिं मालमहीपतिरुवास ह ॥ ६४ ॥
 अथ विठ्ठलराजोऽस्य भ्राता भीमपराक्रमः । समेतः स्वपताकिन्या भेजे धारागिरीश्वरम् ॥६५॥
 प्रीतात्मा च निजामोऽपि निजमन्तिकमागतौ । तावुभौ पूजयामास सामदानेन भूयसा ॥६६॥
 ये ये निजामशाहस्य प्राभवन्परिपन्थिनः । तांस्तानुत्सादयामास मालवर्मा महाभुजः ६७॥
 तथा विठ्ठलराजोऽपि निजामस्य चिकीर्षितम् । सहायीभूय सततं चक्रे शक्रपराक्रमः ॥६८॥
 यद्यप्यासन्निजामस्य सहायास्तत्र भूरिशः । तथाऽपि मालवर्मेव सर्वेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ॥
 कुलक्रमागतं राज्यं निधाय निजमन्त्रिषु । दत्तं निजामशाहेन देशमन्यं शशास सः ॥७०॥
 अथ तस्य सभार्यस्य सुतजन्मसमुज्ज्वलाम् । श्रियं समीहमानस्य दिनानि सुबहून्ययुः ॥
 संतानार्थी स नृपतिर्धर्मपत्नीसमन्वितः । देवदेवं महादेवमारराध महाव्रतः ॥ ७२ ॥

अथ कालेन महता देवी तस्य महौजसः । आनन्दयन्ती दयितं ससत्त्वा समजास्त ॥७३॥
 ततः सा दशमे मासि प्रस्फुरद्राजलक्षणम् । सुमुखं शुभवेलायां सुषुवे सुतमद्भुतम् ॥७४॥
 सुनसं सुविशालाक्षं सुभालं श्लक्ष्णकुन्तलम् । विस्तीर्णवक्षसं दीर्घभुजमानद्वकंधरम् ॥७५॥
 सुवर्णवर्णमरुणस्निग्धपाणिपदाम्बुजम् । प्रोद्भासयन्तं भवनं प्रभूतेन स्वतेजसा ॥ ७६ ॥
 तं दृष्ट्वा मुदितास्तत्र घाघ्यः संजातसंभ्रमाः । राज्ञे निवेदयामासुर्जनैः शुद्धान्तर्वाशिभिः ७७
 ततस्तमुत्सवं श्रुत्वा सुतजन्मसमुद्भवम् । पीयूषवर्षसंसिक्तप्रतीकं इव सोऽमवह ॥ ७८ ॥
 ततः समुत्सुकोऽभ्येत्य नृपतिर्द्वुतमाप्लुतः । आननं सुकुमारस्य कुमारस्य व्यलोकत ॥७९॥
 अथ प्रमुदितस्तत्र समेतः स्वपुरोधसा । चकार जातकर्मास्य स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥८०॥
 जाते राजकुमारेऽस्मिन्कुमारसमतेजसि । नेदुर्मङ्गलवाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः ॥ ८१ ॥
 वरेण स्निग्धतारेण जगुर्गीतानि गायनाः । पेटुश्च प्रथितासुच्चैर्वन्दिनो विरुदावलम् ॥८२॥
 अमोघाभिस्तथाऽऽशीर्भिरभ्यनन्दद्विजोत्तमाः । गृहे गृहे विशेषेण ववृधे स महोत्सवः ॥८३॥
 महामुक्ताः प्रवालानि रत्नालंकरणानि च । स्वर्णानि स्वर्णवासांसि गास्तुरंगान् गजानपि ॥
 जनाय याचमानाय ददानः स तदा प्रभुः । ददृशे मनुजैः साक्षात्कल्पद्रुम इवापरः ॥८५॥
 अथ मौहूर्तिकादिष्टे विध्युक्तेऽहनि शोभने । पिता चक्रे कुमारस्य नाम शाह इति स्वयम् ॥
 दिने दिने स ववृधे शिशुः सरसिजाननः । पित्रोः संवर्धयन्स्वाभिलीलाभिलीचनोत्सवम् ॥
 अथ वर्षद्वयेऽतीते द्वितीयमपि नन्दनम् । लेभे महीपतेः पत्नी मूर्तिमन्तमिवोत्सवम् ॥८८॥
 तस्य जातस्य हि विधिं संविधाय बुधैः सह । शरीफ इति सिद्धोक्तं नामधेयं व्यधाद्विभुः ॥
 तौ शाहश्च शरीफश्च सिद्धनामाङ्कितावुभौ । ववृधाते श्रिया सार्धं कुमारौ कुलदीपकौ ९०

अथ समुदितराजलक्षणाभ्यां मुदितमनाः स्वजनान्वितः स ताभ्याम् ।

नृपतिकुलवतंसमात्मवंशं भुवमधिपल्लवितं प्रभूय मेने ॥ ९१ ॥

कथितमिति मया जगत्प्रतीतं शुभमिह राजकुमारजन्म तावत् ।

कलिकलुषहरं निशम्य धीमाननुभवति स्वसमीहितानि सद्यः ॥ ९२ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकर कवीन्द्रपरमानन्दप्रकाशितायामध्यायशतसंमितायां
 वैयासिक्यां संहितायां कुमारप्रभवो नाम प्रथमोऽध्यायः

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रपेदे पञ्चमं वर्षं शरीफस्याग्रजो यदा । तदा महोदारकर्मा मालवर्मा महीपतिः ॥ १ ॥

महत्मा सेवया सार्धं दधामोऽभ्यर्हितं धनुः । प्रस्थापितो निजामेन समरायेन्द्रापुरम् ॥
 तत्रात्सर्थं युध्यमानः सबलैरभियाधिभिः । प्रभूतैः परिधीभूतैर्हन्यमानः समन्ततः ॥ ३ ॥
 अदातिमत्तमातङ्गाहयकीलाकवाहिनीम् । प्रवर्त्यातीव महतीं तीव्रवेगां तरङ्गिणीम् ॥४ ॥
 कृतान्त इव संकुद्धः समृद्धः स्वेन तेजसा । पुरोधाय प्रतिमटान्प्रययात्समहावलीम् ॥५॥
 वज्रपातमिवाऽऽकर्ण्य तमुदन्तमुमा सती । पपात वाताभिहता कदलीव महीतले ॥ ६ ॥
 दिनेश्वरेण विधुरा दिनश्रीरिव सा तदा । बतावलम्बरहिता मज्जति स्म तमोन्मुधौ ॥ ७ ॥
 तत्र विट्टलराजस्तां भ्रातृभार्या तथाविधाम् । भर्तृशोकभराक्रान्तां क्रन्दन्तीं कुस्रीमिव ॥८॥
 समाप्तातुमनास्तत्र क्षरद्वाग्भेषणः स्वयम् । निजगाद महाबुद्धिर्गद्गदस्वस्या गिरा ॥ ९ ॥
 विद्वच्चनित्यमिमं लोकं शोकं त्यज महाशये । पतिस्तव गतः स्वर्गं स्ववर्गं परिमुच्य वै ॥
 एष वै प्रार्थितः पन्थाः शूराणामनिवर्तिनाम् । परशस्त्राभिघाताद्यन्मरणं रणसूयन्नि ॥११॥
 सुधां पिपासतां सद्यः सुरलोकं म्रियासताम् । न नूनमात्मवर्गस्य प्रणयः स्वार्थदृष्टीन्ताम् ॥
 हा विहाय महासाध्वी भवतीं बालमातस्म् । प्रस्थितस्य परं लोकं पत्युस्ते परुषं मन्दः ॥
 असंशयं नश्वराणि शरीराणि शरीरिणाम् । रक्षितान्यपि यत्नेन क्षीयन्ते ब्रायुषः क्षये ॥
 बतैतद्गदंकारैरुपचीर्णमनामयम् । मृदुचिनैः समीचीनैः सिचयैः परिधापितम् ॥ १५ ॥
 हृद्यैर्हितावहैर्वृष्यैश्चोप्यादिभिरनेकधा । लघुभिः स्निग्धमधुरैराहारैरुपचायितम् ॥१६ ॥
 काळामुरुक्षोदलिप्तधूपवर्तिसुधूपिते । रम्ये हर्म्यतले दीव्यन्मणिदीधितिदीपिते ॥ १७ ॥
 शिरीषपुष्पमृदुले शयनीये सुशोभने । शायितं नीरशिशिरोशीरव्यजनवीजितम् ॥ १८ ॥
 सुन्दरीभिः शयाम्भोजसंवाहितपदं पुनः । बहूपकृतमत्युच्चैर्यत्नेन धृतमात्मना ॥ १९ ॥
 कृतभ्रतामिव दधद्गुप्सन्तमये वपुः । नानुयाति जगत्यस्मिन् तस्मात्काश्चिन्न कस्यचित् ॥
 कलत्राप्यनुकूलानि पुत्राश्च कृतलक्षणाः । तौ मातापितरौ तद्वद्भ्रातरः सोदरा अग्नि ॥२१॥
 मित्राणि शत्रवश्चापि संपदो विपदोऽपि च । भवन्ति तावदेवास्य यावदस्ति कलेवरम् ॥२२॥
 एष शाहः शरीरश्च तन्न देवि सुतावुभौ । तेजस्विनौ विराजेते पुष्पवन्ताविवोदितौ ॥२३॥
 आभ्यां वंशावतंसाभ्यां भविष्यत्युज्ज्वलं यशः । सर्वस्मिन्नपि संसारे वीरमातुस्तवाद्भुतम् ॥
 क्षीरकण्ठाविमौ वत्सौ बत त्वन्मयजीवितौ । मनागपि जगत्यत्र त्वां विना स्थास्यतः कथम् ॥
 तस्मात्त्वं बिभृहि प्राणांस्त्राणार्थमनयोद्विगोः । दधती धैर्यमधुना वचनेनामुना मम ॥ २६ ॥
 इति विट्टलराजस्तां पर्याश्वासयदात्मनः । स्थित्यर्थमन्ववायस्य राज्यस्य च विशेषतः ॥
 दत्तदृष्टिस्तु सा देवी वात्सल्यात्तनयद्वये । अपास्य शोकमनघा बभार बत जीवितम् ॥
 महान्तमपि तं शोकं निगृह्य स महामतिः । अकारयद्विधिं आतुः सकलं पारलौकिकम् ॥
 ततः शाहं शरीरं च पुरस्कृत्य प्रतापिना । चक्रे विट्टलराजेन राज्यं तदखिलं स्थिरम् ॥

निशच्यैतन्निजामोऽपि निधनं मालवर्मणः । पक्षहीनामिव निजां बत मेने पताकिमीम् ॥ ३१ ॥
 ततः शाहशरीफाहौ मालवर्मसुताबुभौ । समं विट्टलराजेन समानाय्य महामनाः ॥ ३२ ॥
 सान्त्वयित्वा स्वयं दत्त्वा ताभ्यां तत्पितृवैभवम् । सत्कृत्य हेमाभरणैर्वासोभिश्च मनोहरैः ॥
 अनर्घ्यमणिमालाभिस्तथा च गजवाजिभिः । विसृष्टवान् गृहानेतौ तुष्टो धारागिरीश्वरः ॥
 अथ तेन पितृव्येण परिपालितयोस्तयोः । वपुषी बाल्यसंपृक्ते परां पुपुषतुः श्रियम् ॥
 प्रशस्तलक्षणेपेते निकेते सर्वसंपदाम् । सोदरेऽथ शरीफस्य राजशब्दो व्यराजत ॥ ३६ ॥
 तं बालमपि भूपालमणयः सर्व एव ते । मानयन्तो नमन्ति स्म महाभुजमुमात्मजम् ॥ ३७ ॥
 ततः शरीरं शाहस्य प्रविष्टे नवयौवने । ससंवाधेव शिशुता संचुकोच शनैः शनैः ॥
 करिपोतमिवोदञ्चन्मदराजिविराजितम् । व्यक्तीभवन्नवश्मश्रुलेखं लेखमनोहरम् ॥ ३९ ॥
 सुवर्णविस्फुरद्वर्णमाकर्णायतलोचनम् । कृतकीरकुलत्रासनासावंशमनोहरम् ॥ ४० ॥
 कलाधरतिरस्कारिमनोहारिमुखं पुनः । जानुपर्यन्तविश्रान्तभुजमद्भुतविग्रहम् ॥ ४१ ॥
 दानवीरं दयावीरं युद्धवीरं महौजसम् । मालभूपसुतं शाहं वरलक्षणलक्षितम् ॥ ४२ ॥
 दृष्ट्वा यादवराजेन राजराजसमश्रिया । दिष्टे दैवज्ञसंदिष्टे विशिष्टेऽभिमतेर्ग्रहेः ॥ ४३ ॥
 कुलकन्या कुले धन्या कन्या कुवलयेक्षणा । दत्ता सदाक्षिणा तस्मै जिजूर्विजयलक्षणा ॥
 सा तं महाशयं प्राप्य विभ्रती वपुरुज्ज्वलम् । गङ्गेव गुणगम्भीरा व्यराजत महोदधिम् ॥
 स च तां प्रेयसीं लब्ध्वा पद्महस्तां भुवः श्रियम् । लावण्यवैभववतीमतीव महितान्वयाम् ॥
 नितम्बप्रान्तविश्रान्तस्निग्धश्यामलकुन्तलाम् । चन्द्रार्धभ्रान्तिकृद्भालां शरासनसमभुवम् ॥
 सत्तामिव मनोजस्य लसत्तामरसेक्षणाम् । सुवर्णशुक्तिप्रतिमश्रुतिं सरलनासिकाम् ॥
 प्रत्यग्रतरकुन्दाग्रदन्तीं शोणरदच्छदाम् । विकस्वराम्भोजमुखीं कम्बुकण्ठीं पिकस्वराम् ॥
 मृणालकोमलभुजां नवाङ्कुरितयौवनाम् । व्याकोशाम्भोरुहशयां लसत्किसलयङ्गुलिम् ॥
 खिग्वारुणनखश्रेणिं निम्ननाभिं तनूदरीम् । रम्भास्तम्भाभिरामोखं गूढगुल्फां यशस्विनीम् ॥
 राजरेखाङ्कितपदां प्रशस्तिं सर्वसंपदाम् । नानालंकारसंभारसंदृढास्त्रिगधवोणिकाम् ॥ ५२ ॥
 मुक्तामणिश्रीणिकान्तसीमन्तप्रान्तर्वीतिना । स्फुरितारुणवर्णेन शिरःपुष्पेण शोभिताम् ॥
 सुवृन्ते स्वर्णताटङ्के पर्यन्तप्रोतमौक्तिके । दधतीं दीधितिमतीं सरत्नां च ललाटिकाम् ॥
 पृथुमुक्तामणिमयोदारहारमनोहराम् । रत्नमुक्ताञ्चितानेकगुच्छगुच्छार्धधारिणीम् ॥ ५५ ॥
 केयूरकान्तिकिर्मीरसरत्नकरकङ्कणाम् । कृशावलग्रसंलग्नसप्तकीसंभृतश्रियम् ॥ ५६ ॥
 कलहंसगतिं शिञ्जन्मणिमञ्जीरशालिनीम् । अनर्घ्यरत्नाभरणप्रसाधितपदाङ्गुलिम् ॥ ५७ ॥
 सुवर्णतन्तुसंतानविलसद्वसनावृताम् । रत्नमुक्तामणित्रातस्फुरत्कूर्पासकान्विताम् ॥ ५८ ॥

पश्यन्प्रसन्नवदनां प्रसन्नवदनः स्वयम् । सूर्यवंशमणिस्तूर्यघोषेण गृहमाविशत् ॥ ५९ ॥
 समागतां समं तेन पत्या प्रश्रयसंश्रयाम् । श्रियं नारायणेनेव प्रविशन्तीं निकेतनम् ॥ ६० ॥
 संभूयाऽऽशु समेताभिः पश्यन्तीभिः सविभ्रमम् । सुभगाभिः पुरंध्रीभिः कृतनीराजनाविधिम् ॥
 वन्दमानाममोघाभिराशीर्भिरभिनन्दिताम् । स्नुषामिमामथ श्वश्रूः सकौतुकमलोकत ॥ ६२ ॥
 श्वश्रूशुश्रूषणपरां पतिप्रियतरोत्तराम् । शीलसंरक्षणे सज्जां लज्जां मूर्तिमतीमिव ॥ ६३ ॥
 साध्वीजनाध्वमर्यादामन्वयद्वयसंमताम् । जनीं नन्दत्परिजनामभ्यनन्दन्सतीजनाः ॥ ६४ ॥
 सुतां विश्वासराजस्य दुर्गां नाम्नाऽथ सदगुणाम् । शरीफोऽपि महाबाहुर्भव्यां भार्यामविन्दत ॥
 सा तथा च तथा तन्व्या स्नुषया सेविताऽन्वहम् । विनीताभ्यां च पुत्राभ्यामुमा लेभे परां
 मुदम् ॥ ६६ ॥

अगणितगुणभाजो भ्रातरो तावमभ्युत्तमम् । निरवधिकगुणाभ्यां आजमानौ वधूभ्याम् ॥
 सपदि निजयशोभिः शोभमानामशेषान् । भुवमपि जनयित्रीं नन्दयामासतुः स्वाम् ॥ ६७ ॥

सार्धं तेनानुजेनाप्रतिहतगतिना मारुतेनेव शुष्मा ।

भीष्मादत्युग्रकर्मा युधि युधि विजयी विश्रुतः शाहवर्मा ॥

कुर्वन्नित्यं निजामप्रियमतुलबलः कालकोदण्डपाणिः ।

सर्वेषां पार्थिवानां पृथुरिव पृथिवीवासवः शासकोऽभूत् ॥ ६८ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरपरमानन्दकवीन्द्रप्रकाशिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां शाहशरी-

फपरिणयो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथ विठ्ठलराजे स्वे पितृव्येऽपि दिवंगते । नृपनीतिविधिज्ञेन मातुर्वचनवार्तिना ॥ १ ॥
 महावीरेण धीरेण शाहराजेन धीमता । राज्यभारः स हि महान्दध्रे बत निजे भुजे ॥ २ ॥
 संभः खेलश्च मल्लश्च मम्बो नागश्च पर्शुकः । त्र्यम्बकश्चापि कक्कश्च भ्रातरः सोदरा अमी ॥
 पुत्रा विठ्ठलराजस्य सुत्रामसमविक्रमाः । मालभूपात्मजौ शाहशरीफौ च प्रभाविणौ ॥ ४ ॥
 एते क्षोणिजये सक्ताः शक्ताः समरकर्मणि । निजामस्य प्रियकराः कराकृष्टशरासनाः ॥ ५ ॥
 पर्वतप्रांशुवपुषः सहस्रांशुसमत्विषः । भूयसा भुजसारेण भूरिणाऽभिजनेन च ॥ ६ ॥
 सैन्येन च गुणैश्चान्यैरनन्यसमतेजसः । परं न गणयामासुरम्बरस्य मते स्थिताः ॥ ७ ॥

एकदाऽन्तःपुरादासभृत्यामात्यनिषेवितम् । निजामशाहमास्थानीमेत्या सिंहासने स्थितम् ॥
 ढण्डकायादवरजाद्याः प्रणिपत्य यथाक्रमम् । प्रचलन्ति स्म तस्मा सर्वे स्वं स्वं निवेशनम् ॥
 ततः प्रबलतां तेषामन्योन्यस्पर्धिचेतसाम् । संमर्दः सुमहानासीदास्थानीतोऽष्टाद्वहिः ॥१०॥
 तत्र वेङ्कथैर्द्वारादुत्सारितजनाः पुरः । परिपीनोन्नतस्कन्धाः संनद्धाः प्रयुवक्षसः ॥ ११ ॥
 किरीटिनः कुण्डलिनः कवचकलत्रविग्रहाः । मुक्तामणिमयोदारहाराः केयूरधारिणः ॥१२॥
 सुलक्षणाः क्षोणिभुजः पद्मपत्रायतेक्षणाः । स्वैः स्वैः सैन्यैः परिकृताः पुरः प्रोच्छ्रयितध्वजैः ॥
 हयानन्ये मजानन्ये याप्यमानानि चापरे । समारुह्यप्रतिहतप्रभावाः संघतस्थिरे ॥ १४ ॥
 ततः खण्डार्गलस्य नृपस्याग्रेसरः करी । मर्दयन्नन्यसैन्यानि प्रचचाल बलाढ्यली ॥१५॥
 पदे पदेऽङ्कुशाथैर्निषिद्धोऽपि निषादिना । स सिन्धुरः सैनिकानां चकार कदनं महत् ॥
 तं मृदन्तमनीकानि गर्जन्तमकुतोभयम् । प्रलयाम्भोधरनिभं रोधुं शेकुर्न केचन ॥ १७ ॥
 अथ आदवराजस्य दत्तवर्मादिभिः सुतैः । न सेहे गर्जतस्तस्य गर्जः प्रतिगजैरिव ॥ १८ ॥
 ततो दत्तसमादिष्टाः सुमटास्तं मदोत्कटम् । निजघ्नुः शरनिर्क्षिप्तकुन्तसोमरशक्तिभिः ॥
 स भिन्नवर्मा बहुभिर्घोरकर्मा मदद्विपः । विकर्षन्पुष्कसेणोच्चैः सहसा हृषसादिनः ॥२०॥
 करेण कांश्चिदादाय क्षिपन्कांश्चिदपातयत् । कांश्चिन्निपात्य चरणैस्तत्तलैर्निष्पिपेष च ॥
 दत्तवर्माऽथ तं दृष्ट्वा स्वसैन्यस्य पराभवम् । तं दन्तिनमभीयाय हर्षक्ष इव लक्षयन् ॥२२॥
 तदा तेनाऽऽतिरभसात्स बताऽऽयुधसादितः । विधुन्वानः स्वमूर्धानं रराण रणमूर्धनि ॥२३॥
 ततो विट्ठलराजस्य संभवेलावुभौ सुतौ । खण्डार्गलस्य साहाय्यं विधातुं समुपस्थितौ ॥२४॥
 तौ तं लोहितलिप्ताङ्गं धातुमन्तमिवाचलम् । पर्यपालयतां तत्र दत्तराजवशं गतम् ॥२५॥
 दत्तराजस्तु तं हित्वा विहस्तं मदहस्तिनम् । अनुजं प्रतिजग्राह संभराजं महाभुजम् २६ ॥
 तयोः कुपितयोस्तत्र द्वंद्वयुद्धे समुद्यते । आवर्तः सुमहानासीद्योधानामभिधावताम् २७ ॥
 हस्ताहस्ति ततो युद्धमुभयोः सेनयोरभूत् । दत्तवर्माणमभ्येते संभे जम्भारितेजसि ॥२८॥
 आदवानां तदद्वौऽपि सांबन्धिकमलक्षयन् । ररक्ष पक्षं सम्भस्य आता शाहमहीपतिः ॥२९॥
 ततश्चर्मधरस्तत्र दत्तराजः प्रतापवान् । व्यधत्त मण्डलाग्रेण परिवेषमिवात्मनः ॥ ३० ॥
 तस्मिन्नाकस्मिके युद्धे शूराणां संनिपेतुषाम् । क्ष्वेडितास्फोटितभरैर्बभूवुर्बधिरा दिशः ॥
 तदा स्वमण्डलाग्रेण मण्डलानि वितन्वता । ननृते तेन वीरेण रणरङ्गे महीयसि ॥ ३२ ॥
 छुट्सु वरवीराणां सकिरीटेषु मूर्धसु । असिभिः खण्ड्यमानेषु सकोदण्डेषु बाहुषु ॥३३॥
 कृपाणबाणपरशुमासभिन्नेषु वर्मसु । शितचक्रनिवृत्तेषु सशरेषु करेषु च ॥ ३४ ॥
 तुरङ्गमत्तमातङ्गपत्रिसंघातजन्मभिः । स्फुटं रुधिरधारामिः शान्तेषु रणरेणुषु ॥ ३५ ॥

ध्वजांशुकपरीतासु समराजिरभूमिषु । शराचितशरीरेषु नरेषु निपतत्सु च ॥ ३६ ॥
 तेन यादववीरेण धीरेणामित्रघातिना । संभराजं समासाद्य बिभिदे मित्रमण्डलम् ॥ ३७ ॥
 तमप्रतिमकर्माणं दत्तवर्माणमाहवे । शृण्वानः संभनिहतं यादवेन्द्रः स्वमात्मजम् ॥ ३८ ॥
 पुरो गच्छन्नर्धपथादतिरोषारुणेक्षणः । परावृत्तो महाराजः संभराजजिघांसया ॥ ३९ ॥
 तस्मिन् रोषसमाविष्टे यादवानामधीश्वरे । सपर्वतवनद्वीपा वसुधा समकम्पत ॥ ४० ॥
 असुतोऽप्यधिको येन हतो जाल्मेन मे सुतः । तमहं निहनिष्यामि करिष्यामि समीहितम् ॥
 इत्यमर्षवशीभूतं श्वशुरं सुरविक्रमम् । स्वपक्षरक्षणाङ्गाक्षी शाहराजोऽभ्ययुध्यत ॥ ४२ ॥
 युध्यमानममुं वीक्ष्य जामातरमरिंदमः । जघान साहसी शाहं भुजगेन्द्रसमे भुजे ॥ ४३ ॥
 शाहस्तेनासिपातेन श्रयन्मूर्छां महीयसीम् । कथंचिदपि धैर्येण धारयामास जीवितम् ॥ ४४ ॥
 ततः खेलं पराभूय न्यक्कृत्यान्यांश्च पार्थिवान् । निजित्य च निजामस्य श्यामाननमयीं चमूम्
 गाढमुष्टिर्गाढमुष्टिं समुद्यम्य स यादवः । संरब्धोऽभ्यपतत्तूर्णं संभं समरदुर्जयम् ॥ ४६ ॥
 ततः संभः प्रसन्नास्यः परं परिहसन्निव । अरं व्यापारयामास करं कौक्षेयके निजे ॥ ४७ ॥
 तयोस्तदाऽभवद्युद्धं मिथो विस्पर्धमानयोः । साध्वसावहमन्येषां मत्तयोर्द्विपयोरिव ॥ ४८ ॥
 ततोऽसिपातान् बहुशः सोढ्वा संभस्य यादवः । तं जगत्यां जितारातिरसिनैव न्यपातयत् ॥
 तं सुतस्य निहन्तारं निपात्य वसुधातले । तेन यादववीरेण धैरनिर्यातनं कृतम् ॥ ५० ॥
 तदा यादवराजेन महाराजेन संयति । सुते विट्ठलराजस्य वत ज्येष्ठे निपातिते ॥ ५१ ॥
 तत्र प्रतिक्रियां कांचिदपि कर्तुमशक्नुवत् । निजामस्याखिलं सैन्यमवसन्नमजायत ॥ ५२ ॥

युगमम्—

स्वामिनाऽथ निजामेन सान्त्वयित्वा निवारिते । ते सेने प्रसभोद्बृत्ते निवृत्ते कलहान्मिथः ॥
 रणाङ्गणादुपादाय वर्ष्मणी संभदत्तयोः । शोचमाने हतोत्साहं स्वं स्वं शिविरमीयतुः ॥ ५४ ॥
 विषण्णमनसः सर्वे खेलकर्णादयोऽनुजाः । ततस्तमन्वशोचन्त ज्येष्ठं भ्रातरमात्मनः ॥ ५५ ॥
 सुतस्य कारयामास यादवः कार्यमुत्तरम् । भ्रातुर्ज्येष्ठस्य विधिवत्खेलकर्णस्तदुत्तरम् ॥ ५६ ॥
 सांबन्धिकस्य महतः सुतरां विरुद्धं स्पर्धिष्णुभिर्मृशबलैर्यदभूद्धि युद्धम् ।
 तद्यादवेन सुधिया हृदि सावलेपे जानीमहे किमपि चिन्तयताऽनुतेपे ॥ ५७ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायामाकस्मि-

कास्कन्दनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथो विठ्ठलराजस्य पुत्रेष्वद्भुतकर्मसु । खेलकर्णप्रभृतिषु प्रभुणा पक्षपातिना ॥ १ ॥
 प्रभूताभिजनं भूरिबलौघपरिवारितम् । प्रतिपक्षज्यानिपरं पविपाणिमिषापरम् ॥ २ ॥
 अतीव दुर्धरतरं जानता यादवेश्वरम् । निजे हृदि निजामेन न्यधीयत परं छलम् ॥ ३ ॥
 तस्य दुर्भन्त्रितं बुद्ध्वा यादवानां धुरंधरः । प्रस्थाय स महाबाहुर्दिल्लीश्वरमुपाश्रयत् ॥ ४ ॥
 निजामधिषयं हित्वा गतो यदुपतिर्थदा । येदिलोऽन्तरमासाद्य तदेव मुमुदे तदा ॥ ५ ॥
 स हि पूर्वं निजामेन पराभूतः पदे पदे । तदा ताम्राधिपतिना सार्धं संधिं स्वयं व्यधात् ॥
 चिरस्पृधीं निजामस्य दिल्लीपतिरुदारधीः । येदिलस्योहितं सद्यः प्रतिजज्ञे प्रतापवान् ॥ ७ ॥
 जहानगीरस्ताम्राणामधिपस्तीव्रविक्रमः । इभरामहितार्थाय प्रजिघाय पताकिनीम् ॥ ८ ॥
 तां वै ताम्राननमयीं प्रतिपद्य पताकिनीम् । येदिलस्तृणयामास निजामं निजैवैरिणम् ॥ ९ ॥
 ततः शाहनेन्द्रेण शरीफेण च धन्विना । खेलकर्णेन वीरेण वर्णनीयगुणाश्रिया ॥ १० ॥
 बलिना मल्लराजेन राज्ञा मम्बाभिधेन च । नागराजाह्वयेनापि नागराजसमौजसा ॥ ११ ॥
 तथा परशुरामेण त्र्यम्बकेण च भूभृता । कक्काख्येनापि संग्रामविख्यातभुजतेजसा ॥ १२ ॥
 चाहुबाणेन हम्मीरराजेन विजितद्विषा । मुधाभिधेन च फलस्थानाधिपतिना तथा ॥ १३ ॥
 नृसिंहराजप्रमुखैर्निषादैः समरोन्मुखैः । तैरेवान्यैश्च बहुभिर्बल्लाळत्रिपदादिभिः ॥ १४ ॥
 तथा विठ्ठलराजेन काण्टिकेनानुभाविना । दत्ताजीनागनाथेन मम्बेन च यशस्विना ॥ १५ ॥
 द्विजातिना नृसिंहेन पिंगलोपाभिधाभृता । जगदेवतनूजेन सुन्दरेण च भूभुजा ॥ १६ ॥
 तथा सारथिना खानयाकुतेनाभिमानिना । मनसूरेण शूरेण सुरूपेणोग्रकर्मणा ॥ १७ ॥
 तथा जोहरखानेन हमीदेन च दर्पिणा । आतसेन च वीरेण हुताशनसमात्विषा ॥ १८ ॥
 बर्बरेणाम्बरमणिप्रतापेनाम्बरेण च । तत्सुतेनोग्रगतिना फत्तेखानेन मानिना ॥ १९ ॥
 सुतैरामदखानस्य तथाऽतिगुणविश्रुतैः । अन्यैरपि महासैन्यैः समन्तादभिरक्षितः ॥ २० ॥
 विद्विषद्वृन्दविध्वंसी स्वबाहुबलदर्पितः । परं न गणयामास निजामो ज्वलनोपमः ॥ २१ ॥
 येदिलः स तु दिल्लीन्द्रं सहायं समुपाश्रयन् । स्वयं निजामशाहेन सार्धं योद्धुमथैहत ॥ २२ ॥
 जलालश्च जहानश्च खज्जीरश्च सिकन्दरः । करमुल्लाखलेलश्च सुजानश्च हि सामदः ॥ २३ ॥
 एते बहादुरयुता म्लेच्छाः सर्वे प्रतापिनः । राजा दुदाभिधानश्च संपरायपरायणः ॥ २४ ॥
 उदारामश्चाग्रजन्मा ख्यातः क्षात्रेण कर्मणा । दादाजी विश्वनाथश्च भारद्वाज इवाऽऽजिषु ॥
 राघवश्चाचलश्चापि जसवन्तबहादुरौ । एते यादवराजस्य सुताः स च गहामुजः ॥ २६ ॥

सर्वे लक्षकरस्त्रानेन सेनाधिपतिना समम् । दिल्लीन्द्रेणाभ्यनुज्ञाताः संप्राप्ता दक्षिणां दिशम् ॥
 अव्याहताशुगमनाः पवना इव पुष्करम् । आचक्रमुर्निजामस्य नीवृतं कृतविक्रमाः ॥२८॥
 मुस्तफाल्यो मसूदश्च फरादश्च दिलावरः । सरजायाकुतश्चापि खैरतश्च तथाऽम्बरः ॥२९॥
 अङ्कुशश्चेति यवना अन्येऽप्यतुलविक्रमाः । इभरामस्य बहवः सुहृदश्चानुजीविनः ॥३०॥
 द्विजन्मा दुंदिनामा च तज्जातिश्चापि रुस्तुमः । घाण्टिकाद्याश्च बहवो महाराष्ट्रा महीभुजः
 मुल्लामहंमदं नाम पुरस्कृत्य प्रभाविणम् । येदिलानीकपतयोऽप्यथाऽऽजर्मुयथाक्रमम् ॥३२॥
 अथ ताम्रानुत्तरतस्तथा दक्षिणतः परान् । अभियातानभीयाय निजामप्रहितोऽम्बरः ॥३३॥
 तं पर्यवारयंस्तत्र शाहवर्मादयो नृपाः । तारकासुरसंग्रामे महासेनमिवामराः ॥३४॥
 ततोऽभूद्भैरवं युद्धमम्बरस्य परैः सह । पिशाचभूतवेतालनिशाचरसुखावहम् ॥३५॥
 धावद्वयखुरोद्धूतधूलिधूसरमण्डलः । चण्डांशुरन्वभूद् व्योम्नि तदा घनघटावृतिम् ॥३६॥
 श्रेणी धरणिरेणूनां भृशमभ्रं कषा बभौ । निःश्रेणिरिव वीराणां सद्यो द्यामारुरुक्षताम् ॥३७॥
 हेषाभिरथ वाहानां कुंजराणां च गर्जितैः । सिंहनादेन वीराणां भेरीणां निनदेन च ॥३८॥
 शरासनानां सज्जानां टंकारेण महीयसा । स्फुरन्तीनां पताकानां मर्मरेण च भूयसा ॥३९॥
 घनगम्भीरकण्ठानां पाटैश्च जयबन्दिनाम् । प्रसभं प्रतिदध्वान परिपूरितमम्बरम् ॥ ४० ॥
 प्रधावतामथान्योन्यं शूराणां शस्त्रधारिणाम् । पदाघातेन महता शतधा वसुधाऽभवत् ॥
 हन्तालक्षितसंपातैर्निशतैर्नतपर्वभिः । शरैः शिरांस्यपात्यन्त योधिभिः प्रतियोधिनाम् ॥
 शोणितक्लिन्नकेशानि तत्र शोणेक्षणानि च । दष्टाधराणि शूराणां शिरांसि क्षितिमाययुः ॥
 दन्तावलानां दन्तेषु दम्भोलिहृदमूर्तिषु । योधानां गाढमुष्टीनां निपेतुर्गाढमुष्टयः ॥ ४४ ॥
 असिना प्रतियोद्धारं विधाय सपदि द्विधा । निपपात क्षणादूर्ध्वमपमूर्धकलेवरम् ॥ ४५ ॥
 किरन्तो रुधिरं भूरितरं सह मदाम्भसा । बभुः शरशताविद्धतटाः करटिनां कटाः ॥४६॥
 नराश्वकरिकीलालमयीं वीचिमतीमनु । महानिद्रां महावीराः श्रान्ता इव सिषेविरे ॥४७॥
 कृतहस्तैः कुन्तहस्तैर्वीरैर्विध्वस्तसादिनः । भूरिसंरम्भसंतप्ताः सप्तयः परिवभ्रमुः ॥ ४८ ॥
 ततः शाहशरीफाभ्यां खेलेन च महौजसा । श्यामाननैश्च यवनैरम्बरप्रियकारिभिः ॥४९॥
 तथा हम्मीरराजाधैर्महावीरैः प्रतापिभिः । क्षुरप्रचक्रनिस्त्रिंशकुन्तपट्टिशपाणिभिः ॥५०॥
 हन्यमानमशेषेण ताम्राननबलं महद् । रयाद् भयातुरं भेजे जिजीविषु दिशो दश ॥५१॥
 अथापयातामालोक्य तां वै ताम्रपताकिनीम् । येदिलस्यापि पृतना कान्दिशीकतमाऽभवत् ॥
 मत्तैर्दन्तावैल्लहस्तताम्रास्थो मनचेहरः । द्रवतस्तस्य सैन्यस्य स्वयं पाष्णिग्रहोऽभवत् ॥५३॥
 तमन्तरा स्थिरं दर्पादन्तरायं जयश्रियाम् । पुरः पन्थानमावृत्य स्थितं विन्ध्यमिवापरम् ॥

दृष्ट्वा शाहशरीफाद्याः सर्वे भृशबलान्वयाः । चक्रिरे विक्रमपराः संप्रहर्तुमुपक्रमम् ॥ ५५ ॥
महामहीधराकारकरिप्राकारवर्तिना । तेन ते समयुध्यन्त गुरुगर्वेण वर्मिणः ॥ ५६ ॥
आमयन् भल्लमभ्रान्तस्तीव्रमभ्रान्तमानसः । तज्जघान गजानीकं शरीफः संगरोद्धतः ५७
त्रिशूलकाण्डकोदण्डगदापरिघधारिणः । तमग्रयायिनं धीरं रुरुधुर्गजयोधिनः ॥ ५८ ॥
तं युध्यमानमभितः क्रुध्यन्तमभिमानिनम् । शरीफं पातयामासुस्ततस्ते निशितैः शरैः ॥ ५९ ॥
तस्मिन्नवरजे वीरे विध्वस्तपरकुंजरे । सपत्नशरनिर्भिन्ने गते वीरगतिं प्रति ॥ ६० ॥
तरसा खेलकर्णाद्यैर्भ्रातृभिः परिवारितः । शाहः क्रुद्धोऽभिदुद्राव ससैन्यं मनचेहरम् ॥ ६१ ॥
ततः प्रासवरत्रासपराहतमदद्विपः । प्रतापी ताम्रवदनः स पराचीनतां ययौ ॥ ६२ ॥
अपक्रामति संग्रामात्तस्मिन्नच्छिन्नकुंजरे । सैनिकास्तु निजामस्य सिंहनादान् वितेतिरे ॥
तदोदीचीमपाचीं च प्राचीमपि च रंहसा । संश्रित्य विद्रवन्ति स्म ते निजामस्य विद्विषः ॥
ततः प्रसन्नमनसः शाहराजादयो नृपाः । द्रवतस्ताननुद्रुत्य सर्वान्निजगृह्णन्तः ॥ ६५ ॥

रयादथाऽऽनीय रणप्रचण्डान् प्रसह्य संदानितबाहुदण्डान् ।

ताम्राननेकानपरांश्च वीरान् चक्रुः समुह्याऽऽशु पुरोऽम्बरस्य ॥ ६६ ॥

इति जितरिपुरम्बरः प्रतापी भृशबलबाहुबलवलम्बनेन ।

पटहरवविमिश्रतूर्यघोषैः सपदि जगाम निजामदर्शनार्थम् ॥ ६७ ॥

दिल्लीन्द्रस्य प्रतापाद्भुतविभवभृतः सैन्यमन्यैरजय्यं

सद्यस्तथेदिलस्याप्यतुलबलमथोज्जासयित्वा जवेन ।

बन्दीकृत्योरुदर्पानपि च युधि चमूनायकानुग्रकर्मा

सेनानीरम्बरोऽसौ भृशबलसहितस्तं निजामं नमाम ॥ ६८ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां निजाम-

प्रकर्षो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथ विठ्ठलराजस्य खेलकर्णादयः सुताः । धीरेण धर्मेराजेन धृतराष्ट्रात्मजा इव ॥ १ ॥

प्रसभं शाहराजेन स्पर्धमानाः पदे पदे । द्विषन्त इव विद्वेषं दायादत्वाददर्शयन् ॥ २ ॥

ते मन्त्रिणं निजामस्य म्लेच्छमम्बरनायकम् । स्वशेमुषीविशेषेण वशीकृतमहीतलम् ॥ ३ ॥

श्रयणीयं संश्रयन्तः स्पृहयन्तः श्रियेऽन्वहम् । न सेहिरे महाबाहुं शाहं सूर्यसमौजसम् ॥
 तमन्तर्भेदमुद्भूतमालीयकुलसंभवम् । परिज्ञायेज्जितज्ञेन सुधिया शाहवर्मणा ॥ ५ ॥
 तमम्बरं निजामं च दायादास्तांश्च दुर्मदान् । पटुनाऽऽत्मप्रतापेन न्यक्कृत्य निकृतिस्थितान्
 स्वीयसैन्यसमेतेन निकेतेन जयश्रियाम् । महासंनाहयुक्तेन महोत्साहेन मानिना ॥ ७ ॥
 स्कन्धविन्यस्तकुन्तेन शकुन्तेशानशक्तिना । आनीयताचिरेणैव निजदेशःसदेशताम् ॥ ८ ॥
 तं प्रस्थितं प्रभावेण स्थितं जनपदे निजे । नैव मन्त्री निजामस्य वशीकर्तुं शशाक सः ॥
 तदा तेन विना तिग्मद्यूतिनेव द्यूमण्डलम् । अपि प्राज्यं निजामस्य राज्यं तन्न
 व्यराजत ॥ १० ॥

येदिलस्तमथोद्वीक्ष्य भेदयोग्यमनेहसम् । अमुं शाहं महाबाहुं महोत्साहं महाशयम् ॥
 साहाय्यार्थं समानाय्य महाभृत्यैर्महामतिः । स्पर्धी निजामशाहस्य स्वं दुर्धर्ममन्यत ॥
 येदिलस्तमथाऽऽसाद्य दवानल इवानिलम् । ववृधे वैरिसैन्यानि विपिनानि विनिर्दहन् ॥
 तपन्नात्मप्रतापेन परितस्तपनोपमः । स जिगाय महाबाहुरुदारग्रहमम्बरम् ॥ १४ ॥
 गतिमुत्कर्षिणीं विभ्रत् प्रभञ्जन इव द्रुमम् । बद्धमूलं निजामस्य भुजदम्भं बभञ्ज सः ॥
 ततस्तेनेभरामेण तस्मै विध्वस्तविद्विषे । मन्ये संतुप्य शाहाय निजमर्धपदं ददे ॥ १६ ॥
 विरुद्धमिभरामस्य समृद्धजनसेवितम् । मुधाभिधं फलस्थानपुराधिपतिमुद्धतम् ॥ १७ ॥
 प्रतिप्रस्थाय संनाहशाली शैलमिवोन्नतम् । स भूपः प्रसभं भूरिप्रभावं पर्यभावयत् ॥
 निर्जित्य केरलान् क्रूरकर्मा कार्णाटकानपि । स कोषमिभरामस्य पुपोष बहुतोषकृत् ॥
 सोऽन्यानपि नृपानुग्रान् निगृह्य निजनीतिभिः । तद्राज्यमिभरामस्य रामराज्यमिवाकरोत् ॥
 तमिन्दुसुन्दरमुखी सुदती यदुवंशजा । उपाचरन्महाराजं गौरीव वृषभध्वजम् ॥ २१ ॥
 सा भृशं विभ्रमवती प्रसादाभिमुखी सती । देवी सफलयामास पत्युस्तत्तदभीप्सितम् ॥
 तस्य तस्यामजायन्त पुत्राः षट् शुभलक्षणाः । तेषां मध्ये शंभुशिवौ द्वावेवान्वयवर्धनौ ॥
 शिवस्तु वैष्णवं तेजोऽवतीर्य क्षोणिमण्डलम् । समस्तभूभृतां नेता विनेता प्रतिभूभृताम् ॥
 [यथा समजनिष्टायं जगदानन्दवर्धनः ।] तथाऽहमभिधास्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः ॥
 पुरा पुरारिमाराध्य तीव्रेण तपसाऽन्वहम् । निषेधाच्छ्रुतिशास्त्राणां कालः कलिरवर्धत ॥
 हितावहमसाधूनां साधूनामहितावहम् । दैत्यास्ततस्तमासाद्य पापीयांसमनेहसम् ॥ २७ ॥
 छद्मिनो म्लेच्छरूपेण देवभूदेवविद्विषः । अवातरन्वसुमतीमधिविप्लावहेतवः ॥ २८ ॥
 प्रतीचीं ककुभं तावदुदीचीं तदनन्तरम् । जगृहुस्ते बलात् प्राचीमपाचीमपि दुर्ग्रहाम् ॥
 तेषां निजनयज्ञानां न यज्ञानां प्रवृत्तयः । तथाऽपि तिप्यस्य बलाद् भृशं ववृधिरे श्रियः ॥

उत्थाप्य स्थापिताः केचित् केचिदयुद्धे निपातिताः । बलिभिस्तैस्ततः प्रायः क्षत्रियाः
क्षीणतां गताः ॥ ३१ ॥

ततो विश्वंभरा देवी म्लेच्छभारभरार्दिता । प्रत्यपद्यत लोकेशं शरण्यं शरणैषिणी ॥ ३२ ॥

परितापेन महता मलिना नलिनासनम् । सा ववन्दे त्रयस्त्रिंशत्कोटिन्निदशवन्दितम् ॥

निवेदयित्री निवेदवती खेदमनेकधा । सा निबद्धाञ्जलिपुटा प्रोवाच परमेष्ठिनम् ॥ ३४ ॥

त्वं पिता सर्वलोकस्य त्रयीधर्मस्थितिप्रियः । लोकेश मां तमोम्भोधौ मज्जन्तीं किमु-
पेक्षसे ॥ ३५ ॥

त्वया विरचितं विश्वं विरिञ्चे यच्चराचरम् । दनुजैर्म्लेच्छतनुभिः तदद्य बत सीदति ॥

ये हताः प्रथमं देवैर्दुर्मदास्त्रिदशद्विषः । ते मां तुदन्ति तिप्येऽस्मिन्नुपेत्य म्लेच्छरू-
पताम् ॥ ३७ ॥

दुष्टदैत्यान्तके कृष्णे निजं धामाधितिष्ठति । बुद्धावतारे भगवत्यपि मौनावलम्बिनि ॥

दुर्जना यवनास्तात वृजिनानि वितन्वते । त्रातारं नाधिगच्छामि नियच्छेयं कथं व्यथाम् ॥

नाऽऽहूयन्ते दिविषदो न हूयन्ते हुताशनाः । न वेदा अप्यधीयन्ते नाभ्यर्च्यन्ते द्विजातयः ॥

न सत्राणि प्रवर्तन्ते तथैव च मखक्रियाः । न दानानि विधीयन्ते विहीयन्ते व्रतानि च ॥

खिद्यन्ते साधवः सर्वे भिद्यन्ते धर्मसेतवः । म्लेच्छधर्माः प्रवर्धन्ते हन्यन्ते धेनवोऽपि च ॥

सज्जना यान्ति विलयं व्रजन्ति क्षत्रियाः क्षयम् । प्रादुर्भूतमिदानीं मे यवनेभ्यो महद्भयम् ॥

विहसन्ति तथा सर्वे मां म्लेच्छवशवर्तिनीम् । स्थितां तथागतमुखे श्रुतिं श्रुतिविदो यथा ॥

उदभूत् पूर्वदेवेभ्यो भयं मम यदा यदा । तदा तदा प्रभवता भवता ह्यविताऽस्म्यहम् ॥

इदं निगद्य जगती जगतीनामधीश्वरम् । बभूव तूष्णीमित्युष्णं निश्वसन्त्यश्रुलोचना ॥

पितामहस्तामालोक्य विहस्तामस्थिरां स्थिराम् । एवमाश्वासयामास विश्वविश्वासवासभूः ॥

पितामह उवाच—

मा भैषीर्भीहि भव्यं ते भविताऽऽशु वसुंधरे । स्वस्था स्वं स्थानमास्थाय स्थिरे स्थिरतरा भव ॥

मया पुरा मुरारतिस्त्वन्निमित्तं दयाम्बुधिः । प्रार्थितः परया भक्त्या स्वयमेतदुवाच माम् ॥

विष्णुरुवाच—

विधे विधेहि मा चिन्तामवधेहि वचो मम । भवतोऽभिमतं तावदचिरेण भविष्यति ॥ ५० ॥

मालवमीत्मजः शाहवर्मा यः पार्थिवोत्तमः । दाक्षिणात्यो महाराजः कृतकर्मा सुलक्षणः ॥

तरसा मारुतसमस्तेजसा तपनोपमः । वर्वर्ति विश्वविजयी पुण्यात्मा पृथुविक्रमः ॥ ५२ ॥

तस्य भार्या महासाध्वी जिजूर्विजयवर्धिनी । नन्दिनी यादवेन्द्रस्य जागर्ति जगतीतले ॥

सा मां तेजोमयं देवी स्वोदरे धारयिष्यति । तत्पुत्रतां प्रपद्याहं करिष्यामि तव प्रियम् ॥

•स्थापयिष्यामि धर्मस्य मर्यादां भुवि शाश्वतीम् । यवनान् सादयिष्यामि पालयिष्यामि देवताः

पुनः प्रवर्तयिष्यामि सप्ततन्त्रादिकाः क्रियाः । क्षेमं गवां विधास्यामि स्थितिं चापि द्विजन्म-
नाम् ॥ ५६ ॥

प्रतिज्ञायेति भगवान् सत्यलोकाय मां विभुः । समनुज्ञातवान् भद्रे स्वयं भूतभविष्यवित् ॥
अभिधायेति वसुधां समाधाय पितामहः । विससर्ज स्वयं साऽपि स्वकं लोकमलोकत ॥

तां वाचं भूतधात्री त्रिभुवनसुहितां हृत्समाधेर्विधात्रीं

वैधात्रीं न्यस्य चित्ते तमभिमतमथानेहसं प्रेक्षमाणा ।

म्लेच्छच्छद्मासुरेभ्योऽभ्युदितमतितरामुज्झती भीतिभारं

हन्त ब्रह्मर्षिदेवद्विजकुलसहिता निर्भरं नन्दति स्म ॥ ५९ ॥

हरिरपि भुवसुच्चैर्भूरिभारायमाणत्रिदशरिपुसहस्राक्रान्तरूपामजस्रम् ।

सपदि सदयचित्तस्त्रातुकामः समग्रां बत निरुपममूर्तिर्मानुषं भावमैच्छत् ॥ ६० ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्याशतसंमितायां

वैयासक्यां संहितायां भगवत्प्रतिज्ञानं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथो विविक्षुस्तत्कुक्षिं स्वयं योगेश्वरो हरिः । शाहपत्न्यै प्रसन्नात्मा स्वमात्मानमदर्शयत् ॥

सैकदा सुतनुः स्वप्ने दिविषद्वृन्दवन्दितम् । शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं श्यामं चतुर्भुजम् ॥

श्रीवत्सवक्षसं कण्ठविनिवेशितकौस्तुभम् । वैजयन्तीकृतावासं पीतकौशेयवाससम् ॥ ३ ॥

विलसद्रत्नमुकुटं स्फुरन्मकरकुण्डलम् । मन्दस्मितोल्लसद्गण्डं प्रसन्नमुखमण्डलम् ॥ ४ ॥

पुण्डरीकायतदृशं सुनसं शुभलक्षणम् । प्रतिप्रतीकलावण्यलीलानिलमद्भुतम् ॥ ५ ॥

समाश्लिष्टं कमलया शोभितं वनमालया । सर्वदेवमयं देवं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ६ ॥

वज्ररेखाध्वजच्छत्रचिह्निताङ्घ्रिसरोरुहम् । बाललीलाधरं देवी स्वाङ्कस्थितमलोकत ॥ ७ ॥

ततोऽचिरेण सा गर्भे पत्नी शाहमहीपतेः । प्रभविष्णुं महाविष्णुमंशमूर्तिमदीधरत् ॥ ८ ॥

महता महसा तेन निजगर्भगतेन सा । व्यभाद्विभाकरेणेव शरदम्भोदमण्डली ॥ ९ ॥

तं वै तेजोमयं गर्भं तदा बिभ्राणया तया । यादवेन्द्रस्य सुतया भूषितं बत भूतलम् ॥ १० ॥

अथोद्यद्ब्रह्मदेवसा गर्भभारभरालसा । अमंस्त पृथुलश्रोणी भारमाभरणानि सा ॥ ११ ॥

तद्दाननं पाण्डिमानं दधानमतुलं तदा । उपाहमत्प्रसादेन शारदं शशिमण्डलम् ॥ १२ ॥

न तच्चित्रं श्रिता यत्सा सुतनुस्तनुगौरवम् । देवो जगद्गुरुर्यस्याः साक्षात्कुक्षिमवीविशत् ॥
 परिपाण्डुमुखीं सत्त्ववतीमथ सखीजनः । तामज्ञासीत्पार्श्वसेवी देवीमन्यादृशीमिव ॥१४॥
 अथाध्यासनमद्रीणां द्विपानां द्वीपिनां तथा । स्वर्णसिंहासने स्थैर्यं सितच्छत्रतलेऽपि च ॥
 केतनोन्नमनं चोच्चैश्चारुचामरवीजनम् । श्रुतिर्दुन्दुभिः शब्दानां कृतिः संगरकर्मणाम् ॥१६॥
 धारणं काण्डकोदण्डशक्तिनिर्लिशवर्मणाम् । प्रसाधनं पर्वतानां साधनं विजयश्रियाम् ॥
 महानादेष्वाभिरतिर्धर्मस्य स्थापने मतिः । समभूवन्नमून्यस्यां दोहदानि दिने दिने ॥१८॥
 ततः कुमारभृत्यासु कुशलभिरहर्निशम् । कुलशीलसमृद्धाभिर्वृद्धाभिः समुपासिते ॥१९॥
 चित्तानुसारिभिर्नित्यमत्यर्थं हितकारिभिः । जनैः सहचरीणां च लब्धवर्णैर्निषेवेते ॥२०॥
 गर्भिणीपरिचर्यायां प्रौढैः पीयूषपाणिभिः । आर्षैर्भिषग्भिरश्रान्तमधिदेहलि संश्रिते ॥२१॥
 सुधालेपोल्लासद्भित्तिनिर्मितेस्वस्तिकाद्भुते । स्फुरद्वितानपर्यन्तलुलम्भौक्तिकजालके ॥२२॥
 प्रत्यग्रपल्लवेपिते विकीर्णश्चेतसर्षपे । सद्यः सलिलसंपूर्णसुवर्णकलशान्विते ॥२३॥
 द्वारदेशोभयप्रान्तलिखितोचितदैवते । परितः स्थापितानेकदीप्तमङ्गलदीपके ॥२४॥
 निहितौपयिकद्रव्यसंग्रहे सूतिकागृहे । दिव्य तेजोमयी देवी दिव्यरूपा व्यराजत ॥२५॥
 भूबाणप्राणचन्द्राब्दैः संभिते शालिवाहने । शके संवत्सरे शुक्ले प्रवृत्ते चोत्तरायणे ॥२६॥
 शिशिरतीं वर्तमाने प्रशस्ते मासि फाल्गुने । कृष्णपक्षे तृतीयायां निशि लग्ने सुशोभने ॥
 अनुकूलतरैस्तुङ्गसंश्रयैः पञ्चभिर्भैः । व्यञ्जिताशेषजगतीस्थिरसाम्राज्यवैभवम् ॥२८॥
 अपारलावण्यमयं स्वर्णवर्णमनामयम् । कमनीयतमग्रीवमुन्नतस्कन्धमण्डलम् ॥२९॥
 अलिकान्तमिलत्कान्तकुन्तलाग्रविराजितम् । सरोजसुन्दरदृशं नवकिंशुकनासिकम् ॥३०॥
 सहजस्मेरवदनं घनगम्भीरनिःस्वनम् । महोरस्कं महाबाहुं सुषुपे साऽद्भुतं सुतम् ॥३१॥
 तदा मुदा मानुषाणां सुराणां च सहस्रशः । समं दुन्दुभयस्तस्य नादेन नदतोऽभवन् ॥
 वादित्राण्यप्यवाद्यन्त विविधानि गृहे गृहे । प्रसीदन्ति स्म हरितः समस्ताः सरितस्तथा ॥
 शनैः शनैस्तथा वाता वाताः सुरभिशीतलाः । हुतं हविरूपादत्त प्रसन्नश्च हुताशनः ॥
 श्रुतिः स्मृतिर्धृतिर्मेधा कान्तिः शान्तिः क्षमा दया । नीतिः प्रीतिः कृतिः कीर्तिः सिद्धिः

श्रीश्च सरस्वती ॥ ३५ ॥

तुष्टिः पुष्टिश्च शक्तिश्च ह्रीश्च विद्या च संनतिः । तं देवं देवता एताः समेताः पर्यवारयन् ॥
 योद्धुमद्वा पठानेन दर्याखानेन मानिना । शाहराजे महाराजे प्रयाते विषयान्तरम् ॥३७॥
 अनुग्रहाय देवानां दैत्यानां निग्रहाय च । प्रभुः स जगतां प्रादुरभूद् भुशबलान्वये ॥३८॥
 अतोऽजस्यापि जातस्य जातकर्म तदञ्जसा । व्यधीयत विधिज्ञेन यथाविधि पुरोधसा ॥
 सः स्वयं सर्वलोकस्य स्थित्यर्थमभवद्विभुः । सूक्तैः सूक्तविदस्तस्याप्याचरन् स्वस्तिवाचनम् ॥

तदा तत्रावतीर्णस्य विष्णोर्मानुषवर्ष्मणः । तेजोभरेण महता निशाऽपि दिवसायिता ॥४१॥
 अदित्या वसवो विश्वे रुद्राश्च समरुद्धणाः । यक्षाः साध्याश्च गन्धर्वास्तथा विद्याधरा अपि ॥
 नन्दिनीप्रमुखा गावो नागाश्चैरावतादयः । सुरर्षयो नारदाद्याः संभूयाप्सरसस्तथा ॥
 इन्द्रोऽग्निर्धर्मराजश्च नैऋतश्च जलेश्वरः । पृषदश्चो धनेशश्च महेशश्च दिगीश्वराः ॥ ४४ ॥
 अष्टाविमेशश्चिनौ देवौ सूर्याचन्द्रमसौ तथा । अन्येऽपि च सनक्षत्रा ग्रहाः सुभगविग्रहाः
 षटीमुहूर्ताहोरात्रयक्षमासर्तुवत्सराः । युगानि दिव्यादिव्यानि तथा मन्वन्तराणि च ॥४६॥
 सुवो भारमपाकर्तुमवतीर्णे जगत्पतौ । संनिधाय स्वयं तत्र स्वस्तिवाचनमाचरन् ॥ ४७ ॥
 गणेशं जन्मदां षष्ठीं देवीं जीवन्तिकामपि । स्कन्दं नारायणं वंशं बलदेवं च लाङ्गलम् ॥४८॥
 शरासनं शरान् खड्गं विविधान्यायुधानि च । तत्तन्मन्त्रैः समभ्यर्च्य स्मृतिकाग्रहमन्तरा ॥
 प्रयतः पञ्चमे षष्ठेऽप्यष्टमे नवमेऽहनि । रक्षन्तु बालमित्युक्त्वा प्रणम्य च पुरोहितः ॥५०॥
 क्षेत्रपालाय भूतेभ्यो राक्षसेभ्यो गृहाद्बहिः । बलीनदाद्योगिनीभ्यो दिक्पालेभ्योऽप्यनेकधा
 त्रिजगज्जागरूकस्य जाते षष्ठीप्रजागरे । जने जनिविशेषेण दशमेऽह्नि महात्मनः ॥ ५२ ॥
 ताम्रपर्यथ कावेरी तुङ्गभद्रा मलापहा । कृष्णा ककुब्जता वेणा नीरा भीमरथी तथा ५३
 गोदावरी च गायत्री प्रवरा वज्जुला पुनः । पूर्णा पयोप्णी तापी च नर्मदा च महानदी
 क्षिप्रा चर्मण्वती मद्रा यमुना वेत्रवत्यपि । भागीरथी चन्द्रभागा गोमती गण्डकी तथा ॥
 इरावती विषाशा च शतद्रुश्च सरस्वती । वितस्ता सरयूश्चापि तमसा च बधूसरा ॥ ५६ ॥
 सिन्धुघर्धरशोणाद्यैर्नदैर्निःश्रेयसप्रदैः । पुष्कराद्यैः सरोभिश्च सागरैश्च समन्विताः ॥ ५७ ॥
 अलक्षितेन रूपेण नद्यः पुण्यतमा इमाः । तदा तस्याभिषेकाय सोत्सवाः समुपागमन् ५८
 देवसेना शची स्वाहा समृद्धिः सर्वमङ्गला । अदितिर्विन्ता संज्ञा सावित्री चाप्यरुन्धती ॥
 तां युक्तां तत्र बालेन तेनाप्रतिममूर्तिना । प्रसूतिकामस्त्रपयन् मिलिताः कुलयेषितः ॥
 जननीं रजनीरागरञ्जिताञ्जुकधारिणीम् । अलंकारवतीमङ्गविनिवेशितबालकाम् ॥ ६१ ॥
 दिनश्रियमिवोदारां नवोदितदिवाकराम् । नीराजनाभिः सुभगाः सुभ्रुवः समभावयन् ६२
 यतः शिवगिरेर्भूमिं जातः स पुरुषोत्तमः । ततः प्रसिद्धा लोकेऽस्य शिव इत्याभिधाऽभवत् ॥
 कारिण्यत्येष बलवानिह कर्मातिमानुषम् । म्लेच्छानिहत्य महतीं कीर्तिं विस्तारयिष्यति ॥
 जित्वाऽवाच्यांश्च पाश्चात्यान् प्राच्यांश्च भुजतेजसा । तथोदीच्यांश्च विजयी स्वराज्यं
 संविधास्यति ॥ ६५ ॥

साहसं नागरमपि वश्यतामानयिष्यति । बलीं बलीर्दगन्तेभ्यो बलीनानाययिष्यति ॥६६॥
 प्रभावी गिरिदुर्गाणि वनदुर्गाणि चाप्ययम् । तथा सलिलदुर्गाणि स्थलदुर्गाणि गोप्स्यति ॥

बत दिङ्घीपतेर्मूर्ध्नि प्रतापेन तपन्नयम् । निजं चरणमाधाय जगदाज्ञापयिष्यति ॥ ६८ ॥
 सुदुर्गमेषु मार्गेषु गहनेषु गिरिष्वपि । सरित्सु च समुद्रेषु यस्याप्रतिहता गतिः ॥ ६९ ॥
 स एष पाण्ड्यद्रविडलाटकर्णाटकेरलान् । करहाटवैराटान्ध्रमालवाभीरगुर्जान् ॥ ७० ॥
 आर्यावर्ताश्च दुर्म्लेच्छकृतावर्त्माननेकशः । कुरुजाङ्गलसौवीरधन्वसौराष्ट्रकोसलान् ॥ ७१ ॥
 बाल्हीकमद्रगान्धारत्रिगर्तानर्तसैन्धवान् । कलिङ्गकामरूपाङ्गवङ्गकाम्बोजकेकयान् ॥ ७२ ॥
 पारसीकान् शिवीन् शाल्वान्पुलिन्दारट्टवर्वरान् । काश्मीरमत्स्यमगधविदेहोत्कलटङ्गान् ॥ ७३ ॥
 किरातकाशिपाञ्चालचेदीनपि च कुन्तलान् । खशांश्च शूरसेनांश्च हूणान् हैमवतानपि ॥ ७४ ॥
 उण्डान्पुण्ड्रान् ललितांश्च महितेन स्वतेजसा । चिरजीवी विनिजित्य महाराजो भविष्यति
 यथा पृथुरभूत्पूर्वं यथा राजा पुरुरवाः । अम्बरीषोऽपि च यथा शिविश्चौशीनरो यथा ॥
 यथाऽजनिष्ट मांधाता यथा च निषधाधिपः । यथा बभूव भरतो यथा भूपो भगीरथः ॥
 हरिश्चन्द्रः स च यथा रामो दाशरथिर्यथा । यथा च मिथिलाधीशो ययातिर्नहुषो यथा ॥
 यथा धर्मधनो राजा धर्मराजो युधिष्ठिरः । भविष्यति तथैवायं शाहराजसुतः शिवः ॥ ७९ ॥
 मध्येसभं दैवविदः सर्वसिद्धान्तपारगाः । एवमस्य कुमारस्य जन्मवेलामवीवदन् ॥ ८० ॥
 प्रचीयमानावयवव्यक्तविग्रहभूषणम् । स्थितिप्रवीणलावण्यलब्धसौभाग्यवैभवम् ॥ ८१ ॥
 विचित्रमणियुक्ताभिर्मुक्ताभिर्मञ्जुलात्मना । विभ्राजमानं हैमेन मुकुटेन शिरःस्पृष्टा ॥ ८२ ॥
 लीलाचलाचलं भाले हैमं चलदलच्छदम् । दधानं विस्फुरन्मुक्तामणिसूत्रान्तलम्बितम् ॥
 अनर्घ्यहीरकिर्मरिपञ्चरागमरीचिभिः । संभूतश्रीभरोदग्रे विभ्राणं भुजभूषणे ॥ ८४ ॥
 गरुत्मद्रत्नसंप्रवृत्तसाम्रव्याघ्रनखश्रिया । विन्यस्तया भ्राजमानं कृष्णकाचमणिस्रजा ॥ ८५ ॥
 सद्रत्ननिकरोदञ्चत्काञ्चनप्रतिमात्मिकाम् । देवीं जीवन्तिकानाम्नीमाविभ्राणं भुजान्तरे ॥
 प्रवालनीलसंमिश्रमुवर्णमणिनिर्मिते । वलये ललिताकारे कलयन्तं करद्वये ॥ ८७ ॥
 वताऽऽनन्दमयं दिव्यसूत्रसंवल्लभमध्यमम् । विस्फुरद्गुल्फवलयं विलसन्मणिनूपुरम् ॥
 विदग्धाभिः स्वयं स्निग्धलोचकाञ्चितलोचनम् । भालान्तरालविन्यस्तचित्रकज्जलचित्रकम् ॥
 कमनीयतमस्वर्णकञ्चुकावृतविग्रहम् । धाव्यः स्मेरमुखं प्रीतास्तं बालं पर्यपालयन् ॥ ९० ॥
 अन्तर्बहिश्चरोऽप्येष बहिर्विहितनिष्क्रमः । व्यधादसूर्यपदयायाः शिशुः सूर्यस्य दर्श-
 नम् ॥ ९१ ॥
 उपवेशनमध्यक्षप्राशनं च यथाविधि । अस्य राजकुमारस्य क्रमेण समजायत ॥ ९२ ॥
 दर्याखानं शरैर्भिस्त्वा नीत्वा निरवलेपताम् । विजयी शाहराजोऽपि शिवं गिरिमथाव्रजत् ॥
 स तत्र सोदरं शंभोरम्भांजसमलोचनम् । ज्यलोकन मुदोपेतः सदोदितपराक्रमः ॥ ९४ ॥

गाः काञ्चनानि करिणस्तुरगांश्च राजा रत्नानि च प्रमुदिनो व्यतरत्तदानीम् ॥
 सद्यो यथाऽत्र निरमुच्यत भूरिकालं सर्वोऽर्थिनामपि जनोऽन्यजनार्थनाभ्यः ॥ १.५ ॥
 अथ धरणिमघोनः सूनुरुच्चैर्धरित्रीमधि सरसिजहस्तः संचरल्लोकवन्धुः ॥
 निखिलतिमिरहारी बालसूर्योपमानः प्रसभमभृत शोभां वर्धमानः क्रमेण ॥ १.६ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्यायश-
 तसंमितायां वैयासक्यां संहितायां शिवराजप्रभवो
 नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच —

अथ तं शिशुरूपेण ललन्तं ललितद्वुतिम् । न जानीतः स्म पितरावमानुषमुक्रमम् ॥
 अवतीर्णः क्षोणितलं क्षोणीभारापनुत्तये । विहरन् बालरूपेण शाहराजनिकेतने ॥ २ ॥
 जनयित्रीं जनं चापि रञ्जयन् निजया श्रिया । अचेष्टत स सर्वात्मा तत्र तत्तद्विचेष्टि-
 तम् ॥ ३ ॥
 सुत्रामकाङ्क्षितं कर्तुं दितेः पुत्राननेकशः । संगरे संगरे हत्वा चतुर्बाहुरुदायुधः ॥ ४ ॥
 यः श्रान्त इव निद्राति मध्ये दुग्धमहोदधेः । जननीस्तन्यपानाय व्यतानीद्वुदितानि सः ॥
 शिशुलीलाधरो रिङ्गन्स हरिन्मणिभूमिषु । प्रतिबिम्बितमात्मानं बलेनाऽऽदातुमैहत ॥ ६ ॥
 जानुभ्यां रिङ्गतस्तस्य पदाम्बुजतलत्विषा । पञ्चरागश्रियं प्रापुः प्राङ्गणस्थाः सितोपलाः ॥
 घूलिधूसरिताङ्गस्य रिङ्गतोऽस्य गृहाङ्गणे । रञ्जयामास जननीं मणिमञ्जीरसिञ्चितम् ॥
 स लीलातरलस्तत्र रिङ्गन्मणिमयेऽङ्गणे । बलाऽऽत्मप्रतिबिम्बेन प्रास्पर्धत पदे पदे ॥ ९ ॥
 अपिबन्यत्प्रसादेन सुधां सर्वे सुधान्धसः । अहो सोऽपि मुदं प्रापदाम्बाद्य मृदुलां
 मृदम् ॥ १० ॥
 छलयन् यो बलिं लोकांस्त्रीन्ललङ्घ्ये त्रिभिः क्रमैः । बतालङ्घयत यत्नेन स देवो गेहेदे-
 हलीम् ॥ ११ ॥
 सप्तानामपि लोकानां योऽवलम्बः स्वयं प्रभुः । उदतिष्ठदहो धृत्वा सोऽपि धात्रीकरा-
 ङ्गुलिम् ॥ १२ ॥
 धवलोलबद्धासु भित्तिषु प्रतिबिम्बितम् । बिम्बमंशुमतो वीक्ष्य तर्जन्यग्रेण दर्शयन् ॥
 आदाय निजहस्तेन मखं देहीत्यहो रुदन् । स मुग्ध इव मौग्ध्येन मातरं पर्यहामयत् ॥

स्वहस्तपुष्करोद्धृतधूलिधूसरमस्तकम् । उद्भिद्यमानदन्ताग्रकुन्दकुडूमलभूषितम् ॥ १५ ॥
ललन्तं निलयद्वारि द्विरदस्येव शावकम् । विनेतुमागता धात्री विलोक्य स्तिमिताऽभ-
वत् ॥ १६ ॥

स धात्रीकरतालीभिः संवर्धितकुतूहलः । कुस्ते स्म स्मेरमुखो लास्यलीलामनेकधा ॥
अपाठयाद्विधातारं निगमान्यः सलक्षणान् । सोऽपि धात्रीमुखात्तत्तन्नामधेयमपीपठत् ॥
उत्तार्योत्तार्य तरसा स्वरसात्स समर्धुकः । व्यश्राणयदलंकारान् धात्रीभ्यः स्वशरीरतः ॥
अनादृत्य पितुस्तांस्तान् द्विपान्दृष्टांस्तथा हयान् । प्रभुर्मन्तुममन्तुं च बहमंस्त स
मृन्मयान् ॥ २० ॥

स्पृह्यालुः शिखण्डेभ्यः शोभमानशिखण्डकः । अन्वधावदहो डिम्भः स खण्डानि शिख-
ण्डिनाम् ॥ २१ ॥

शिखिनां च शुकानां च पिकानां च रुतान्यसौ । विकुर्वाणोऽनुकुर्वाणस्तत्तद्भ्रमकरोऽ-
भवत् ॥ २२ ॥

स एष किल कुर्वाणः शिशुः शार्दूलशब्दितम् । पार्श्ववर्ती स्नेहपात्रीमपि धात्रीमभीषयत् ॥
अभ्रान्तोऽपि भ्रमरवद् भ्रमिं भ्रान्तः कदाचन । दृष्टो ह्य इव हेषामहेषत कदाचन ॥ २४ ॥
उच्चैरुदचरद्वन्तिवृंहितानि कदाचन । [कदा च सिंहनिनदाद्वसः सिंह इवाकरोत्] ॥ २५ ॥

पूरयद्भिर्धरां द्यां च गभीरमधुरस्वरैः । सोऽभिमानपरो भेरीमन्वकार्षीत् कदाचन ॥ २६ ॥
मृतकृतान्यपि तुङ्गानि कारयन् स किशोरकैः । इमानि मम दुर्गाणीत्यवोचत कदाचन ॥
निलीनः सन्ननः कोणे दृङ्निमीलनकेलिषु । अन्विष्य सखिभिः स्पृष्टो हसति स्म कदाचन ॥

पातितं पाणिना हस्तादुत्पतन्तं मुहुर्मुहुः । अताडयत् पातयितुं कन्दुकं च कदाचन ॥

आत्मनोत्पातितं दूरात् पतन्तं व्योममण्डलात् । कन्दुकं कृष्णसाराक्षः पश्यन्नवहितोन्मुखः
नृत्यन्निव पदद्वन्द्वतलताडितभूतलः । प्रौत्तानिताभ्यां पाणिभ्यामग्रहीत्स कदाचन ॥ ३१ ॥

दृष्टो हरति यस्तूर्णं जन्मिनां जननभ्रमम् । अभ्रामयदहो दारुभ्रमं स कदाचन ॥ ३२ ॥

प्रतिषिद्धोऽपि धात्रीभिस्तर्जनीतर्जनादिना । शाहसिंहशिशुस्तां तां शिशुलीलां व्यगाहता ॥

भुङ्क्ष्वेत्युक्तोऽपि नाभुङ्क्त पिबेत्युक्तोऽपि नापिबत् । अनुनीय स धात्रीभिः शेष्वेत्युक्तोऽ-
पि नास्वपत् ॥ ३४ ॥

तत्तत्खेलावसक्तात्मा स आत्मा जगतः परः । समाहूतो जनन्याऽपि व्यधाद्दूरमपक्रमम्
यत्र यत्राब्रजद्बाललीलारसवशः शिवः । तमन्वपालयंस्तत्र तत्र देवाः सवासवाः ॥ ३६ ॥

यः श्रीमान् करुणानिधिः सुमनसामाधारभूतः स्वयं

संजातः किल शाहभूपभवने हर्तुं धरित्रीभयम् ।

वेदान्तैः पठितः पुराणपुरुषः ख्यातः पुराणेषु य-
स्तं प्राप्य श्रियमावभार महतीं बाल्याभिधानं वयः ॥ ३७ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-
मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां शिशुलीला-
वर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

मनीषिण ऊचुः—

शिवनेरिगिरौ जातः शिवराज इति त्वया । परमानन्दं संप्रोक्तमस्ति नस्तत्र संशयः ॥१॥
स हि शैलो निजामस्य प्रियकारी महायशः । प्रतापी प्रथितो लोके धारागिरिरिवापरः २
अभूदागमनं तत्र यथा शाहमहीपतेः । तथा कथय नः सर्वं भट्टगोविन्दनन्दन ॥ ३ ॥

कवीन्द्र उवाच—

सुधामिवातिमाधुर्यवतीं पुष्पवतीमिमाम् । कथां शाहनेन्द्रस्य शृणुत द्विजसत्तमाः ॥४॥
अस्तंगतेऽम्बरमणिप्रतापे बर्बरेऽम्बरे । निर्मेन्त्रिणि निजामे च स्थितिसंजातसंशये ॥ ५ ॥
दिवंगते दैवयोगादिभरामेऽनुभाविनि । तत्सुते महामूदे च दृष्टे तत्पदवर्तिनि ॥ ६ ॥
सैन्ये साहिजहानस्य दिल्लीन्द्रत्वमुपेयुषः । दक्षिणां दिशमादातुमवलेपादुपागते ॥ ७ ॥
प्रतनेनानुबन्धेन निजामोपचिकीर्षया । शाहराजो महाबाहुर्विजयाह्वं पुरं जहौ ॥ ८ ॥
अथ यादवराजोऽपि हिता ताम्रानुयायिताम् । पक्षपाती निजामस्य धारागिरिमुपागमत् ॥
अत्रान्तरे निजामस्य भृशं विश्रम्भभाजनम् । वंश्यो विश्वासराजस्य शिवभक्तो महाव्रतः ॥
तनयः सिद्धपालस्य सुप्रसिद्धोऽतिवैभवः । शिवनेरिगिरिस्थायी नृपतिर्विजयाह्वयः ॥११॥
वराय शंभुराजाय शाहराजसुताय वै । जयन्तीमात्मतनयामनुरूपाममन्यत ॥ १२ ॥
शाहराजोऽपि संबन्धं तं सुश्लाध्यतमं भुवि । संविचिन्त्य स्नुषात्वेन जयन्तीं तमयाचत ॥
ततो विजयराजस्य शाहराजस्य चोभयोः । अभूद्यथोक्तसंबन्धमुप्रयुक्तो महोत्सवः ॥१४॥
विश्वासराजवंश्यानां भूपानां भरितेजसाम् । तथा भृशबलानां स समवायो महानभूत् ॥
स तयोः श्लाध्यगुणयोर्जयन्तीशंभुराजयोः । शिवनेरिगिरिवासीत्पाणिग्रहमहो महान् ॥
अथो कतिपयाहोभिस्तं समाप्य महोत्सवम् । तम्यैव च गिरेर्मूर्ध्नि स्वजनेन समन्विताम् ॥
संबन्ध्यनुमतः पत्नीमन्तर्बलीं निधाय ताम् । प्रतस्थे शाहनृपतिर्दयास्नानजिगीषया ॥१८॥
शिवनेरिगिरौ ब्लासीच्छाहस्याऽऽगमनं यथा । तथा कथितवानस्मि किमथ श्रोतुमिच्छथ ॥

मनीषिण ऊचुः—

सद्यो दिल्लीश्वरं हित्वा पक्षपातिन्युपागते । महाम्रते महाराजे यदुराजे महाभुजे ॥ २० ॥
अभिक्रमपरस्ताम्रमुखैर्योद्धुं समुद्यते । अभीप्समानः स्वामीष्टं निजामः किमचेष्टत ॥ २१ ॥

कवीन्द्र उवाच—

अथ दैवान्निजामस्य विषयाविष्टचेतसः । हन्त दुर्मन्त्रिणो योगाज्जज्ञे मतिविपर्ययः ॥ २२ ॥
तस्य मत्तस्य सविधे ययौ साधुरसाधुताम् । प्रियवादपरोऽत्यर्थमसाधुरपि साधुताम् ॥ २३ ॥
विपरीतदृशा तेन गुरवोऽपि लघूकृताः । गुणोपेताश्च गुरवो नीताः शीघ्रमगौरवम् ॥ २४ ॥
अव्यवस्थितचित्तस्य मत्तस्य मधुनाऽन्वहम् । अवद्यवादिनस्तस्य वत राष्ट्रमहीयत ॥ २५ ॥
अथ प्रणःतुमायातमतीवप्रतिभान्वितम् । निजामो यादवार्धाशमवमेने सुदुर्मतिः ॥ २६ ॥
अवज्ञातो निजामेन महामानी महामनाः । यदुराजस्तदा वीररसावेशवशोऽभवत् ॥ २७ ॥
अथ सेनाधिपतयो हमीदाद्याः सुदुर्मदाः । दुर्मन्त्रिते निजामेन पूर्वमेव प्रबोधिताः ॥ २८ ॥
साभिमानं परावर्तमानं मत्तमिव द्विपम् । आस्थानीतोरणोपान्ते रुरुधुर्यादवेश्वरम् ॥ २९ ॥
स तत्र बहुभिर्युध्यन् सपुत्रामात्यबान्धवः । प्रत्युद्यातः मुरगणैः मुरलोकमलोकत ॥ ३० ॥
यथा मेरोर्विपर्यासः पातो भानुमतो यथा । यथा ह्यन्तः कृतान्तस्तस्य दाहः पत्युरपां यथा ॥ ३१ ॥
तथा यादवराजस्य तदा तत्र बतात्ययः । सप्तानामपि लोकानामभूदत्याहितावहः ॥ ३२ ॥
तदवस्थमथ श्रुत्वा श्वशुरं यादवेश्वरम् । शाहो निजामसाहाय्याद्विरराम महायशाः ॥ ३३ ॥
अथ तापीतटात्तूर्णमेत्य ताम्रपताकिनी । अधिष्ठितं निजामेन धारागिरिमवेष्टयत् ॥ ३४ ॥
समुद्य स्वां महामानी तदानीमेव येदिलः । पृतनां प्रेषयामास लुब्धो धारागिरिं प्रति ॥ ३५ ॥
सैन्यं साहिजहानस्य महमूदस्य चान्वहम् । अयुध्येतां मिथस्तत्र धारागिरिजिघृक्षया ॥ ३६ ॥
स्वयं निजामशाहोऽपि धारागिरिशिरःस्थितः । तदा ताभ्यामपि द्वाभ्यामनीकाभ्यामयुध्यत
ततोऽतिबलिभिस्ताम्रबलैर्युध्यद्विरञ्जसा । महमूदस्य चानीकैर्निजामः पर्यभूयत ॥ ३८ ॥
ततः स तेन शैलेन सैन्येन विविधेन च । यथाजातेन च तथा फत्तेखानेन मन्त्रिणा ॥ ३९ ॥
परिग्रहेण सर्वेण कोषेण च महीयसा । ममञ्ज सहितस्तत्र ताम्राननबलार्णवे ॥ ४० ॥

मनीषिण ऊचुः—

यस्याशीतिसहस्राणि तुरगाणां तरस्विनाम् । अशीतिरद्रिदुर्गाणां चतुर्भिरधिका पुनः ॥ ४१ ॥
स्थले जले च यस्याऽऽसन् बत दुर्गाण्यनेकशः । समृद्धो विषयो यस्य वशे विद्वेषिदुर्ग्रहः ॥
येन येदिलशाहस्य दिल्लीन्द्रस्य च मानिनः । पदे पदे बलं सर्वं जीवग्राहं व्यमृज्यत ॥ ४३ ॥
यस्याऽऽकस्मिकझम्पस्य श्येनस्येवोत्पत्तिप्यतः । प्रभावेण न्यलीयन्त परिपन्थिविहंगमाः ॥

स निजामस्तदा येन हेतुना विलयं गतः । शुश्रूषमाणान् नः सर्वान् कवीन्द्र तमुदीरय ॥४५॥

कवीन्द्र उवाच—

समस्तपालनपरे पितर्युपरतेऽम्बरं । भवितव्यानुसारेण फलेखानोऽल्पचेतनः ॥ ४६ ॥

अमात्यतां निजामस्य प्रतिपद्य प्रतापवान् । तापयामास जनतां कृतान्त इव निष्कृपः ॥४७॥

निजामस्तस्य मन्त्रेण हृषीदस्य च दुर्मतेः । यदाप्रभृति राजन्यं यदुराजं न्यधातयत् ॥४८॥

शाहराजप्रभृतयस्तदाप्रभृति भूभृतः । सर्वे धिमनसो भूत्वा म्लेच्छाश्च पृतनाभृतः ॥४९॥

अविश्रम्भादमर्षाच्च साध्वसाच्च समाकुलाः । शिश्रियुर्येदिलं केऽपि केऽपि दिल्लीन्द्रमश्रयन् ॥

केचिच्च क्रूरमनसो विरुद्धत्वमुपाचरन् । तटस्थमिव चाऽऽत्मानं बत केचिददर्शयन् ॥५१॥

तेन तेन तदा तस्य दुर्नयेन दुरात्मनः । अर्वाष्ट्रजनिष्टोच्चैरनिष्टाय शरीरिणाम् ॥ ५२ ॥

चिरस्य विषये तस्य न ववर्ष त्वा यदा । सस्यं मुदुर्लभमभूत्स्वर्णं तु मुलभं तदा ॥ ५३ ॥

प्रस्थमात्राणि रत्नानि विनिमय्य धर्माजनः । कथंचन समादत्त कुलस्थान्प्रस्थसंभितान् ॥५४॥

आहाराभावतोऽत्यर्थं हाहाभूताः परस्परम् । पशून्वै पशवो जक्षुर्मानुषा अपि मानुषान् ॥५५॥

तेनावर्षेण महता परचक्रागमेन च । अभावेन च भौलानामनीकस्थ च भूयसः ॥ ५६ ॥

अनुक्षणं क्षीयमाणस्ताम्रास्थैरनुभाविभिः । धृतो धारागिरिपतिः फलेखानश्च दुर्मतिः ५७॥

अनुकूलेन कालेन सर्वं धत्तेऽनुकूलताम् । प्रतिकूलेन तेनैव सकलं प्रतिकूलताम् ॥ ५८ ॥

यस्यानुकूलो भगवान् काल एष सनातनः । अनायासेन सिध्यन्ति तस्य कार्याणि देहिनः ॥

जनिः सत्ता च वृद्धिश्च विपाकोऽाचयोऽपि च । क्षयश्च पडभी भावविकाराः कालनिर्मिताः

जयः पराजयो वाऽपि वैरं मन्त्रवल्गवले साविद्यत्वमाविद्यन्वमुदारत्वं कदर्थता ॥ ६१ ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च स्वातन्त्र्यं परमन्त्रता । समृद्धिर्गमसमृद्धिश्च जायन्ते कालपर्ययात् ॥६२॥

मृत्युर्जन्म वयश्चापि तिस्रोऽवस्थाश्च तस्य ताः । कालोदय प्रवर्तन्ते तथा यज्ञादिकाः क्रियाः

नै कालेन विना बीजं न कालेन विनाऽङ्कुरः । न कालेन विना पुष्पं न कालेन विना

फलम् ॥ ६४ ॥

न कालेन विना तीर्थं न कालेन विना तपः । न कालेन विना सिद्धिर्न कालेन विना जयः ॥

न कालेन विना भान्ति शशाङ्कशुचिभास्कराः । न कालेन विना वृद्धिमवृद्धिं चैति सागरः ॥

न कालेन विना गङ्गामाजहार भगीरथः । न कालेन विना कार्कलास्यान्मुक्तो नृगो नृपः ॥

न कालेन विना रामो निजघान दशाननम् । न कालेन विना लङ्का प्रतिपदे बिभीषणम् ॥

न कालेन विना कृष्णो गोवर्धनमदीधरत् । न कालेन विना पार्थो वैकर्तनमजीघतत् ॥

सुखानामसुखानां च काल एव हि कारणम् । कालमेवैश्वरं मन्ये सर्गस्थित्यन्तकारिणम् ॥

संगरे भङ्गमासाद्य निजकुम्भो विलयं गतः । लज्जया देवगिरिं दैत्यो दिल्लीन्द्रो मुदमागतः ॥

तथा येदिलशाहोऽपि सैन्यभङ्गाद्विलज्जितः । तदेतदखिलं कालाज्जातं जानीत भो द्विजाः॥
निरुध्य धारागिरिदुर्गमुग्रं ताम्राननैस्तत्र धृते निजामे । गताभिमाना विहितापयाना बभूव
सेना किल येदिलस्य ॥७३॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्याशतसंमितायां
वैयासक्यां संहितायां [निजामविलयो] नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथ देवगिरिं प्राप्य दिल्लीन्द्रे मुदितात्मनि । दुर्मदे महमूदे च सन्नसैन्ये विषादिनि १ ॥
शाहो निजामशाहस्य शैलदुर्गाण्यनेकशः । शिवनेरिमुखान्याशु बलेन वशमानयत् ॥ २ ॥
गोदावरीं महापुण्यां प्रवरां च प्रभाविणीम् । नीरां क्षीरधिसक्षीरां भीमां भीमरथीमपि ३ ॥
श्रितं जनपदं सर्वं समाक्रम्य क्रमेण च । स्ववशे स्थापयामास सद्यः सङ्घं च पर्वतम् ॥४॥
शक्रप्रस्थस्य शक्रेण विरुद्धोऽयमभूद्यदा । महाराजममुं भेजुर्भहाराष्ट्रनृपास्तदा ॥ ५ ॥
षाण्टिकाः काण्टिकास्तद्वद्गोकपाटाश्च काङ्कटाः । तोमराश्चाहुबाणाश्च महिताश्च महा-
द्रिकाः ॥ ६ ॥

खराटाः पाण्डरास्तद्वद्व्याघ्रघोरफटादयः । तदा शाहनरेन्द्रेण पृतनापतयः कृताः ॥७॥
अथ शाहजयापेक्षी जहानगिरनन्दनः । समं येदिलशाहेन सद्यः संधिमयोजयत् ॥ ८ ॥
ततो राजतुरासाहं शाहं युधि जिगीषतोः । तयोः समभवत्सीमा भीमा नाम महानदी ९ ॥

मनीषिण ऊचुः—

शाहः साहिजहानस्य सेनया येदिलस्य च । साहसी सिंहविक्रान्तः कति वर्षाण्ययुध्यत १०
कथं च संधिमकरोत्ताभ्यां द्वाभ्यामपि प्रभुः । कवीन्द्र भवतः श्रोतुमिदमीहामहे वयम् ११

कवीन्द्र उवाच—

शाहः साहिजहानस्य येदिलस्य च सेनया । अयुध्यत समास्तिस्रः सहस्रकरविक्रमः १२ ॥
ततो स्वप्नपतिः स्वप्ने धूर्जटिस्तेन वन्दितः । तद्दृष्टौ दशनोद्यौतैर्दीपयंस्तमवोचत १३ ॥

धूर्जटिरुवाच—

अतीवदुर्जयो लोके दिल्लीन्द्रेऽसौ महाद्युतिः । तस्मादायोधनावेशाद्विरम त्वं महामते १४
यदनेन पुरा चीर्णं तपस्तीव्रं दुरात्मना । तद्यावदस्त्यसौ तावन्न विनाशमुपैष्यति ॥१५॥
सर्वेऽपि यवनास्तात पूर्वदेवान्वया इमे । देवांश्च भूमिदेवांश्च विद्धिषन्ति पदे पदे ॥१६॥

यो हन्तुं यवनानेतानेतां भुवमवातरत् । स एष भगवान् बिष्णुः शिवसंज्ञः शिशुस्तव ॥ १७ ॥
 करिष्यत्यचिरेणैव तदेतत्त्वच्चिकीर्षितम् । तस्मादनेहसं कंचित्प्रतीक्षस्व महाभुज ॥ १८ ॥
 एवमुक्तवति प्रीतिमति देवे कपर्दिनि । प्राबुध्यत प्रसन्नात्मा प्रभाते पृथिवीपतिः ॥ १९ ॥
 ततो निजामविषयं शाहः स्वविषयं विना । दिल्लीन्द्राय ददौ कंषिद्वयेदिलाय च कंचन ॥
 हठशीलोऽपि तं शाहः प्रहाय हठमात्मनः । व्यधाचेदिलताम्राभ्यां संधिं त्रियनाज्ञया ॥ २१ ॥
 ततो निजामविषयं संप्राप्य मुदितात्मसु । परावृत्तेषु ताम्रेषु पराक्रमणकारिषु ॥ २२ ॥
 असमर्थमिवाऽऽत्मानं मन्यमानो महामतिः । तदिदं चिन्तयामास येदिलो निज-
 चेतसि ॥ २३ ॥

समर्थैः समराम्भोधौ निजामो यैर्निमज्जितः । तेऽमी ताम्राननाः प्रायो मज्जयिष्यन्ति
 मामपि २४ ॥
 तस्मादमुं महाबाहुं मालवर्मात्मजं नृपम् । सहाय्ये स्वे निधास्यामि विधास्यामि विधि-
 स्तितम् ॥ २५ ॥
 पूर्वमस्यैवावलम्बादिभरामः पिता मम । विध्वस्तारातिरध्यास्त निर्विशङ्कः स्वमा-
 नसम् ॥ २६ ॥

सहसाऽवमतः सोऽयं मतिमन्दतया मया । मामुपेक्ष्य गतो मानादिभरामादनन्तरम् ॥ २७ ॥
 महामानी महाबाहुरसौ शाहमहीपतिः । कृत्वा मदधिकं स्नेहमिभरामेण वर्धितः ॥ २८ ॥
 इति चेतसि संचिन्त्य महमूदो महाद्युतिः । अमात्यान् प्रेषयामास सद्यः शाहनृपं प्रति २९ ॥
 अनुनीतः स तैस्तत्र मन्त्रिभिर्मन्त्रवेदिभिः । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्येदिलस्य सहायताम् ॥ ३० ॥
 अथ शाहमहीपालमवलम्ब्यावलम्बदम् । बत प्रतिपदं लेभे महमूदो महामुदम् ॥ ३१ ॥
 अथो फरादखानस्य सुतं समरधूर्वहम् । निखिलानीकिनीमान्यं सेनान्यं रणदूलहम् ॥ ३२ ॥
 बलिना शाहराजेन महाराजेन संयुतम् । प्रतापी प्रेषयामास जेतुं कर्णाटनीवृतम् ॥ ३३ ॥
 तदा फरादखानेन याकुतेनाङ्कुशेन च । हुशेन्यम्बरखानेन मसूदेन तथा पुनः ॥ ३४ ॥
 प्रवारघाण्टिकेङ्गालगाढघोरफटादिभिः । सुभटैः सहितैस्तैस्तैः प्रतस्थे रणदूलहः ॥ ३५ ॥
 अथ सेनाधिपतिना सार्धं तेन महामनाः । बली भृशबलो राजा प्राप कर्णाटमण्डलम् ॥
 ततो बिन्दुपुराधीशं वीरभद्रं महौजसम् । वृषपत्तनपालं च प्रसिद्धं केङ्गनायकम् ॥ ३७ ॥
 कावेरीपत्तनपतिं जगद्देवं महाभुजम् । श्रीरङ्गपत्तनेन्द्रं च क्रूरं कण्ठीरवाभिधम् ॥ ३८ ॥
 तज्जापुरप्रभुं चापि वीरं विजयराघवम् । तथा तज्जीपरिवृढं प्रौढं वेङ्कटनायकम् ॥ ३९ ॥
 त्रिमल्लनायकाहं च मधुरानाथमुद्धतम् । पीलुगण्डाखण्डलं च विकटं वेङ्कटाद्वयम् ॥ ४० ॥

धीरं श्रीरङ्गराजं च विद्यानगरनायकम् । प्रसिद्धं तम्मगौडं च हंसकूटपुरेश्वरम् ॥ ४१ ॥
 वशीकृत्य प्रतापेन तथाऽन्यानपि पार्थिवान् । शाहः संतोषयामास सेनान्यं रणदूलहम् ॥
 कृत्वाऽथ वीरसंहारकारि युद्धमहर्दिवम् । युद्धशौण्डात् किम्पगौण्डात् गृहीतं सुमनोहरम् ॥
 रणदूलहखानेन पारिवर्हमिवार्पितम् । सोऽध्यास्त विजयी राजा विङ्गरूढाभिधं पुरम् ॥ ४४ ॥
 अथ तस्मिन् पुरवरे पट्टप्राकारगोपुरे । सुधावदातसौधाग्रपताकोल्लिखिताम्बरे ॥ ४५ ॥
 तत्तत्कारुकलाकीर्णरम्यहर्म्यमयान्तरे । विटङ्कास्थितबंहिष्ठपारावतकृतस्वरे ॥ ४६ ॥
 वातायनोत्पतन्नीलकण्ठकूजितपूजिते । विस्तीर्णापणविन्यस्तपण्यवस्तुसमन्विते ॥ ४७ ॥
 प्रतिसन्नोलसत्कूपे विकसद्दीर्घदीर्घिके । नैकशृङ्गाटकोदञ्चज्जलयन्त्रोच्छलज्जले ॥ ४८ ॥
 प्रफुल्लनिष्कुटकुटच्छायच्छन्नमहीतले । भित्तिविन्यस्तसच्चित्रलुभ्यल्लोकविलोचने ॥ ४९ ॥
 नानावर्णाश्मसंबद्धस्निग्धसुन्दरमन्दुरे । विसंकटपुरद्वारकूटकुट्टिमण्डिते ॥ ५० ॥
 चयाट्टमस्तकन्यस्तनालायन्त्रसुदुर्गभिः । समीकनिपुणानीकप्रकरप्रतिपालिते ॥ ५१ ॥
 समन्तादतलस्पर्शपरिखावारिभासुरे । अपारसागराकारकासारपरिशीलिते ॥ ५२ ॥
 अनिलोल्लासितलताललितोद्यानमण्डले । कनकाचलसंकाशदेवतायतनाश्रिते ॥ ५३ ॥
 संवसन् वासवसमः स एष नृपसत्तमः । निजैः परिजनैः सार्धं विविधं मुदमाददे ॥ ५४ ॥
 स कदाचिन्मृगयथा कदाचित् साधुसेवया । कदाचिदर्चया शंभोः कदाचित् काव्यचर्चया ॥
 कदाचिन्नर्तकीनृत्यदर्शनोत्सवलीलया । कदाचिन्नैकविधया शरसंधानशिक्षया ॥ ५६ ॥
 कदाचिदायुधागारविन्यस्तायुधवीक्षया । कदाचिदात्मसंग्राह्यतत्त्वसैन्यपरीक्षया ॥ ५७ ॥
 कदाचित् पुष्पितोद्दामनगरोद्यानयात्रया । कदाचित् सारसाक्षीभिः शृङ्गाररसदीक्षया ॥ ५८ ॥
 कदाचिद्योगशास्त्रोक्तकलया योगमुद्रया । प्रभुस्तत्तद्रसमयं समयं समनीनयत् ॥ ५९ ॥
 जननी शंभुशिवयोस्तत्र यादवनन्दिनी । जग्राह हृदयं पत्युः शुद्धान्ते सुमहत्यपि ॥ ६० ॥
 हलिना हरिणा चापि वसुदेवो यथाऽन्वहम् । व्यराजत तथा शाहः शंभुना च शिवेन च ॥
 स तु शंभोः कनीयांसं गरीयांसं गुणश्रिया । बहु भेने महाराजः शिवशर्माणमात्मजम् ॥
 यदाप्रभृति संजातः स एष तनयः शिवः । तदाप्रभृति शाहस्य समृद्धाः सर्वसंपदः ॥ ६३ ॥
 अतिष्ठन् द्वारि बहुशो मन्दराचलसुन्दराः । विजिताभोरुहरुचो मदवारिमुचो गजाः ॥ ६४ ॥
 आसनसहस्रशश्चापि मन्दुरायां मनेहराः । वाता इवाऽऽशुगतयः सैन्धवा समरोधुराः ॥ ६५ ॥
 ववृधे चाधिकं कोषस्तोषेण सह नित्यशः । प्रतापः पमथेऽत्यर्थं प्रभावश्च दिने दिने ॥ ६६ ॥
 दुर्ग्रहाण्यपि दुर्गाणि सुग्रहत्वं प्रपेदिरे । विजयः सर्वदैवाऽऽसीत् स्वप्नेऽपि न पराभवः ॥ ६७ ॥
 पुष्पाणां च फलानां च सस्यानां चाभिवृद्धयः । साधनेन विना सिद्धिभीयुः सर्वाश्च

एवं समृद्धतां नीतः पुराणपुरुषात्मना । सुतेन तेन सुतरां मुमुदे मालनन्दनः ॥ ६९ ॥
 ततस्तं तनयं वीक्ष्य सगुणं सप्तहायनम् । लिपिग्रहणयोग्योऽयमिति भूपो व्यचिन्तयत् ॥
 स तं पुत्रं मन्त्रिपुत्रैः सवयोभिः समन्वितम् । न्यवेशयत गुर्वङ्गे मेधाविनमलोहलम् ॥ ७१ ॥
 आख्याति लिखितुं यावदाचार्यो वर्णमादिमम् । तावद्द्वितीयमप्येष विलिख्य तमदर्शयत् ॥
 सर्वासामपि विद्यानां द्वारभावमुपागताम् । लिपिं यथावदखिलां ग्राहयामास तं गुरुः ॥
 तमथ सहजमेधाशालिनं सुस्वभावं नृपमृगपतिशावं वागगम्यानुभावम् ।
 गुरुरुपचितचित्तः शिक्षितानां समूहे द्रुतधृतलिपिविद्यं वीक्ष्य वैलक्ष्यमूहे ॥ ७४ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्या-

यशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां कर्णाटविजयो

नाम नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

शिववर्मा यदा वर्ष द्वादशं प्रत्यपद्यत । तदा नृपः शाहवर्मा नियोगेन पिनाकिनः ॥ १ ॥
 अमुं शंभुकनीयांसमाहूय शिवलक्षणम् । अर्कद्युतिमुदर्कजः पुण्यदेशेश्वरं व्यधात् ॥ २ ॥

मनीषिण ऊचुः—

यथाऽऽदेशाद्भगवतो देवस्य त्रिपुरद्विषः । पुण्यदेशं प्रति नृपः प्रेषयामास तं शिवम् ॥ ३ ॥
 यथा च पुण्यविषयं प्राप्तः स पितुराज्ञया । कवीन्द्र परमानन्द तथा त्वमभिधेहि नः ॥ ४ ॥

कवीन्द्र उवाच—

एकदाऽभ्यर्च्य भवने भगवन्तं वृषध्वजम् । शयानः सुखशय्यायां सुकृती शाहभूपतिः ॥ ५ ॥
 प्रसन्नपञ्चवदनं दशहस्तं त्रिलोचनम् । मन्दाकिनीजलस्निग्धजटाजूटमनोहरम् ॥ ६ ॥
 शीतांशुकलोत्तंसं त्रिपुण्ड्रललितद्युतिम् । हरिन्मणिनिभग्रीवं सरीसृपविभूषणम् ॥ ७ ॥
 वराभयप्रदं वीरं विविधायुधधारिणम् । द्वीपिचर्मोत्तरासङ्गं द्विपचर्माधराम्बरम् ॥ ८ ॥
 निदानं सर्वमुक्तीनां निधानं सकलश्रियाम् । योगिनं योगिनामिन्द्रमिन्द्रेपेन्द्रादिवन्दितम् ॥
 समस्तलोकसहितं सहितं गिरिकन्यया । अपश्यद्विस्मितः स्वप्ने पुरस्तात्त्रिपुरद्विषम् ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा तमीश्वरं साक्षात्स्वयं समभिवन्द्य सः । पुरो बद्धाञ्जलिपुटस्तिष्ठति स्मातिनिर्वृतः ॥ ११ ॥
 ततः स भगवान् भर्गः स्वभक्तमवनीश्वरम् । वचनेनानुजग्राह निरवग्रहशक्तिभृत् ॥ १२ ॥

ईश्वर उवाच—

सूर्यवंश्य महाबाहो शहाराज महामते । समाकर्णय मद्वाचमिमां कुशलमस्ति ते ॥ १३ ॥
 य एष भ्राजतेऽभ्यर्णे कनीयास्तनयस्तव । तमेनं लक्षणोपेतमवेहि पुरुषोत्तमम् ॥ १४ ॥
 वर्धमानः क्रमेणैव त्वत्पुत्रोऽयमुरुक्रमः । समाक्रम्यावनीं सर्वां यवनाग्निहनिष्यति ॥ १५ ॥
 इयं भगवती देवी गिरिजा भक्तवत्सला । समये समयेऽभ्येत्य तमिमं पालयिष्यति ॥ १६ ॥
 हर्ता धरित्रीभारस्य संहर्ता प्रतिभूताम् । मद्भक्त एष सर्वेषामप्यधृष्यो भविष्यति ॥ १७ ॥
 तस्मादमुं महाबाहुं महाशयशिवाह्वयम् । पुण्यदेशाधिपत्येन महनीयेन योजय ॥ १८ ॥
 तमित्युक्त्वा महेशानस्तदा मुक्तामयीं क्षजम् । तस्य राजकुमारस्य कण्ठे स्वयमयोजयत् ॥ १९ ॥
 एवमाविर्भवद्भार्गवे देवे कपर्दिनि । प्राबुध्यत धरापालो मुहूर्ते ब्रह्मदेवते ॥ २० ॥
 विशिष्टः स्वेन तपसा विस्मयाविष्टमानसः । तामेव मूर्तिमीशस्य ध्यायन्नेष मुहुर्मुहुः ॥ २१ ॥
 प्रातः प्रभाकरं नाम प्रभाकरसमप्रभम् । पुरोहितं समानाय्य शशंस स्वप्नमात्मनः ॥ २२ ॥
 अथानुमोदितस्तेन प्रहृष्टेन पुरोधसा । पुण्यदेशाधिपत्येन शाहः शिवमयोजयत् ॥ २३ ॥
 अथ तस्मिन्नाधिपत्ये पित्रा दत्ते प्रतापिना । प्रयातुकामः स्वं राष्ट्रं शिवराजो व्यराजत ॥ २४ ॥
 ततः कतिपयैरेव गजवाजिपदातिभिः । मौलैरासंरमात्यैश्च ख्यातैरध्यापकैरपि ॥ २५ ॥
 बिरुदैश्च ध्वजैरुच्चैः कोषेणापि च भूयसा । तथा परिजनैरन्यैरनन्यसमकर्मभिः ॥ २६ ॥
 समवेतममुं शाहभूपतिः शोभने दिने । प्राहिणोत्पुण्यदेशाय पुण्यकारिणमात्मजम् ॥ २७ ॥
 ततः कतिपयैरेव दिनैर्दिनकृदन्वयः । अयाद्देशं महाराष्ट्रं तस्मात् कर्णाटमण्डलात् ॥ २८ ॥
 स शक्तित्रितयोपेतः समेतः सैन्यसंचयैः । शिवः स्वया श्रिया सार्धं पुण्याहं पुरमासदत् ॥ २९ ॥
 चक्रप्रियकरः सद्यः समुल्लासितमण्डलम् । नावेदयदमुं लोकबन्धुं लोको व्यलोकत ॥ ३० ॥
 ततोऽनुकूलप्रकृतिः कुर्वन् प्रकृतिरञ्जनम् । अवर्धत क्रमेणैष विक्रमी यशसा सह ॥ ३१ ॥
 महाराष्ट्रो जनपदस्तदानीं तत्समाश्रयात् । अन्वर्थतामन्वभवत् समृद्धजनतान्वितः ॥ ३२ ॥
 श्रयन्तः प्रश्रयोपेतं गुरवस्तं गुणैः सह । अनन्यनिष्ठमनसः समगच्छन् कृतार्थताम् ॥ ३३ ॥
 श्रुतिस्मृतिपुराणेषु भारते दण्डनीतिषु । समस्तेष्वपि शालेषु काव्ये रामायणे तथा ॥ ३४ ॥
 व्यायामे वास्तुविद्यायां होरासु गणितेष्वपि । धनुर्वेदचिकित्सायां मते सामुद्रिके पुनः ॥ ३५ ॥
 आरोहणे प्रतरणे चङ्क्रमे च विलङ्घने । कृपाणचापचक्रेषु प्रासपट्टिशशक्तिषु ॥ ३६ ॥
 युद्धे नियुद्धे दुर्गाणां दुर्गमीकरणेषु च । दुर्लक्ष्यलक्ष्यवेधेषु दुर्गमाभिगमेष्वपि ॥ ३७ ॥
 इङ्गितेषु च मायासु विषनिर्हरणादिषु । तत्तद्रत्नपरीक्षायामवधाने लिपिष्वपि ॥ ३८ ॥
 प्रवीणः स स्वयं तांस्तान् गुरुनगुरुयशोभरैः । अयोजयद्भृशं तत्तत् प्रत्यभिज्ञानवान् विशुः ॥

स एष यौवनारम्भे दधानोऽभिनवां श्रियम् । व्यभाद्यथा वासन्तबिभवे सुरभूरुहः ॥४१॥
 तमुलङ्घितकौमारमुद्भवन्नयौवनम् । मीनकेतनलावण्यश्रीविलासमनोहरम् ॥ ४२ ॥
 सती शीलवती रम्यरूपा चातिगुणोज्ज्वला । अभजद्भूपतिं भार्या प्रवारकुलसंभवा ॥ ४३॥
 पूर्वजन्मप्रणयिनी स इमां वरवर्णिनीम् । लब्ध्वा मुदमुपादत्त श्रीकृष्ण इव रुक्मिणीम् ॥

प्रादुर्भवत्प्राग्भवसंस्तवाभ्यां
 मिथोऽनुकूलत्वमुपागताभ्याम् ॥
 अधत्त ताभ्यामथ दंपतीभ्यां
 संभूय शोभां महतीं त्रिवर्गः ॥ ४५ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-
 मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां शिवराजस्य
 पुण्यदेशेश्वरत्वप्रदानं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

मनीषिण ऊचुः

संप्रेष्य पुण्यविषयं सनयं तनयं शिवम् । शाहराजः किमकरोत्कर्णाटविषये वसन् ॥१॥
 कथं च महमूदोऽपि तस्मिन् विजितविद्विषि । प्रसिद्धायोधनोत्साहे शाहे स्वयमवर्तत ॥२॥
 कवीन्द्र उवाच
 षाड्गुण्यस्य प्रयोगेण तत्तन्मन्त्रबलेन च । वशी चकार सकलं शाहः कर्णाटमण्डलम् ॥३॥
 प्रसूनमिव संप्राप्य प्रणयी प्रणतिस्पृशा । शिरसा प्रतिजग्राह जगद्देवोऽस्य शासनम् ॥४॥
 दुर्धर्षोऽपि विधेयोऽस्य बभूव मधुराधिपः । प्रतिपेदे महाशूरपतिस्प्यस्य वश्यताम् ॥५॥
 रणदूलहखानेन खलेनापहृतं बलात् । भद्रासनं स्वमध्यास्त वीरभद्रोऽस्य संश्रयात् ॥ ६॥
 तं तं मन्त्रं तत्र तत्र प्रयुञ्जानस्य धीमतः । बहवोऽस्यानुभावेन जहुर्यवनजं भयम् ॥७॥
 शाहराजस्य मन्त्रेण भवन्नयसुदुःसहः । सर्वाणि स्वामिकार्याणि चकार रणदूलहः ॥ ८ ॥
 अथ कालगतिं प्राप्ते सेनान्यां रणदूलहे । कार्णाटकान्नरपतीन् स्ववशीकर्तुमञ्जसा ॥९॥
 यं यं सेनापतिं तत्र प्राहिणोत् किल येदिलः । स स तत्काङ्क्षिताकाङ्क्षी शाहमेवान्व-
 वर्तत ॥ १० ॥
 ततो भृशबलं भूपं नियन्तुमनयं स्पृशन् । इमरामसुतो दर्पान्मुस्तुफाखानमादिशत् ॥११॥

अथाऽऽनकनिनादेन सागरं प्रतिगर्जयन् । जयशब्देन योधानां दिङ्मुखानि प्रपूरयन् ॥
 वरलाभिः पताकाभिस्तडितः परितर्जयन् । उदग्रैः शुण्डिशुण्डाग्रैर्मुदिरान् प्रतिसारयन् ॥ १३ ॥
 पांशुभिस्तुरगोधृतैः सप्तसप्ति विलोपयन् । वाहिनीनिवहैरध्ववाहिनीः परिशोषयन् ॥ १४ ॥
 निम्नोन्नतां वसुमतीमतीव समतां नयन् । प्रपेदे सप्रतिभैर्दृष्टं कर्णाटनीवृतम् ॥ १५ ॥
 ततः श्रुत्वा तमायान्तमनेकानीकपान्वितम् । प्राप्तसेनापतिपदं येदिलप्रत्ययास्पदम् ॥ १६ ॥
 प्रथितं मुस्तुफाखानं महामानं महान्वयम् । कपटानोकहभुवं खुरासानभुवां वरम् ॥ १७ ॥
 अविश्रब्धोऽपि विश्रम्भमात्मनः संप्रदर्शयन् । प्रत्युज्जगाम संरम्भात् ससैन्यः शाहभूपतिः ॥
 अथाधिकाधिकं स्नेहं मिथो दर्शयतोस्तयोः । सख्योरिव महाज्ञ जज्ञे पथि संदर्शिनोत्सवः ॥
 उभावपि तदा तत्र वस्त्राण्याभरणानि च । कुंजरांस्तुरगांश्चोच्चैरन्योन्यमुपजहतुः ॥ २० ॥
 तदानीं मुस्तुफानीकनिवेशस्यान्तिके निजाम् । सेनां निवेशयामास भूभृद् भृशबलो बली ॥
 अद्राक्षीन्मुस्तुफाखानश्छिद्रान्वेषी यदा यदा । सन्नद्धमेव सुतरां शाहराजं तदा तदा ॥
 प्रत्याययितुमात्मानं परिदशितसौहृदः । स तत्तत्कार्यकरणे शाहमेव पुरो व्यधात् ॥ २३ ॥
 प्रत्युत्थानेन तरसा दूरप्रत्युद्गमेन च । हस्ताश्लेषेण हर्षेण हस्तसंधारणेन च ॥ २४ ॥
 अर्धासनप्रदानेन संमुखीभवनेन च । स्मितपूर्वेण वचसा तथा प्रीतिस्पृशा दृशा ॥ २५ ॥
 तत्तन्मन्त्रप्रयोगाणां प्रकाशकरणेन च । तेषु तेषु च कार्येषु पुरस्कारेण भूयसा ॥ २६ ॥
 अर्हेण परिवर्हेण संस्तवेन स्तवेन च । परिहासरसेनोच्चैरध्यात्मकथनेन च ॥ २७ ॥
 हिताहितोद्भावनेन स्ववृत्तावेदनेन च । यवनः सोऽन्वहं तस्मै प्रत्ययं समदर्शयत् ॥ २८ ॥
 ततः स पृतनापालः समस्तान् पृतनापतीन् । आनाय्य न्यायनिपुणो विविक्ते वाक्यमब्रवीत् ॥
 मुस्तुफाखान उवाच—

यस्यान्नं भुज्यते येन मनुजेनानुजीविना । तस्य यो स भवेदात्मा नादसीयः कदाचन ॥
 न महत्त्वं विना विद्यां न काव्यं प्रतिभां विना । कदाचिदपि नाभीष्टं दृष्टं स्वामिकृपां
 विना ॥ ३१ ॥

तस्माद् यः स्वामिनोऽर्थीयं त्यजत्यात्मानमात्मनः । तमेव धन्यमित्याहुर्नीतितन्त्रविदो
 जनाः ॥ ३२ ॥

न बान्धवो न च सखा न संबन्धी न सोदरः । न पिताऽप्यनुरोद्धव्यः स्वामिसेवाप-
 रात्मभिः ॥ ३३ ॥

यस्मिंस्तुष्टे तुष्टिमेति यस्मिन् रुष्टेऽस्तमेति च । तमनन्येन मनसा न विषेवेत कः
 पुमान् ॥ ३४ ॥

सर्वेऽपि वयमेतर्हि नियमे महति स्थिताः । संभूय महमूदस्य हिताय प्रयतेमहि ॥ ३५ ॥
 यदद्य स्वामिना स्वेन महमूदेन मानिना । निग्राह्यः शाह इति वै संदेश्याऽऽवेदितं मयि ॥
 बली भृशवलो भूपः स यावन्नावबुध्यते । तावत्तद्धि विधातव्यमस्माभिः स्वहितार्थिभिः ॥
 निशीथिनीमतीत्येमां महत्युषसि संहताः । सहिताः सैनिकैः स्वैः स्वैस्तानिगृहीत पार्थि-
 वम् ॥ ३८ ॥

इत्थमावेदितास्तेन मुस्तुफेनार्थसिद्धये । पृतनापतयः स्वं स्वं शिविरं प्रतिपेदिरे ॥ ३९ ॥
 मन्त्रमेतमविन्धास्ते निशि यस्याममन्त्रयन् । तस्यामेव महोत्पाताः शाहस्य शिविरेऽभवन् ॥
 ससयो दृक्पयोऽमुञ्चवरणन् करुणं गजाः । अतर्कितमभज्यन्त क्रूरारवकृतो ध्वजाः ॥
 चक्रिरेऽनाहता एव पटहाः क्रूरमारवम् । रजसा सहसाऽऽवर्तं वितेने वातमण्डली ॥ ४२ ॥
 अग्नोदराद्विनैवाभ्रं करकाः परितोऽपतन् । विनैवाम्भोधरं व्योम्नः प्रादुरासीदिरंमूढः ॥
 न प्रदीपनवेलायां प्रदीपाः प्रदिदीपिरे । न प्रसेदुर्भुनुप्याणां वदनानि मनांसि च ॥
 अकारि पृतनोपान्ते शिवाभिरशिवो रवः । श्वभिरूर्ध्वमुखीभूय चक्रन्दे चातिनिन्दितम् ॥
 मुहुरभ्यर्णमभ्येत्य घूको घूत्कास्मातनोत् । तथा वृकगणः क्रूरमारवं सहसाऽकरोत् ॥
 चकम्पिरे सुमनसां प्रतिमाः प्रतिमन्दिरम् । अकस्मादर्धरात्रे च गौश्चक्रन्द निकेतगा ॥
 इमान्यासन्निमित्तानि भयशंसीनि भूरिशः । तथाऽप्यवहितो नाभूद्भूपः स नियतेर्वशः ॥ ४८ ॥

सज्जीभूय निजे निजेऽद्य शिविरे तिष्ठन्त्यनीकाधिपाः

सार्धं यैर्व्यदधानिशार्धसमये मन्त्रं चिरं मुस्तुफः ।

आगत्येति निवेदितं प्रणयिभिः श्रुत्वाऽतिसत्त्वाधिको

दैवायत्ततया न शाहनृपतिश्चक्रे तदात्वोचितम् ॥ ४९ ॥

इत्थनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्यायशत-
 समितायां वैयासक्यासंहितायां [शाहस्य दुर्निमित्ताविर्भावो
 नाम] एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

अथ कोकवियोगार्तिहरं बन्धूकभास्वरे । पूर्वपर्वतशृङ्गाग्रमारुरुक्षति भास्करे ॥ १ ॥
 प्रभातसंध्यारागेण रञ्जिते गगनाङ्गणे । तमस्तभीचरमुखप्रमुक्ते ककुभाङ्गणे ॥ २ ॥
 दुरान्दोलितपम्पाम्भः कणसंपर्कशीतले फुल्लदम्भोरुहामोदमधुरे वासि भास्वरे ॥ ३ ॥
 दिलावरो मसूदश्च सरजा याकुतोऽम्बरः । अदवन्यधिनाथश्च तथा कर्णपुराधिपः ॥ ४ ॥

फरादः कैरतश्चोभौ तथा याकुतसारभिः । आजमो बहुलोलश्च मानी मलिकराहनः ॥
 राघवो मम्बतनयो वेदजिह्वास्करात्मजः । सुतो हैबतराजस्य बल्लालश्च महाबलः ॥ ६ ॥
 त्रयोऽप्येतेऽग्रजन्मानः सैनिकाग्न्याः सुदुर्मदाः । प्रवारौ सिद्धमम्बाह्वौ मम्बो भृशबल-
 स्तथा ॥ ७ ॥

अन्येऽप्यनीकपतयः तत्तदन्वयसंभवाः । तदा युद्धमदावेशवशात्मानो महायुधाः ॥ ८ ॥
 कम्पयन्त इवाऽऽकाशं ष्टाकापटमण्डलैः । क्षोदयन्त इव क्षोणीं चलैर्हयखुराञ्चलैः ॥ ९ ॥
 दिधक्षन्त इवाशेषां त्रिलोकीं तेजसां चयैः । प्राकारमिव कुर्वन्तः परितः प्रबलैर्बलैः ॥
 पावका इव दीव्यन्तः कृतान्त इव निर्भयाः । शिविरं शाहराजस्य रुरुधुर्मुस्तुफाज्ञया ॥
 असंनाहितमातङ्गमपल्याणितसैन्धवम् । असज्जयोधसंदोहमसुप्तोत्थितनायकम् ॥ १२ ॥
 यामिनीजागरोद्दामक्लमनिद्राणयामिकम् । शिविरं तत्तदातङ्कवशाद्वैहस्त्यमाददे ॥ १३ ॥
 परिवेषेण महता बिम्बमंशुमतो यथा । शुशुभे प्रति सैन्येन शाहस्य शिविरं तथा ॥ १४ ॥
 सर्वतस्तस्य सैन्धवस्य सागरस्येव गर्जतः । पाष्णिग्राहः स्वयमभून्मुस्तुफो वाहिनीधरः ॥
 अथ खण्डजिता चाम्बुजिता मानजिता तथा । सहितो बन्धुभिश्चान्यैः सैनिकैश्च सम-
 न्ततः ॥ १६ ॥

चन्द्रहासधरैश्चापधरैः प्रासधरैरपि । अभियन्त्रधरैश्चक्रधरैश्च पुरुषैर्वृतः ॥ १७ ॥
 घोरकर्मा घोरफटो बाजराजो महाभुजः । वाडवो जसकन्तश्च वाडवामिरिवापरः ॥ १८ ॥
 मल्लजिन्नरपालश्च प्रवारकुलदीपकः । ख्यातश्च तलजिन्नाम नृपो भृशबलान्वयः ॥ १९ ॥
 अध्यासितसगर्वावखुरक्षुण्णवसुंधराः । विविशुः शाहशिविरं सर्वेऽमी बलिनां वराः ॥
 ते तदाऽतीव गर्जन्तो जिगीषन्तो महामदाः । सुप्तं प्रबोधयामासुः शाहं सिंहमिव द्विपाः ॥
 शाहः प्रबुद्धमात्रस्तु निशम्याऽऽगमनं द्विषाम् । सज्जमानः शशासोच्चैः सज्जध्वामिति
 सैनिकान् ॥ २२ ॥

अश्वोऽश्वोऽसिरसिः प्रासः प्रास इत्यादयस्तदा । आरवाः समजायन्त शिविरे शहा-
 भूभृतः ॥ २३ ॥

अथ शाहे महाबाहौ सज्जमाने महौजसि । अदसीये महासैन्येऽप्याकस्मिकभयस्पृशि २४
 कण्ठीरव इवाकुण्ठगतिः संयति संयति । खण्डपाटल एवैको ययौ घोरफटान् प्रति ॥ २५ ॥
 आमुक्तकवचः श्रीमानभेषफलकोद्दधुरः । कृतहस्तः कुन्तधरः कृपाणी कर्मकोविदः २६ ॥
 स तूर्णं तुरगारूढो रणाङ्गणमगाद्यदा । सिंहनादं नदन्ति स्म बाजराजादयस्तदा ॥ २७ ॥
 ततो घोरफटानां किपतयोऽतिरयोद्धताः । तं पाटलकुलोत्तंसं रुषा रुरुधिरैऽभितः ॥ २८ ॥

स तदाऽम्रंलिहं भल्लं भ्रामयामास भासुरः । कारयामास चाश्वेन मण्डलानि सहस्रशः॥२९॥
 तद्भ्रामितस्य भल्लस्य परिभ्रान्ता नभोन्तरा । दिनेशमण्डलाकारा दिदीपे द्युतिमण्डली ॥
 तैस्तैः प्रहरणैस्तत्र प्रहरन्तो महायुधाः । खण्डशः खण्डशः क्रोधात्तेन भल्लभृता कृताः॥३१॥
 कुप्यता पविहस्तेन पर्वता इव पातिताः । प्रतिप्रतीकं व्रुथ्यन्तः पेतुरुर्व्यामनेकशः॥३२॥
 रोषदष्टाधैरैर्धैरैरायोधनपरैः परैः । प्रसभं प्रहतोऽप्येष पौरुषं स्वमदर्शयत् ॥ ३३ ॥
 स ततः स्वेन भल्लेन निशितेनाऽऽयतेन च । जहार कस्यचित्तस्य शिरोऽद्रिशिखरोपमम् ॥
 तथैव कस्याचिद्वक्षः शिलातलमिवाऽऽयतम् । अभेद्यमपि संरम्भाद् बिभेद बलिनां वरः ॥
 स भल्लफलकाघातपतिताश्वस्य कस्यचित् । कुम्भिकुम्भोपमं सद्यः स्कन्धकूटमपातयत् ॥३६॥
 कस्यचिच्चरणद्वंद्वं वलग्रं चापि कस्यचित् । कस्यचित् कण्ठनालं च चिच्छेद किल खण्डजित्
 उत्पत्योत्पत्य भल्लेन पातयन्परितः परान् । एकोऽपि पाटलः प्राप तत्र चित्रमनेकताम् ॥
 अभियातारिसंघातशातहेतिशताहतः । स भिन्नवारबाणोऽरिवारणान् प्रत्यवारयत् ॥ ३९ ॥
 स विपक्षविनिर्मुक्तविशिखक्षतविग्रहः । शुशुभे लोहिताद्राङ्गो लोहिताङ्ग इव ग्रहः ॥४०॥
 युध्यतः पाटलस्यास्य दृष्ट्वा पाटवमदभुतम् । क्ष्वेडितास्फोटितं चक्रुर्बाजराजादयो भटाः ॥
 परमानजिता मानजिता भल्लभृता युधि । भिन्नभल्लस्य जग्राह करे क्रूरां कृपाणिकाम्॥४२॥
 कृतहस्तं खङ्गहस्तं ततस्तं प्रेक्ष्य सस्मितः । बाजराजो महाबाहुराजुहाव महाहवे ॥४३॥
 कालदण्डकरालेन करवालेन पाटलः । तदा प्रहारमकरोद्बाजराजस्य वक्षसि ॥ ४४ ॥
 तेनाऽऽघातेन महता प्रहतायतवक्षसि । बाजराजे महाबाहौ मोहमुद्रामुपेयुषि ॥ ४५ ॥
 अम्बुजित्परिघं घोरं मानजिन्मुद्गरं तथा । मल्लजिच्च सितां शक्तिं शिखां शैखावतीमिव ॥
 बलजिद्भल्लमतुलं जसवन्तश्च सायकम् । खण्डजिच्च प्रचिक्षेप खङ्गं खण्डजितं प्रति ॥४७॥
 स भीमेन समस्तानि समस्तानि समन्ततः । आपतन्त्यायुधीयानामायुधानि समं ततः॥४८॥
 द्विधा चक्रेऽसिना स्वेन कानिचिच्च त्रिधा त्रिधा । कानिचित्पञ्चधा चापि नवधा दशधा तथा ॥
 बाजराजः क्षणं मूर्च्छां क्षणं सर्वविलक्षणम् । अनुभूय स्वयं भूयः प्रत्ययुध्यत पाटलम् ॥५०॥
 अथ स्वया प्रतिभया परप्रतिभयाकृतिम् । बाजराजो गदामुर्वीं पातयामास पाटले ॥ ५१ ॥
 क्रूरया कार्तिकेयस्य शक्त्येव क्रौञ्चपर्वते । बाजराजस्य गदया तया भित्त्वा निपातिते ॥५२॥
 त्रिदशस्यन्दनारूढे सुभटे खण्डपाटले । हन्यमानेन सैन्येन स्वसैन्ये चातिविह्वले ॥ ५३ ॥
 द्रुतसंबद्धशीर्षण्यस्तोष्णीषपटाञ्चलः । चर्मवान् वर्मवानुच्चः शरासनवतां वरः ॥ ५४ ॥
 कुन्तयोर्धी मण्डलाग्रमण्डलीकारपारगः । शाहराजो महाबाहुर्महाराजो महाहवः ॥ ५५ ॥
 अधिरूढ महाबाहमम्बुवाहमिवाम्बुदः । सपदि प्रतिजग्राह बाजराजं जिघांसया ॥ ५६ ॥
 आभीरराजो दशजिह्वादिर्जयकारकः । योगजिच्च धनुःकाण्डधरो भाण्डकरान्वयः ॥

गुञ्जावटकरः सन्तो भेघजिट्ठकुरस्तथा । आता व्यम्बकराजश्च दत्तराजश्च दर्पितः ॥५८॥
 अन्येऽप्यनीकपतयः शाहराजं समन्ततः । जुगुपुः शतशस्तत्र पृष्ठगोपाश्च भूरिशः ॥५९॥
 तमथाऽऽकृष्टकोदण्डटंकारोद्वाङ्किताम्बरम् । वीरं कण्ठीरवग्रीवं वृषस्कन्धं महौजसम् ॥६०॥
 दत्तव्यम्बकराजाभ्यां आतृभ्यां परिवारितम् । सैनिकैः स्वैः परिवृतं सुरैरिव शतक्रतुम् ॥
 मरुता प्रतिकूलेन सपदि प्रतिवारितम् । ददृशुः शाहनृपतिं बाजराजादयो नृपाः ॥६२॥
 शाहराजोऽप्यभिप्रेक्ष्य प्रतिपक्षानुदायुधान् । नादयन्मेदिनीं चां च सिंहनादमनीनदत् ॥
 शाहस्य तेन नादेन पूरिताः ककुभोऽभवन् । प्रतिदधान चाम्बोधिः सपदि क्षुभितोऽभवत् ॥
 न सेहे बाजराजेन शाहराजस्य गर्जितम् । प्रमत्तेन द्विपेनेव प्रमत्तद्विपवृंहितम् ॥ ६५ ॥
 अथ घोरपटैर्घोरवज्रनिर्घोषघोषिभिः । अभ्येत्य ज्ञापितस्वस्वनामभिः प्रौढधामभिः ॥६६॥
 चारुचर्मभिरामुक्तवर्मभिः कृतकर्मभिः । परिवत्रेतरां शाहस्तोयदैरिव चन्द्रमाः ॥ ६७ ॥
 तदा व्यम्बकदत्ताह्वौ राजानौ दशजित्त्वा । भेघजिच्च महाबाहुर्महासेनसमप्रभः ॥६८॥
 योगजिच्च तथाऽन्येऽपि गुञ्जावटकरादयः । प्रत्यगृह्णन् प्रतिभटान् शाहराजपरीप्सया ॥६९॥
 ततस्त्र्यम्बकराजेन चापहस्तेन मानजित् । खलखण्डजिता दत्तराजेनापि च खण्डजित् ॥
 प्रतिमल्लजिता योगजिता च सह मल्लजित् । तथा भेघजिता भेघनादसाम्यभृताऽम्बुजित् ॥
 युयुधे शाहराजेन बाजराजः पराक्रमी । अन्ये चान्यैश्च बहवो बहुभिर्दीर्घबाहुभिः ॥७२॥
 टंकार्य चापमन्योन्यं जिगीषन्तो मदोत्कटाः । रणरङ्गे नटन्ति स्म नटा इव महाभटाः ॥
 पत्तिभिः पत्तयस्तत्र सप्तिभिः सप्तयस्तथा । द्विपौर्द्विपाश्च बहवः ससञ्जुर्धिजिगीषया ॥
 शक्तिभिः शक्तयो गाढमुष्टिभिर्गाढमुष्टयः । परिधाः परिधैर्घोरैर्मुद्गरैर्मुद्गरास्तथा ॥ ७५ ॥
 पट्टिशाः पट्टिशैस्तीव्रैस्तोमैरपि तोमराः । गदाभिश्च गदाश्चक्रैश्चक्राणि च सहस्रशः ॥
 सायकाः सायकैस्तीक्ष्णैः कटारैश्च कटारकाः । तदानीमभ्यहन्यन्त मल्लैर्मल्लाश्च भूरिशः ॥
 शिरांसि सशिरस्त्राणि सतनुत्राप्युरांसि च । पाणयः सतलत्राश्च सकेयूराश्च बाहवः ॥७८॥
 सपताको ध्वजश्चापि सशरं च शरासनम् । हयश्च सहयारोहः करी च सनियन्तृकः ॥
 इमानि द्विषदुन्मुक्तशस्त्रच्छिन्नान्यनेकशः । तदानीमपतन् भूमौ पक्षयोरुभयोरपि ॥८०॥
 शरासनानि कर्णन्तः साङ्गुलीयकपाणयः । पृथुस्कन्धाः कबन्धाश्च प्रत्यभावजितस्ततः ॥
 यस्य येन शिरश्छिन्नं यद्यदङ्गमपात्यत । तस्य तत्तत्तदोत्पत्य बत तं प्रत्यधावत ॥ ८२ ॥
 अथाश्वेभ्यः करिभ्यश्च नरेभ्यश्च शितैः शरैः । कर्त्यमानशरीरेभ्यः प्रवृत्ते रुधिरह्वदे ॥८३॥
 मज्जामांसवसामेदोमेदुरे मेदिनीतले । नटन्तीभिः पिशाचीभिः प्रहृष्टे डाकिनीकुले ॥८४॥
 तत्तत्पताकिनीपालकपालकृतकुण्डले । भैरवीभिः समं भूरिमत्ते भैरवमण्डले ॥ ८५ ॥
 चण्डदीधितिभिर्वीरमुण्डमालामनोहरे । भूतैः समुदिते चातिमुदिते चन्द्रशेखरे ॥ ८६ ॥

राज्ञा खण्डजिता तत्र दत्तराजे विहस्तिते । बत व्यम्बकराजे च राज्ञा मानजिता जिते ॥
 तद्व्यम्बुजिदुन्मुक्तहेतिपातपराहते । भीते मेघजिति ह्रीते दशजित्यपि विद्रुते ॥ ८८ ॥
 अन्यस्मिन्नपि सैन्ये स्वे ह्रीयमाने भयाकुले । कुम्भोद्भवेन मुनिना पीयमान इवाण्वे ॥
 तथा मल्लजितः काण्डकुलैर्भाण्डकरेऽर्दिते । शाहराजः शितैर्बाणैर्बाजराजमवाकिरत् ॥ ९० ॥
 बाजराजस्तु विक्रान्तस्तैर्निनान्तशितैः शरैः । शीर्यमाणशरीरोऽपि न मुमोह महोर्मिभिः ॥
 ततः स तत्र संप्रेक्ष्य प्रस्फुरद्वर्म सान्तरम् । ताडयामास भस्त्रेण शाहराजभुजान्तरम् ॥
 कुशलो युद्धविद्यायां कुलिशाभेद्यविग्रहः । तेन मल्लाभिघातेन शाहराजो न विव्यथे ॥ ९३ ॥
 अथ प्रकटितक्रोधैर्योधैर्मानजिदादिभिः । शरशक्तिगदाखड्गमल्लाद्यायुधधारिभिः ॥ ९४ ॥
 बाजराजं पालयद्भिर्दर्शयद्भिः स्वपौरुषम् । परिवत्रे महाराजः शाहराजः पराक्रमी ॥ ९५ ॥
 तत्र कालानलज्वालासमस्पर्शधरैः शरैः । तापयामास तान् सर्वान् प्रतापी स महीपतिः ॥
 तदानीं शाहराजेन शरैः स्वैः शकलीकृताः । स्रस्तबाहुलतास्तत्र स्रवल्लोहितलोहिताः ॥ ९७ ॥
 चण्डवाताहताः सद्यः पुष्पिता इव किंशुकाः । शतशः सैनिकाः पेतुर्बाजराजस्य पश्यतः ॥
 उत्पतत्तुरगारूढो यत्र यत्रोत्पपात सः । तत्र तत्र परित्रस्य प्रतिवीराः सहस्रशः ॥ ९९ ॥
 पर्वता इव संशीर्णाः पविपातपराहताः । समजायन्त दशधा शतधा च सहस्रधा ॥ १०० ॥
 ततः परिचरं कश्चित्कश्चित्सहचरं पुनः । वर्म चाप्रतिमं कश्चित्कश्चित्चर्म सचन्द्रकम् ॥
 ततो घोरपटः कश्चिद्विषुधिं च शरासनम् । चिच्छेद शाहराजस्य कश्चित्त्व ध्वजमुन्नतम् ॥
 अथारिपातितापारहेतिपातप(प्र)तापता(ना)त् । तूर्णमुत्पत्य तुरगादुरगारातिचेष्टिते ॥ १०३ ॥
 शराचित्तशरीरोत्थलोहितद्रवलोहिते । प्रभूतप्रधनोद्भूतपरिश्रमविमोहिते ॥ १०४ ॥
 महाराजे महाबाहौ परिरब्धमहीतले । क्ष्वेडितास्फोटितावेशपरे च परमण्डले ॥ १०५ ॥
 हाहाकारस्तदाऽत्युच्चैरभूद्भार्शबले बले । तत्र धर्मधनं धीरं धर्मराजसमश्रियम् ॥ १०६ ॥
 सर्वस्वमिव लोकस्य सर्वस्यापि समाश्रयम् । तं महीतलसंलग्नं मग्नं मोहमहोर्मिषु ॥ १०७ ॥
 दैवाद्दिवस्तटाद्देवं दिवाकरमिव च्युतम् । रयाद्धयादवप्लुत्य बान्धवत्वं प्रकाशयन् ॥
 फलकेन स्वकीयेन ररक्ष बलजिह्वली । अथ शाहं महाबाहुं बाजराजः स्मयं तथा ॥
 निश्चसन्तं निजग्राह नागं जाङ्गुलिको यथा । ततो हस्तिनमारोप्य नीयमानमरातिभिः ॥
 श्रितमूर्च्छासुखं शुष्कमुखं मुद्रितचक्षुषम् । पञ्चाननमिवाऽऽनीय पञ्जराभ्यन्तरेऽर्पितम् ॥
 निकृतं निकृतिज्ञेन मुस्तुफेन दुरात्मना । शाहभूतमालोक्य भृशमाचुकुर्गुर्जनाः ॥ ११२ ॥
 प्यधत्त यवनः स्वेन कपटेन पटेन यम् । नयं न वेद तं विद्मः शाहः सर्वविदप्ययम् ॥
 मुस्तुफः स्वामिकार्यार्थी पस्पर्श सुतमातशम् । अहो विश्रम्भणायास्य ललङ्घ्ये च स्वपुस्तकम् ॥
 इति तं यवनं तत्र जगर्हे जनताऽभितः । स तु स्वस्वामिकार्यार्थी कृतकृत्योऽभवत्ततः ॥

न पल्याणं न तुरगो न करी न क्रमेलकः । नाऽऽयुधं नाऽऽयुधीयश्च न वाद्यं न च वादकः ॥
 न मञ्चको न चोलोचो न पताका न च ध्वजः । न विक्रेयं न विक्रेता नेन्धनं न च कीलकः ॥
 न काण्डपटकस्तत्र न चाऽऽसीत्पटमण्डपः । तथाऽभवत् क्षणार्धेन शाहस्य शिविरं तदा ॥
 अमीभिः संवर्तानलनिभबलैर्मुस्तुफमुखैश्चमूपालैः कालैरिव युधि निलिम्पाधिपबलम् ॥
 अमुं शाहं साहं कृतिमिति नितान्तं नियमितं स्वदूतेभ्यः श्रुत्वा मनसि महमूदेन मुमुदे ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्या-

यशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां शाहाराजनिग्रहो नाम

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

मनीषिण ऊचुः—

अथ स्वपितरं श्रुत्वा निगृहीतमरातिभिः । शंभुराजः किमकरोत्तथा शिवमहीपतिः ॥ १ ॥
 तं निगृह्य महाराजं मुस्तुफो वाहिनीपतिः । व्यधत् किमधर्मात्मा महमूदश्च दुर्मतिः ॥

कवीन्द्र उवाच—

शंभुः स्वपितरं श्रुत्वा निगृहीतमरातिभिः । चुकोप मुस्तुफायोच्चैर्बिङ्गरूरं पुरं श्रयन् ॥
 निशम्य शिवराजोऽपि शाहाराजदशमिमाम् । येदिलस्यापकाराय प्रतिजज्ञे प्रतापवान् ॥
 मुस्तुफस्तु महामानी बिङ्गरूरजिघृक्षया । स्यान्नृपं तानजितं डुरान्वयधुरंधरम् ॥ ५ ॥
 तथा विठ्ठलगोपालं विप्रं क्षात्रोपजीविनम् । प्रौढं फरादखानं च सद्यः प्रस्थातुमादिशत् ॥
 तदानीं महमूदोऽपि मेधावी पृतनापतीन् । योगमाज्ञापयामास शिवस्य विषयं प्रति ॥ ७ ॥
 अथ सेनापतिर्नाम फत्तेखानो महामनाः । मिनादरतनौ शेखौ फत्तेखानश्च कोपनः ॥ ८ ॥
 क्रूरो शरफशाहश्च धन्वधारी यशोधनः । संनाहसहिता एते यवनाः सज्जसाधनाः ॥ ९ ॥
 घाण्टिको मत्तराजश्च कुलिशोपमसायकः । तथा फलस्थानपतिर्बलवान् बाजनायकः ॥ १० ॥
 समन्ताः शतशश्चान्ये स्वर्णपृष्ठशरासनाः । स्वर्णसारसनाः स्वर्णवसनाः स्वर्णकेतनाः ॥ ११ ॥
 स्वर्णचन्द्रकमुद्राङ्गिफलकद्युतिशालिनः । तस्थुराक्रम्य तरसा पुरं विल्वसरोभिधम् ॥ १२ ॥
 तथा हैबतराजस्य सुतो बल्लालसंज्ञकः । कृतहस्तः कृती क्रूरकर्मा द्रौणिरिवापरः ॥ १३ ॥
 सिंहसंहननोऽनेकैरनीकैः परिवारितः । पुरं शिरोबलं प्राप शिवसैनैरवारितः ॥ १४ ॥
 पुरंदरशिरोवर्ती पुरंदरसुतोपमः । तदा तदागमं श्रुत्वा शिवः स्मेरनताननः ॥ १५ ॥

संनाहवान् धनुर्बाणपाणिः संनद्धसाधनः । सीरायुधसमान् धीरान् स्ववीरानिदमब्रवीत् ॥

शिव उवाच—

विश्वस्तो मुस्तुफाखाने महाराजः पिता मम । अहो व्यसनमापन्नः संपन्नः संपदा स्वया ॥
 न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेऽपि न विश्वसेत् । विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निहन्तति ॥
 इति व्यासस्य वचनं श्रुतवानपि पार्थिवः । अविश्वास्यतरे तस्मिन्नहो विश्वस्ततां गतः ॥
 अविज्ञातोऽज्ञितगतिः श्रितयेदिलशासनः । निजग्राह महाराजं मुस्तुफो यवनाधमः ॥२०॥
 विश्वस्तः स्वर्णहरिणे हरिणाक्ष्या प्रणोदितः । वञ्चितो दशवक्त्रेण सोऽपि दाशरथिर्नृपः ॥२१॥
 अतिविश्वब्धतां नीत्वा विप्रलब्धो मरुत्वता । पपात त्रिदिवातूर्णं ययातिर्नहुषात्मजः ॥२२॥
 सहजं कवचं विभ्रद्विश्वस्तो बलविद्विषा । तथा स विहितः कर्णः पार्थेन निहतो यथा ॥
 विश्वस्तो धर्मराजोऽपि भरतानां धुरंधरः । सुयोधनसहायेन द्यूते शकुनिना जितः ॥२४॥
 अतो वैरिषु विश्वासं न कुर्वीत विचक्षणः । येन सम्यगधीतोऽस्ति राजधर्मः सलक्षणः ॥
 हालाहलधराश्लेषो हालाहलविषेवणम् । विद्विषत्सु च विश्वासस्त्रयमेतत्समं स्मृतम् ॥२६॥
 लालनं कपिबालानां कालपन्नगचालनम् । तथा स्यादपकाराय खलप्रणयपालनम् ॥२७॥
 यथाऽन्धमन्दिरालिन्दमध्यदीपकदीपनम् । यथा स्रोतस्विनीस्रोतः सिकतासेतुबन्धनम् ॥
 यथा शकलितानर्घ्यमुक्तासंधानसाधनम् । यथा च जगति ख्यातं कदलीकाण्डदारणम् ॥
 यथा ह्याकाशखननं यथा सलिलताडनम् । तथा परिश्रमायैव भवेदसदुपासनम् ॥ ३० ॥
 द्विषि विश्वसता येन नीतिशास्त्रं न तत्स्मृतम् । किं तेन खदिराङ्गारपर्यङ्कशयनं कृतम् ॥
 भवेद्यदि सत्तृष्णस्य वैतृष्ण्यं मृगतृष्णया । तर्हि स्यादेव निखिलं कुशलं खलसेवया ॥३२॥
 सुषिरान्वेषणपरः परस्पर्धाकरः खलः । अहितोऽप्यहितो ज्ञेयो नावज्ञेयो विजानता ॥३३॥
 रक्षितं राष्ट्रमखिलं वाक्यं च परिपालितम् । अमुष्य महमूदस्य महाराजेन किं कृतम् ॥
 हितानामहितो भूत्वा महितोऽपि स्वया श्रिया । अहो येदिलशाहोऽयं न सीदति निराश्रयः ॥
 रुद्धः फरादखानाच्चैर्विरुद्धैरुद्धतस्मयः । योत्स्यते तत्र मे आता विङ्गूरुरपुराश्रयः ॥३६॥
 इमानि गिरिदुर्गाणि पालयन्नातिनिवृत्तः । योत्स्येऽहमहितैरत्र संनद्धानीकसंयुतः ॥ ३७ ॥
 अहमत्र स्वयं तत्र शंभुराजः पराक्रमी । मोचयिष्यावेह तातं युध्यमानावुभावपि ॥३८॥
 अथास्मदभिभूतात्मा महमूदः सुदुर्मदः । सहैव स्वेन दर्पेण महाराजं विमोक्षयति ॥३९॥
 स्वेन धर्मेण सहितं महितं तातमावयोः । महमूदो न चेन्मोक्ता तर्हि भोक्ता स्वकर्म तत् ॥
 यर्हि मोहान्महाराजं येदिलः प्रहरिष्यति । तर्हि तं सहितं सद्यस्तात एव हनिष्यति ॥४१॥
 अनारतं मनो येषां धर्मपाशनिबन्धनम् । अलं न तेषां बन्धाय कारागारादिबन्धनम् ॥४२॥
 गृहीता महिता लोके जयवल्ली मया पुरा । स्थापितश्चन्द्रराजश्च तस्यां तदभिलाषुकः ॥

घोरात्मानो घोरफटाः कुपिता इव पन्नगाः । मां जाङ्गुलिकमालोक्य महतीं शान्तिमागताः॥
 प्रस्थाय प्रधनाय द्राङ्मया विद्रावितः पुरा । जीवन्नादाय मुक्तश्च फलस्थानपुरेश्वरः ॥
 एतेऽधुना समुदिताः फत्तेखानादयो भटाः । योत्स्यन्तेऽस्मान्समासाद्य द्विपा इव मदोत्कटाः॥
 बलीयानेष बल्लालः पालयन् प्रबलं बलम् । मन्यते बहुमात्मानं समादाय शिरोबलम् ॥
 अतो द्रुतमितो गत्वा तमेव बलिनां वरम् । विनिगृह्य भवन्तोऽद्य मोचयन्तु शिरोबलम् ॥
 अथ श्वो वा परश्वो वा फत्तेखानं महाबलम् । अत्र वा तत्र वा वीक्ष्य प्रतियोत्स्यामहे वयम् ॥

कवीन्द्र उवाच—

शिवस्येति वचः श्रुत्वा सैनिकास्ते सहस्रशः । पुष्करं पूरयामासुः सिंहनादेन भूयसा ॥५०॥
 अथारातिप्रमथनो जगत्स्थापकवंशजः । प्रवृद्धप्रधनामोदो गोदो नाम महायुधः ॥ ५१ ॥
 व्याघ्रान्वयस्तथा भीमो भीमो भीम इवापरः । दलितद्वेषिदोःस्तम्भदम्भः संभश्च काण्टिकः ॥
 शृङ्गारः संगराङ्गानामिङ्गालकुलसंभवः । शिवश्चोत्तालकुन्ताग्रः करालः कालसंनिभः ॥५३॥
 परवीरश्रियां चोरश्चोरवंश्यो गणाग्रणीः । भीकोऽतिभीषणानीकोऽत्यभीको रणकर्मणि ॥
 वैरिवित्रासजननो युधि भैरवभैरवः । स भाभिर्भासमानोऽस्य सनाभिरपि भैरवः ॥ ५५ ॥
 अमी शैलपतेः शूराः सूरा इव सतेजसः । स्वया स्वया श्रिया रम्याः प्रणम्यामुं प्रतस्थिरे ॥
 आध्यक्षे शिव एतेषां न्ययोजयत कावुकम् । सर्वेषां वृष्णिवीराणां वासुदेव इवाऽऽहुकम् ॥
 संनाहैः स्वैः समाकीर्णास्तेऽवतीर्णाः पुरंदरात् । अम्बुदा इव गर्जतः संन्नद्धतरसैन्धवाः ॥
 तामतीत्य निशां तल प्रतीपविजिगीषया । प्रयाणाभिमुखीभूय कारयामासुरानकान् ॥५९॥
 अथ पाङ्क्तिः पदातीनां भिन्दन्त इव भूतलम् । कर्तयन्त इवाश्वीयवर्तकैर्व्योममण्डलम् ॥
 प्रकिरन्त इवारीणामुपरि प्रलयानलम् । शूरास्ते ददृशुः सद्यो विकुर्वाणाः शिरोबलम् ॥६१॥
 परस्तु बलवद्वीक्ष्य शिवसैन्यमुपागतम् । निजगाद निजानीकपत्तीनतिमतीनिदम् ॥६२॥

बल्लाल उवाच—

मा भैष्ट स्मयबंहिष्ठमवलोक्य द्विषद्बलम् । प्रधने निधनं श्रेष्ठमश्रेष्ठं हि पलायनम् ॥ ६३ ॥
 फत्तेखानमतेनैते वयं प्राप्ताः शिरोबलम् । अवस्थानमिहास्माकं ध्रुवस्थानमिव ध्रुवम् ॥६४॥
 यदि वो भयमेतर्हि तर्हि सद्यो ममाऽऽज्ञया । द्वितीयमिव मामत्र वप्रमालम्ब्य तिष्ठत ॥ ६५ ॥
 न ह्यस्मन्निधनेनैव स्वामिकार्यं प्रसिध्यति । अतो युद्धाय महते वप्रमेवाऽऽश्रयामहे ॥ ६६ ॥
 क्षोदिष्ठमपि दिष्टेन दिष्टेऽमुष्मिन् सुदुर्गमे । दुर्गमेतद्धि सिद्धि नो युद्धस्यास्य विधास्यति ॥
 साभिमानैः साभिमानं युध्यमानैः शिरोबले । इहास्माभिः शिरो देयं न तु देयं यशो रणे ॥
 यशसे दयितां स्वीयां दशास्यदमनो जहौ । यशसे दानवाधीशो बलिः पातालमाययौ ॥६९॥
 यशसे दानवारातिः कामठीं तनुमाददे । यशसे स्वयमुत्कृत्योत्कृत्य मांसं शिबिर्ददौ ॥७०॥

यशसे खण्डपरशुः सद्यो हालाहलं पपौ । यशसेऽस्थीन्यहो कृत्वा दधीचिः सद्गतिं ययौ ॥
 यशसे काश्यपीं सर्वाभ्यजज्जमदग्निजः । यशसे शरशय्यायामशेत खर्णदीप्तुतः ॥ ७२ ॥
 तदद्य यशसेऽर्थाय प्रतियोत्स्यामहे परान् । यावन्न प्रहरन्त्येते वीक्ष्य वीक्ष्य वरान् वरान् ॥
 इत्युक्तवति बलाले योधास्तस्य सहस्रशः । सद्यस्तद्दुर्गमास्थाय विनेदुर्द्विरदा इव ॥ ७४ ॥
 अथ प्रतिभटान् दृष्ट्वा कृतवप्रावलम्बनान् । कावुकः समराकाङ्क्षी स्वान् सैन्यानिदमब्रवीत् ॥

कावुक उवाच—

अहो शिवस्य विषयं संप्राप्तो विजिगीषया । बलवानेष बलालो वप्रमाश्रित्य तिष्ठति ॥ ७६ ॥
 अस्मदीयमिदं द्वेष समाश्रित्य शिरोबलम् । अहो दर्शयते मन्दमतिरात्मशिरोबलम् ॥ ७७ ॥
 न सन्त्यद्वास्तथा चास्य नह्यस्ति परिखा तथा । अतो न दुर्गमं दुर्गमदो जानीत सैनिकाः ॥
 क्रियतां परिवेषोऽस्य परितोऽध्वा निरुध्यताम् । क्षणेनैकेन निखिला परिखाऽपि प्रपूर्यताम्
 विहङ्गमानिवोदग्रक्रमानात्मतुरङ्गमान् । उत्पात्याऽऽदीयतामेतत्कुदालैर्वा विदार्थताम् ॥ ८० ॥
 उत्खन्यतामदः सद्यो मूलमस्य निखन्यताम् । किमु दुर्गमिदं लङ्का येनाऽऽतङ्काय जायताम् ॥
 इत्युक्ताः कावुकेनोच्चैः सैनिकाः समरोद्धताः । सद्यस्तद्दुर्गमादात्तमुपचक्रभिरैऽभितः ॥
 परेऽप्यमून् पुरो वीक्ष्य सुरोद्धुरपराक्रमान् । मन्वानाः प्रधनारम्भं धन्वान्यादधुवुस्तमाम् ॥
 उपरिष्ठादिमान्द्रष्टुं यश्चकारोन्नतं शिरः । स सद्यः छिन्नमूर्धत्वादभूत् केतुग्रहो यथा ॥ ८४ ॥
 शाखाभ्य इव वृक्षाणां चञ्चरीकपरम्पराः । शरासनेभ्यः शूराणां निरीयुर्निशिताः शराः ॥
 क्रूराः कार्मुकमाकर्णं समाकृष्य महौजसः । शूराः शिरांसि शूराणां निचकर्तुः शितैः शरैः ॥
 कृतहस्तविनिर्मुक्ताः सायकाः पातुकाः क्षितिम् । विविशुस्तत्तलं चोच्चैर्ददृशुश्च फणीश्वरम् ॥
 रथाङ्गैर्लाङ्गलैर्क्षैर्मुसलैरप्युल्लखलैः । उपलंश्च घरद्वैश्च प्रज्वलद्भिस्तथोल्मुकैः ॥ ८८ ॥
 खादिराङ्गारपुञ्जैश्च तप्तैस्तैलैश्च भूरिशः । तैस्तैः शस्त्रैश्च वप्रस्थाः प्रतिवीरानवाकिरन् ॥
 हन्यमानैरपि परैः शिवसैन्यैरुदायुधैः । परिमण्डलितं दुर्गमिदमभ्यधिकं बभौ ॥ ९० ॥
 ततो गदाभिर्दीर्घाभिः परिधैरप्यनेकधा । तद्दुर्गं दारयामासुरुद्धताः केऽपि सैनिकाः ॥
 केऽपि कुन्ताभिघातेन सुधिराणि प्रचक्रिरे । निःश्रेणीरधिरुद्धान्ये तद्विज्जीः परिशेभेरे ॥ ९२ ॥
 आरूढास्तुरगान् केऽपि गरुडानिव रंहसा । तदुत्पतितुमेहन्त हन्त संप्रेक्ष्य सर्वतः ॥ ९३ ॥
 कावुकस्तु गदादीनामायुधानामनेकधा । अभिघातेन महता दारयामास गोपुरम् ॥ ९४ ॥
 स भिन्नगोपुरं वीरः प्राकारं प्राविशद्यदा । अभ्येत्य युयुधे तत्र येदिलानीकिनी तदा ॥ ९५ ॥
 बडवाग्नीनिवाग्नाद्यतमानभ्यागतानिमान् । प्रतिगृह्य प्रतिग्राह्यान् बलालो बलवान् बभौ ॥
 दर्शनीयतमः प्रांशुः पिनद्धकवचो युवा । कुन्तधारी धन्वधरो धीरः सैनिकसंभूतः ॥ ९७ ॥
 मुञ्जं तुरङ्गमारूढः स तदाऽभ्यधिकं तथा । दिदीपे किल निर्वाणवेलायां दीपको यथा ॥

अथ भीमश्च भीमश्च तुको गोदः सदस्तथा । संभश्चान्ये च सुभटाः पुरोविहितकावुकाः ॥
 द्रुतमुत्पातितोदग्रतुरगास्तरलायुधाः । प्रहरन्ति स्म बल्लालप्रभृतींस्तीव्रया क्रुधा ॥१००॥
 ततस्तेषां च तेषां च द्वेषान्धतमसान्तरे । आयुधान्यायुधीयानामन्योन्यं परिरोभिरे ॥
 समरारम्भसंरम्भादन्योन्यमभियायिनाम् । तार्क्ष्यस्फुरत्तरत्तरगास्थितिशालिनाम् ॥१०२॥
 प्रत्यहन्यन्त शतशः शस्त्रैः शस्त्राणि शस्त्रिणाम् । विद्युतामिव तेजोभिर्दिवि तेजांसि विद्युताम् ॥
 कुन्तपाणिः कुन्तधरं धन्वधारी धनुर्धरम् । गदी जघान गदिनं तदानीं शकलीभवन् ॥
 न चर्मिणं विना चर्मी न वर्मी वर्मिणं विना । युयुधे प्रधनेऽमुष्मिन्न धन्वी धन्विनं विना ॥
 उरश्छदमनिर्भिद्य द्रुतमुत्पातिताः शराः । क्षणं नभस्यभासन्त यथा धैमाकराः कराः ॥
 भटान् सोरश्छदान् भित्त्वा वसुधां विविशुः शराः । ततो रुधिरधाराणामाविरासुः परम्पराः ॥
 क्रुद्धहस्तवदुन्मुक्तपृष्कोत्कृत्तमस्तकाः । क्षरद्गुधिरदिग्धाङ्गाः कबन्धास्तत्र चुक्रुधुः ॥१०८॥
 ततो धरातले पेतुर्मातङ्गानां तताः कराः । शरैः शकलिताङ्गानां तुरंगाणां च कंधराः ॥
 शरासनधरैः शूरैः शरच्छिन्नान्यनेकशः । परितस्तरिरेऽरीणां शिरांसि समराजिरे ॥११०॥
 कंचित्प्रसभमभ्येत्य गदापाणिमुपागतम् । संग्रामसागरग्राहमभिजग्राह कश्चन ॥ १११ ॥
 तत्रान्यच्छिन्नमेकं यः स्वं हस्तं नावबुद्धवान् । स एकेनैव हस्तेन हस्तीवाभिययौ परान् ॥
 पञ्चविंशतिमिङ्गालः पोलः पञ्च च सप्त च । चोरश्चतुर्दश तथा नवाष्टौ षट् च घाण्टिकः ॥
 निजघान क्षणात्तत्र धीरान् व्याघ्रश्च षोडश । एकोनविंशाः सुभटाः कावुकेन विषूदिताः ॥
 प्रहतानेकपत्यश्चद्विपवर्ष्मसमुद्भवा । प्रावर्तत तदा तत्र रयाद्रक्ततराङ्गिणी ॥ ११५ ॥
 पराभूय परे वीराः परिवव्रुर्धदा बलात् । तदा भयाद्विदुद्राव बल्लालबलमाहवात् ॥११६॥
 हैबतस्याऽऽत्मजस्तत्र शत्रुभिर्विमुखीकृतम् । न चक्षमे स्थिरीकर्तुं तदलं विचलद्बलम् ॥
 अथाद्धा स किल स्पर्धामादायोद्यमितायुधः । रयादभीयाय परान् रुषा वृत्र इवामरान् ॥
 यावन्तः किल तस्याऽऽसन्निषुधित्वितयीशराः । तावन्तः पातितास्तेन कावुकीयाः पुरःसराः ॥
 स यावत्प्रासमादाय त्रासयत्यभितः परान् । तावत्कुन्ताभिघातेन कावुकस्तमपातयत् ॥
 युध्यमानेऽभिमानेन सिंहैरेवोन्मदे गजे । शिवसेनाधिपतिना पातिते हैबतात्मजे ॥१२१॥
 रक्तमेदोवसामांसमसृणे क्षोणिमण्डले । कोऽपि धर्तुमहो धैर्यं प्रभुरासीन्न तद्बले ॥१२२॥
 तत्र दन्ताग्रविन्यस्तवृणास्त्राणार्थिनो जनाः । शतशः स्वैरमगमन् विमुक्तास्तेन मानिना ॥
 केऽपि युद्धाभिमानेन युध्यमानाः प्रमन्यवः । सायकैः शकलीभूताः शतक्रतुपदं ययुः ॥
 केचन च्छिन्नचरणाः केचन च्छिन्नपाणवः । केचन च्छिन्नवर्माणः केचन च्छिन्नवक्षसः ॥
 छिन्नत्रिकास्तथा केचित्केचिच्छिन्नकफोणयः । रणन्तः करुणं मम्बुर्विलुण्ठन्तो महीतले ॥
 अथ विद्विषतस्तस्य शयानस्य रणाङ्गणे । कुंजरांस्तुरगांस्तुङ्गांस्तत्तदाभरणानि च ॥१२७॥

चित्राण्यपि च वस्त्राणि तनुत्राण्यायुधानि च । याप्ययानानि कोषांश्च संभारानपरानपि ॥
संप्रहृष्टाः समादाय सुभटाः कावुकादयः । पुरंदरप्रभुं द्रष्टुं पुरंदरगिरिं ययुः ॥ १२९ ॥

अपहतरिपुवीरानेकपाश्वप्रवेकप्रचुरकनकमुक्ताहाररत्नोपहाराः ।

अवनमितशिरस्काः सैनिकाः कावुकाद्याः सरभसकृतकार्याः शाहसूनुं प्रणेमुः ॥ १३० ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्यायश-

तसंमितायां वैयासक्यां संहितायां हैबतपुत्रवधो

नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

प्रधने पातितं श्रुत्वा बलिनं हैबतात्मजम् । चुक्रौप शिवराजाय फतेखानः स्मयं वहन् ॥
ततो मुसेखानमुखैर्यवनैः सबलैर्वृतः । मत्तजित्प्रमुखैर्भूपैरनेकैश्चाभिरक्षितः ॥ २ ॥
मतङ्गजैरिवोन्मत्तैः सामन्तैश्च समन्ततः । युतः सोऽभिययौ तूर्णं शिवराजजिगीषया ॥ ३ ॥
प्रचलन्मत्तमातङ्गचक्रनकसमाकुलम् । प्रोत्पतत्तरलोत्तुङ्गतुरङ्गतिमिमण्डलम् ॥ ४ ॥
मारुतान्दोलितानेकपताकोर्मिविराजितम् । धरातलोद्धूतरजोभरधाराधरोद्धुरम् ॥ ५ ॥
स्फुरद्दुन्दुभिनिर्घोषं घोषोद्घोषितदिक्तटम् । सितातपत्रडिण्डीरपिण्डमण्डलपाण्डुरम् ॥ ६ ॥
कठोरचर्मकमठं चण्डकोदण्डपत्रगम् । विस्फुरद्धेतिवडवानलप्रतिभयप्रदम् ॥ ७ ॥
समरार्थी समादाय तरसा सैन्यसागरम् । स येदिलचमूपालः पश्यति स्म पुरंदरम् ॥ ८ ॥
साभिमानः फतेखानः प्रचलन्तीं प्रभाविणीम् । अविदूरे गिरेस्तस्य न्यवेशयत वाहिनीम्
शाहसूनुस्तदालोक्य द्विषत्सैन्यमुपागतम् । न्यध्वानयद् गिरेस्तस्य शिखरे संगरानकम् ॥
तेनाऽऽनकनिनादेन परसैनिकमानसम् । चकम्पे पवनेनेव सरः सपदि मानसम् ॥ ११ ॥
अथ मानी फतेखानः समानगुणशालिभिः । मुसेखानप्रभृतिभिर्महाहंकारकरिभिः ॥ १२ ॥
कल्पानलसमप्राणकृपाणवरधारिभिः । प्रवृद्धाभ्याहवोत्साहैः ससंनाहैः प्रभाविभिः ॥ १३ ॥
धिरैः परिवृतो वीरैः क्ष्वेडारवविधायिभिः । सद्यः पुरंदरं शैलमारोढुमुपचक्रमे ॥ १४ ॥
विदारिताभ्रगर्भाणि क्ष्वेडितानि वितन्वतः । तस्यानीकस्य महतो धरं तर्मधरोहतः ॥ १५ ॥
अभूत्पृष्ठे फतेखानो मुसेखानो मुखेऽभवत् । फलस्थानपतिः सच्ये पार्श्वेऽन्यत्र च घण्टिकः ।
ददुर्नैव पदं भूमौ येऽन्वहं यानयायिनः । ते तमारुरुहुः शैलं तदा बत निजैः पदैः ॥

अचलारोहणपरांस्ततो दृष्ट्वाऽभितः परान् । शिवसेनाधिपतयः क्रुद्धाः सिंहा इवानदन् ॥
 प्रज्वलाद्भिरयःपिण्डैर्नालयन्त्रास्यनिःसृतः । नलिकागुलिकाभिश्च गण्डशैलैरनेकशः ॥१९॥
 उल्कावाणैश्च शतशो भिन्दिपालैश्च भूरिशः । परानवाकिरन् भूरि शिवशूराः सहस्रशः ॥
 शिलोच्चयपरिभ्रष्टानुपलानुरुविग्रहान् । यांस्तले पातयामासुः शिवसैन्याः किलोद्धुरान् ॥
 दूरादापततां तेषां संघट्टादध्वसंस्थिताः । धाराधरारवधराः समुद्धूतरजोभवाः ॥ २२ ॥
 पृथुलास्तत्क्षणोन्मीलत्प्रचुराभिकणाकुलाः । [इवाऽऽघातात्पृथग्भूता उल्कापाताः सहस्रशः ॥]
 उपलाः शकलीभूताः प्रभूताः परितोऽम्बरम् । प्रोत्पत्य प्राहरन्नुच्चैस्तदुपेतं द्विषद्वलम् ॥
 इरंमदप्रतिभयैर्ज्वालजालमयैस्तदा । अभियन्त्रोद्धूतैरश्मसारपिण्डैरनेकशः ॥ २५ ॥
 खण्डशः खण्डशो भूतास्ते येदिलचमूभटाः । खगा इव खमुत्पत्य श्येनश्रेणिमतर्पयन् ॥
 उल्कावाणाः क्षणे तस्मिन्नुपाहितसलक्षणाः । प्रोद्धवद्धारुणारावमापतन्तो नभोज्जणात् ॥
 गरलज्वलनज्वालाननाः किमनिलाशनाः । भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा परिभ्रान्तां विदधुर्यावनीं चमूम् ॥
 एकाऽपि गुलिका तत्र नलिकायन्त्रनिर्गता । भित्वाऽभ्यपातयद् भूमौ जवना यवनान् बहून्
 गिरेस्थपरिमुक्ताभिः शिलाभिः शीर्णवक्षसः । केचित्प्रपद्य वैचित्त्यमध्वनोऽर्द्धेऽवतस्थिरे ॥
 गिरेस्तस्य तटे लग्नाः केऽपि भग्ना महाश्मभिः । वमन्तोलोहितं भूरि रक्तवालुकलोहितम् ॥
 समुद्धानुल्लवैरुद्यमानाः प्राणावनार्थिनः । परावृत्य रयादात्मशिविराय प्रतस्थिरे ॥ ३२ ॥
 गुलिकायन्त्रनिर्यातगुलिकाभिन्नविग्रहाः । जलयन्त्रजलाकारकीलालोत्कलिकाकुलाः ॥३३॥
 संजातसंज्वरावेशभरास्तनुतरस्वराः । केचित्पिपासिता एव कृतान्तातिथितां ययुः ॥ ३४ ॥
 पताकिनीं तामालोक्य द्विषत्कृतपराभवाम् । मुसेखानः सजातीयान्सुभटानभ्यभाषत ॥३५॥

मुसेखान उवाच—

अभी महाश्मनां पाताः किमुत्पाताः पदे पदे । समन्तादापतन्तोऽमून् पातयन्ति चमूपतीन् ॥
 अहो महोदयोऽमुष्य पुरंदरपतेरयम् । यदस्मानपि विक्रान्तान् विक्रम्याऽऽकामति स्वयम् ॥
 निस्त्रिंशप्रभवं लोके येषां नः प्रथितं यशः । अपयानभितस्तेषां नितान्तमयशस्करम् ॥३८॥
 मैव ददध्वं पदं पश्चात्पुरः पश्यत भूधरम् । न जहाति जयः प्रायः संपरायस्थितं नरम् ॥
 इति ब्रुवाण एवायं समं तैरनिवर्तिभिः । पुरंदराचलतटीमारुरोह महामनाः ॥ ४० ॥
 अथाशरफशाहेन सैनिकैः स्वैश्च भूरिशः । उभाभ्यामपि शेखाभ्यां राज्ञा मन्त्रजिता तथा ॥
 प्रबलेन फलस्थाननायकेन च रहंसा । फत्तेखानस्य चानीकैः सामन्तैरप्यनेकशः ॥४२॥
 सनिर्वोषैर्महामेघैर्महामेघ इवाभितः । तमारोहन्तमालोक्य पुरंदरतटीं रुषा ॥ ४३ ॥
 सद्यः शिवतमादिष्टाः क्षेपिष्ठाः सर्वतो दिशम् । गोदप्रभृतयो योधाः प्रत्यगूढबुदायुधाः ॥
 मुसेखानप्रभृतयोऽप्यमून् परचमूभटान् । अभीयुरभियोऽभ्येत्य ग्रहा इव महाग्रहान् ॥४५॥

तदाऽशरफशाहेन सदो भुजमदोद्धतः । मुसेखानेन सरुषा जम्बूद्वीपकवशजः ॥ ४६ ॥
 मिनादरतनाभ्यां तु युयुधे भैरवाभिधः । घाण्टिकेन च वीरेण कश्चिद्वीर्यश्रीघ्नतरायुधः ॥ ४७ ॥
 महामानी गदापाणिः प्रबलानीकिनीयुतः । सैन्यैरन्यैश्च बहुभिर्विजययुक्त कावुकः ॥ ४८ ॥
 अभ्याहवस्मयभृतो युगव्यायतबाहवः । वरशीर्षण्यशीर्षाणो वर्मसंवृतविग्रहाः ॥ ४९ ॥
 ते तेऽनीकद्वयीयोधाः सविरोधाः परस्परम् । शरासनं विधुन्वानाः संदधानाः शितं शरम् ॥
 भूयो भूयः सहस्वेति भाषमाणाः स्मयोद्धुरम् । तटे पुरंदरगिरेस्तदा युयुधिरेऽद्भुतम् ॥ ५१ ॥
 तदा पुरंदरार्थाय प्रहरन्तः परस्परम् । नैकेऽवरोढुमारोढुं बत नैके तदाऽशकन् ॥ ५२ ॥
 अबलोक्य बतान्योन्यमानीय च शरव्यताम् । एके भुवस्तलं बाणैः प्यधुरन्ये दिवस्तलम् ॥
 यः कस्यचिदुरो भित्त्वा भुजं चिच्छेद कस्यचित् । स एवेषुः सशीर्षण्यमन्यदायं शिरो हरत् ॥
 तत्र प्रसभमभ्येत्य गोदः क्रोधरयोद्धतः । निचखान क्षणुतं भल्लं मुसेखानभुजान्तरे ॥ ५५ ॥
 निशातं विद्विषा तेन निखातं निजवक्षसि । यवनः स तु तं भल्लं भीमं संनाहमेदिनम् ॥
 उभाभ्यामपि पाणिभ्यामुद्धृत्य स्वभुजान्तरात् । रोषदष्टाधरतलः सद्य एव द्विधा व्यधात् ॥
 अलंचकार तं तत्र रुधिरार्द्रमुरःस्थलम् । यथा शिलोच्चयं सान्द्रगैरिकान्यशिलातलम् ॥ ५८ ॥
 इहान्तरे खड्गचर्मधारी धीरः सदः स्यदात् । योद्धाऽशरफशाहेन योद्धुमद्धाऽभ्यपद्यत् ॥
 उभावपि युधा मत्तौ रक्तनेत्रावुभावपि । उभावपि ससंनाहौ महोत्साहावुभावपि ॥ ६० ॥
 स्वया स्वयाऽसिलतया परिनर्तितया भृशम् । दिवं सौदामिनीद्योतैर्दीपयन्तावुभावपि ॥ ६१ ॥
 परस्परान्तरप्रेक्षापरौ पञ्चाननस्वरौ । भ्रान्तोद्भ्रान्तादिकान् भेदान् दर्शयन्तौ विरेजतुः ॥ ६२ ॥
 अथासिपातैरन्योन्यविहितैः क्षतविग्रहौ । एकेनैव क्षणेनैतौ रुधिराद्रौ बभूवतुः ॥ ६३ ॥
 व्याघ्रस्तु पुरुषव्याघ्रं घाण्टिकं घोरशक्तिकम् । प्रजहार भुजस्तम्भे श्वत्या निशितया द्रुतम् ॥
 ततः स्रवदसृग्दिग्धदेहो युद्धविशारदः । श्वत्यैव घाण्टिकोऽत्युच्चैः प्रवेष्टे तमताडयत् ॥ ६५ ॥
 तदाऽमुना हन्यमानो व्याघ्रो व्याघ्र इवापरः । स्वशौर्यं दर्शयामास हर्षयामास च स्वकान् ॥
 आकर्णाकृष्टधन्वानौ मिनादरतनावपि । अभ्येतं भैरवं चोरं छादयामासतुः शैरः ॥ ६७ ॥
 ताभ्यामुभाभ्यामुन्मुक्तैः शैरैर्नीतं शरव्यताम् । अवासचालनीभावं तदभ्राजत तद्वपुः ॥ ६८ ॥
 स एको द्वाविभौ तत्र युद्धमप्यभवच्चिरम् । तथाऽपि भैरवश्चोरः प्रतिपेदे जयश्रियम् ॥ ६९ ॥
 कावुकेनापि सरुषा पावकप्रतिमौजसा । गदाघातेन महता शायिताः शतशो द्विपः ॥ ७० ॥
 विशीर्णवरवर्माणो विदीर्णतरवक्षसः । सहसा परिमुह्यन्तो हस्तविस्त्रस्तेहतयः ॥ ७१ ॥
 प्रतिप्रतीकनिर्गच्छद्रक्तरञ्जितभूमयः । आयोधनाजिरेऽमुष्मिन्निपतन्तो विरोजिरे ॥ ७२ ॥
 विगलद्रक्तरक्ताङ्गाः सुभटास्ते बभूवुस्तदा । निर्झरोद्धारसंपृक्तगैरिकार्द्रा इवाद्रयः ॥ ७३ ॥
 तत्र तेषां परेषां च तदभ्याहवकौतुकम् । व्यलोक्य शिवोऽप्यद्धा वीरो वीरश्रियोल्लसन् ॥

तदा पुरंदरतटादतिमस्मिन्मयोद्धता । प्रणदन्ती प्रववृते लोहितोदा महानदी ॥ ७५ ॥
 आरुह्य व्योमयानानि धोतन्तो दिवोऽन्तरम् । दर्श दर्श सुराः सर्वे प्रशशंसुर्महाहवम् ॥ ७६ ॥
 तत्कालकलितोद्दाममुण्डमालामनोहरः । प्राननर्त मुदा तत्र प्रमथैः सहितो हरः ॥ ७७ ॥
 अतिमात्रं जिघत्सन्तस्तत्क्षणाधिगतक्षणाः । अतृप्यन् प्रचुरं प्राप्य पिशितं पिशिताशनाः ॥
 प्रेतारङ्कोऽङ्कमारोप्य करङ्कमकुतोभयः । संपृक्तशोणितरसं तरसं बुभुजे तदा ॥ ७९ ॥
 उद्दामोद्भानशौण्डाभिर्डाकिनीभिः समं तदा । वपूंषि पुपुषुः स्वानि शाकिन्यः सैनिकामिषैः ॥
 कवीन्द्र उवाच—

यथा तत्र मुसेखानो गोदेन निहतस्तदा । निशम्यतां तथा सर्वमभिधास्याम्यथ द्विजाः ॥
 मुसेखानेन बलिना भग्नभल्लः स कोपनः । कालकाकोदराकारकरवालकरोऽभवत् ॥ ८२ ॥
 तत्र तत्करवालेन तडिदाकारधारिणा । पेतुः पठाणाः शतशः शकलीभूय भूतले ॥ ८३ ॥
 मुसेखानस्तु तद्दृष्ट्वा तस्य कर्मातिमानुषम् । तमात्मकरवालेन भुजे सव्ये व्यताडयत् ॥ ८४ ॥
 ताडितः स भुजे सव्ये मुसेखानेन वेगिना । नावेपत महावीरो वातेनेव वनद्रुमः ॥ ८५ ॥
 निवद्धभ्रूपुटौ भूरिरोषरुक्षेक्षणवुभौ । गतप्रत्यागतकरौ घोरखङ्गलताकरौ ॥ ८६ ॥
 द्विरदाविव नर्दन्तौ प्रहरन्तौ परस्परम् । विशीर्यमाणशीर्षण्यतनुत्रौ तौ विरेजतुः ॥ ८७ ॥
 अथान्योन्यायुधाघातदीर्यमाणवुभाविमौ । समं रुधिरधाराभिर्वसुधामभ्यषिञ्चताम् ॥ ८८ ॥
 क्षणमात्रमहो तत्र युद्धमासीत्तयोः समम् । ततस्तत्कृततोदोऽपि ततो गोदोऽधिकोऽभवत् ॥
 अथ प्रहारैर्बहुभिर्निर्भरं विह्वलोऽपि सन् । बली स पातयामास खड्गं गोदस्य मूर्धनि ॥
 यावदापतति ह्यस्य करवालः स्वमूर्धनि । तावद्गोदोऽसिना स्वेन तमरातिमताडयत् ॥ ९१ ॥
 ताडितः स तदा तत्र गोदेन क्रोधमूर्तिना । आस्कन्धभागमामध्यभागं भिन्नो द्विधाऽभवत् ॥
 निपातितं तदा तस्य द्विधाभूतं कलेवरम् । अभूच्च रुधिरोद्धारैररुणं धरणीतलम् ॥ ९३ ॥
 जगत्स्थापकवंश्येन मुसेखाने निपातिते । शतशस्तत्र यवनाः शमनातिथयोऽभवन् ॥ ९४ ॥
 सदेन खड्गिना खड्गयुद्धं योद्धुमपारयन् । परः शरासनं गर्वादवीग्भूयाग्र्यमग्रहीत् ॥
 ततोऽशरफशाहस्य तुदतस्ते जितैः शरैः । विकृप्यमाणमौर्वीकं व्योमान्तवलययितम् ।
 अनेकवर्णविन्यासमिन्द्रायुधमिवाऽऽयतम् । धनुरभ्येत्य चिच्छेद करवालकरः सदः ॥
 स तेन शीघ्रहस्तेन द्विषता द्विदलीकृतम् । विचित्रवर्णदुर्वर्णविन्दुराजिविराजितम् ॥ ९८ ॥
 तदा तदाहवसखं विहाय विशिखासनम् । सद्यस्तमहितं हन्तुं घोरं परिधमाददे ॥ ९९ ॥
 पञ्चाननसमस्तन्वा तन्वानोऽतितमां युधम् । गृहीतमात्रं चिच्छेद सदस्तस्य तदायुधम् ॥
 आदत्त तत्र हस्ते स्वे स म्लेच्छो यद्यदायुधम् । सदो वीररसावेशात् तरसा तत्तदच्छिनत् ॥
 ततो निरायुधो भूत्वा कृत्वाऽनभिमुखं मुखम् । यवनः स परावृत्तिपथं लेभे यथासुखम् ॥

अथ प्रतिभटात्तस्माद् घाण्टिकोऽपि द्रुतं तथा । अपद्रुतश्चिरं युद्ध्वा द्विरदाद् द्विरदो यथा ॥
 भैरवं भैरवं मत्वा मिनादरतनावपि । संवर्तसमयप्रायात्संपरायादपेयतुः ॥ १०४ ॥
 पुरंदरात्परावर्तमानां त्राणार्थिनीं चमूम् । नालोकत फत्तेखानो ग्लानोऽनभिमुखीभवन् ॥
 अभिमुखमुपायातं तत्र प्रभूतबलं बलाद्युधि किल फत्तेखानं भङ्क्त्वा स शाहनृपात्मजः ॥
 अविहतगतिर्देवोद्रेकादुदित्वरविक्रमो विजयपुरभूशक्रं जेतुं वताभिमुखोऽभवत् ॥ १०६ ॥
 भूशं युद्ध्वाऽवाप्तः शिवधरणिपालादभिभवं फत्तेखानो ग्लानो विजयपुरमभ्यर्णमकरोत् ।
 तमाकर्ण्योदन्तं सदसि महमूदेन सहसा ममज्जे चिन्ताब्धौ सुचिरमनुतप्तेन मनसा ॥ १०७ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्याय-

शतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां मुसेखानवधो नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

परैः पुरंदरतटे मुसेखानं निपातितम् । प्रभूतं सैन्यमन्यच्च पराक्रम्य पराहतम् ॥ १ ॥
 फत्तेखानं च विमुखीकृतमन्तिकमागतम् । निशम्य महमूदेन मुमुदे न दिवानिशम् ॥ २ ॥
 अथो विदूयमानोऽन्तः फत्तेखानस्य भङ्गतः । स्वे चेतसि चिरस्येत्यं महमूदो व्यचिन्तयत् ॥
 अहो अहर्दिवममी अस्माभिः परिपालिताः । क्षिण्वन्ति यवनानस्मान् क्षत्रियाः कालनोदिताः
 समृद्धिमाधिकां लब्ध्वा दुर्मदात्मा मदाश्रयात् । साहसी शाहराजोऽयं मन्त्रियोगं न मन्यते ॥
 अनेन कोपनेनाद्धा विधायोद्धतमाहवम् । पुण्डरीकपुरोपान्ते विजितो रणदूलहः ॥ ६ ॥
 अनेन मन्त्रकलया कलितो मलिकोऽम्बरः । निरर्गलेन निकृतः स चानेनार्गलेश्वरः ॥ ७ ॥
 चिररात्राय पित्रेव येनायं परिपालितः । स निजामोऽप्यनेनोच्चैर्निकृतिस्थेन वञ्चितः ॥ ८ ॥
 कार्णाटकाः क्षोणिभृतः परिहाय मदीयताम् । बतैतन्मन्त्रयोगेन प्रथयन्त्येतदीयताम् ॥ ९ ॥
 मुहुराहूयमानोऽपि नाऽऽयातोऽयमुपह्वरे । अपातयदयं ह्यस्मज्जयं संशयगह्वरे ॥ १० ॥
 अनेनोपकृतः पूर्वमिभरामः पदे पदे । निवेशितोऽयं संतुप्य तेनाप्यत्युन्नते पदे ॥ ११ ॥
 अनेन हेतुना ह्यस्य मन्तवः शतशो मया । अतिक्रान्ताध्वनोऽत्यर्थं क्षान्ता एव दिने दिने ॥
 आगांसि सुगरीयांसि क्षन्तुं नैव क्षमोऽभवम् । तदानीं निग्रहायास्य मुस्तुफाखानमादिशम् ॥
 अस्मिन्तु निगृहीतेऽस्य सुतौ शंभुशिवावुभौ । उन्नद्धीभूय युध्येते मन्निमज्जनलोलुभौ ॥
 पित्रर्थे शंभुना तत्र परावृत्तः । संपराये शिवेनात्र फत्तेखानोऽपि यापितः ॥

अलं बलमहो शंभोः किल येन यशस्विना । फरादस्तत्र भग्नो न भग्नं किंत्वथ मन्मनः ॥
 शिवस्य यस्य हस्तेऽद्य धरौ सिंहपुरंदरौ । सोऽहंकारं कथंकारं न करिष्यति मय्यरौ ॥
 रणो यत्राजनिष्ठायं भीषणो भीष्मपर्वतः । सुतरां दुर्ग्रहोऽस्माभिः स पुरंदरपर्वतः ॥१८॥
 बिङ्गरुरे पुरे शंभुं शिवं चाद्रौ पुरंदरे । न्यवेशयत शाहोऽयं किमस्मत्पारिभूयते ॥ १९ ॥
 जनकः शंभुशिवयोर्न मोक्तव्यो मया यदा । समृद्धायै श्रियैऽमुष्यै बत देयोऽञ्जलिस्तदा ॥
 पृढाकुरिव निर्मुक्तो मोक्तव्योऽयं मया यदि । अपकारपरस्तर्हि किं मां नापकरिष्यति ॥
 अयं मोक्तव्य इत्येको मोक्तव्यो नेति चापरः । मन्त्रयोरुभयोर्मन्ये प्रथमो मद्धितावहः ॥
 सर्वथा जिह्मगस्यास्य रोषो मन्मन्त्रवैभवात् । अपकारपरस्यापि प्रयास्यत्यवकेशिताम् ॥ २३ ॥
 इमामुपकृतिं कृत्वा निधास्याम्यस्य मूर्धनि । न विस्मरिष्यति ह्येनां कुलीनोऽयं गुणाम्रणीः ॥
 चिरं विचिन्त्य मनसा सुधीर्धिसचिवानिदम् । न्यगदद्येदिलो युक्तमित्यमन्यन्त तेऽप्यरम् ॥
 अथ तं मङ्गलज्ञानं निर्मलाम्बरभूषणम् । परिवेषविनिर्मुक्तं नवीनमिव पूषणम् ॥ २६ ॥
 उपहरे समानाय्य मानार्हमुपवेश्य च । अनुनीय च सोल्लासं महमूदोऽभ्यभाषत ॥२७॥

महमूद उवाच—

मत्तो ह्यजानतो जातं तद्धि नो विद्धि जानतः । न जगत्यत्र दुर्ज्ञेयं राजंस्त्व विजानतः ॥
 विहितो मुस्तुफेनोच्चैर्द्वेषादफजलेन वा । तं मन्तुतन्तुं राजेन्द्र मदीयं मन्तुमर्हसि ॥२९॥
 दिदृक्षुस्त्वामहं यस्मै यत्नानकरवं बहून् । बत मे संमदः सोऽभूदस्तु वा माऽस्तु वा तव ॥
 उक्तोऽसि मृदुभिर्वाक्यैः परिमुक्तोऽसि निग्रहात् । अभिजातोऽसि भूपाल मदभीष्टपरो भव
 एकामप्युपकारस्य कणिकां प्राप्य निर्वृताः । शतमप्युपकाराणां न स्मरन्ति महाव्रताः ॥
 अणुनाऽप्युपकारेण परिक्षुभितमानसाः । उपकारसहस्राणि न स्मरन्त्यपचेतसः ॥ ३३ ॥
 अपकारसहस्राणि करोत्वलमसज्जनः । उपकारसहस्राणि करोत्येव तु सज्जनः ॥ ३४ ॥
 उपकारं परकृतं स्मरन्ति स्वकृतं न ये । त एव धारणावन्तः कृतज्ञाश्च सतां नये ॥३५॥
 उपकारपरं लोकं प्रभुर्नोपकरोति यः । स्वग्रलब्धा इव मुधा समृद्धा अपि तच्छ्रियः ॥
 शिष्यस्व कनीयांसं तनयं गर्वपर्वतम् । महाराज मदीयं मे देहि तं सिंहपर्वतम् ॥ ३७ ॥
 ने हि मां मुञ्चतितमां सिंहशैलग्रहाग्रहः । मदीयेन नियोगेन शिवायास्तु पुरंदरः ॥ ३८ ॥
 करोतु मह्यं सोऽप्यद्धा बिङ्गरुरमुपायनम् । यद्भग्नो फरादेन व्यधीयत पलायनम् ॥ ३९ ॥
 नियुज्यते नियोगार्हान् कार्यायाऽऽर्याः क्षणे क्षणे । तन्न कुर्वन्ति ते तर्हि को हेतुः शीलरक्षणे ॥
 प्रभुर्नियुक्ते कार्यार्थी कार्यार्थी तं निषेवते । तयोरन्यतराकार्यान्न कार्यमुभयोरपि ॥४१॥
 न सौहित्यं विना पानं विना प्राणं न विग्रहः । विराजते महाराज नानुयानं विनाऽनुगः ॥
 किं स्यादक्तेन बहूना तवाहं त्वं ममाधुना । अन्योन्यमवलोकास्तस्यावलम्बनम् ॥

अल्पवर्णमयीभित्थमनल्पार्थगरीयसीम् । येदिलः शाहराजाय श्रावयामास भारतीम् ॥ ४४ ॥
 यत्र यद्व्यञ्जयामास महमूदो वदावदः । शाहः स्वेन स्मिताधेन तत्र तस्योत्तरं ददौ ॥
 स तदानीं महाबुद्धिर्भहमूदं मदोद्धतम् । तद्दुर्गद्वितयीदानसंप्रदानममन्यत ॥ ४६ ॥
 अथ तस्य विमुक्तस्य सत्कृतस्य यथायथम् । येदिलः सदनद्वारि द्विरदाश्रमबन्धयत् ॥
 स तदा जगदाह्लादतत्परः परसंकटात् । मुमुचेऽम्भोधरघटापटलादिव चन्द्रमाः ॥ ४८ ॥
 बन्धुः सर्वस्य लोकस्य मुक्तस्तस्मात्स निग्रहात् । व्यराजततरां तत्र दिवाकर इव ग्रहात् ॥
 मुक्तमात्रः स युक्तोऽभूदनीकेन महीयसा । दिदीपे जगती सर्वा तदीयेन सुतेजसा ॥
 अथ शंभुर्माहाबुरनतिक्रमणीयया । बिङ्गूरं पुरं सद्यस्तत्याज पितुराज्ञया ॥ ५१ ॥
 समर्थोऽप्याहवं कर्तुमदेयमपि सर्वथा । शिवः सिंहाचलं प्रादात् पित्रर्थाय गरीयसे ॥ ५२ ॥
 अथ निज इति मत्वा पूजयित्वा वचोभिः पदि पदि विहिताभिः प्रीणयित्वोपदाभिः ।
 उपचितबहुसेनः प्रेषितो येदिलेन प्रतिभटविजयार्थं शाहराजः प्रतस्थे ॥ ५३ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायाम-

ध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां दुर्गद्वयप्रदानं

नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथाभिमतलाभेन महमूदेऽतिनिर्वृते । स्वयं तु पितुरर्थाय वितीर्णे सिंहपर्वते ॥ १ ॥

आहूय स्वर्णशर्माणमग्रजन्मानमन्तिके । शिवोऽद्धा मन्त्रवित्तन्मन्त्रवेदिनमब्रवीत् ॥ २ ॥

शिव उवाच—

जानतामतिमूर्धन्यं यं धन्यं जानते जनाः । स मां नूतं न जानीते महाराजो महामनाः ॥

अजानानो न जानातु सुखेनैव सतो गुणान् । जानानो यन्न जानीते तद्दुनोति हि सन्मनः

सोऽज्ञास्यद्यहिं मां तर्हि नादास्यत्सिंहपर्वतम् । कोऽन्यथा तरसा जेष्यत्तमिमं मत्करास्थितम् ॥

अप्रमत्तोऽपि यो मत्तो द्विषते सिंहपर्वतम् । आदापययेदिलाय किं वक्ष्ये तं महाव्रतम् ॥

स्वयं नियन्ता विश्वस्य विश्वस्य बत धैरिषु । सुखं सुप्तो निजगृहे ततो निजगृहे रिभिः ॥

नाबज्ञेयाः खलु ज्ञेन वराका अपि विद्विषः । प्रशाम्यते पतंगेन प्रज्वलन्नपि दीपकः ॥

दीपं विनाशयन्नेव पतंगश्चेद्विनश्यति । तुल्यतां कस्तयोस्तिर्हि जात्यन्ध इव पश्यति ॥

नूनं पिपीलिकोऽप्येकः प्रविश्य करिणः करम् । भवत्यन्तकरस्तस्मादल्पं मग्येत नो परम् ॥

महो महाबाहुरसौ जानानोऽपि महानयम् । गणयत्येव न परानस्य दोषो महानयम् ॥

अरातिनिगृहीतेन शाहेन गुरुणा मम । यः प्राप्तश्चिररात्राय कारागारपरिश्रमः ॥ १२ ॥
 तस्य निर्यातनं कर्तुं संप्रवृत्तोऽस्मि सर्वथा । यवनान्तात्प्रवृत्ताऽद्यप्रभृत्यत्रास्तु मत्प्रथा ॥
 यः परस्माद्भिभेत्युच्चैः परस्तस्माद्बिभेति च । न बिभेति परस्माद्यः परस्तस्माद्बिभेति हि ॥
 नूनं मया निहन्तव्यास्ते ते यवननायकाः । शरधिद्वितयस्यैते तेजिताः सन्ति सायकाः ॥
 विजयाहपुरग्राहोत्सुकं संप्रति मन्मनः । अतोऽद्य नोद्यसे सद्यो नियुज्यन्तां तुरंगिणः ॥

सुवर्णशर्मोवाच—

दुरन्तं बलवैद्वरं दुरन्तः पापसंचयः । दुरन्ताऽभ्यर्हितागर्हा दुरन्ता गुरुगर्हणा ॥ १७ ॥
 विधाय बलवैद्वरं तव तातः कृताग्रहः । नाभूदवहितो यर्हि तदर्हस्तर्हि निग्रहः ॥ १८ ॥
 स प्रभावी महाराजो मन्त्रिणस्तस्य सुव्रताः । तेन यद्वलवैद्वरं कृतं सोऽपनयः कृतः ॥
 तनुते यद्यलं वैरमबलीयान् बलीयसा । तर्हि तस्य परीभावे सर्वथा प्रभुरेव सः ॥ २० ॥
 दानमभ्यधिके शत्रौ समे साम विधीयते । ऊने दण्डविधिः प्रोक्तो भेदः साधारणः स्मृतः
 दिने दिने भवन्नूनः समः साम्यं विमुञ्चति । आधिक्यं चाधिको येन को भेदं न प्रशंसति ॥
 नरन्द्र नूनमनोऽपि द्वेषणो भेदमर्हति । ऊनस्याप्यूनताऽत्यर्थं हितायैव भवेद्युधि ॥ २३ ॥
 ऊनोऽपि यदि दनोऽयमिति मत्वाऽनुनीयते । तर्ह्यन्तः श्लाघमानोऽसौ स्वमेव बहु मन्यते
 ऊनानामप्यनूनत्वममनूनानां तथोनता । दृश्यते मनुजाधीश समयान्तरवैभवात् ॥ २५ ॥
 तस्माद्दूने नरन्द्रेण द्विषि दण्डो विधीयते । मते पत्युरपां येन मनः सम्यङ् विधीयते ॥
 समर्थश्चासमर्थश्चेत्युपायो द्विविधो मतः । द्वितीयो ह्यवकेशी स्यात्प्रथमस्तु फलेग्रहिः ॥
 योषितः सारहारिण्यो मदिरा मोहदायिनी । दुरोदरं घनहरं कार्दर्यं कार्यहानिकृत् ॥
 बाक्पावरुप्यमलक्ष्मीकं मृगया पापकारिणी । नरेन्द्र दण्डपारुप्यमत्यर्थमयशस्करम् ॥ २९ ॥
 तस्मादेतानि सप्तापि व्यसनानि परित्यजेत् । बतान्यतममप्येषां मतिभ्रंशाय जायते ॥ ३० ॥
 येषामेकतरेणापि मतिभ्रंशो विधीयते । तान्यनेकानि संसेव्य कः पुमान्न प्रहीयते ॥ ३१ ॥
 नीतिशास्त्रेषु विरसं निजकार्यभरालसम् । मानुषं विजहाति श्रीर्व्यसनापन्नमानसम् ॥
 मुष्णन्त्युच्चैः प्रमत्तेऽस्मिन्कोशं कोशाधिकारिणः । तुदन्ति च दुरात्मनो राष्ट्रं राष्ट्राधिकारिणः ॥
 तत्तद्व्यसनसक्तस्य वैचित्यमुपचीयते । वैचित्योपचयादुच्चैरौचित्यमपचीयते ॥ ३४ ॥
 औचित्यापचयादेनं जनाः सर्वेऽवमन्वते । विनियुक्ताश्च कार्येषु नैव तान्याशु कुर्वते ॥
 अथ क्रोधोद्धुरोत्युच्चैरुच्चरन् रुशतीं गिरम् । दिने दिने तुदत्येतान् समेतानपि संसदि ॥
 क्षतो बभूवक्षकृतासूक्ष्णक्षतचेतसः । परोक्षे परिभाषन्ते तथा चोपहसन्त्यमुम् ॥ ३७ ॥
 क्षतो मुञ्चत्यमुं केऽपि केऽप्यमुप्सिन्नुदासते । केचिद्विपक्षपक्षान्तर्निपत्य सुखमासते ॥ ३८ ॥

प्रकोपनमसुं मत्वा शपन्त्येव तु केचन । भजन्ति न यथापूर्वमत्यजन्तोऽपि केचन ॥३९॥
 सप्तव्यसनसक्तत्वाद्जनानान्छलं बलम् । मन्यते प्रभुमात्मानमहंकारेण केवलम् ॥ ४० ॥
 व्यसनासक्ताचित्तेन येनेत्थं वत भूयते । जैत्रयात्रापैरैः सद्यः परैः स परिभूयते ॥ ४१ ॥
 गिरयो नैव गुरवो गुरुरेव गुरुर्मतः । भवताऽत्र प्रभवता दत्तः सिंहाचलस्ततः ॥ ४२ ॥
 प्रदत्ते द्विषतेऽमुष्मिन्विमुक्तश्चेत्स पार्थिवः । तर्हि दत्तोऽपि भवता न दत्तः सिंहपर्वतः ॥
 यः सिंहपर्वतं मेने समं शाहसुमेरुणा । बिङ्गरूरं च नगरं किं कृतं तेन वैरिणा ॥ ४४ ॥
 उपक्रान्तमिदानीं तु त्वया विजयमण्डलम् । सुविक्रान्तस्य नृपतेः सर्वमेव महीतलम् ॥ ४५ ॥
 राजा तावत्ततो मन्त्री सुहृदो विपुलं धनम् । राष्ट्रं दुर्गाणि सैन्यानि राज्यस्याङ्गानि सप्त वै ॥
 एतैरविकलैर्युक्तं राज्यं साद्धिः प्रशस्यते । एकेनापि विहीनं तदितरैरुपहस्यते ॥ ४७ ॥
 मौलिर्नृपो मुखं मन्त्री धनसैन्ये भुजद्वयम् । राष्ट्रमन्यद्वपुः सर्वं सुहृदः संधयो दृढाः ॥
 दुर्गाणि तु दृढान्युच्चैस्तदस्थानि तदन्तरा । एवमङ्गानि राज्यस्य सप्तोक्तानि मनीषिभिः ॥
 सप्ताङ्गस्यास्य राज्यस्य धर्म आत्माऽभिधीयते । मन्त्रः प्राणो बलं नीतिरनीतिरसमर्थता ॥
 दण्डो यथोचितः शौर्यमधर्मो रिपुरुद्धतः । मदः परस्परं भेदो दीर्घमायुरभेद्यता ॥ ५१ ॥
 जनरञ्जनमुत्कर्षो दर्शनं दीर्घदर्शिता । प्रतापः प्रोज्ज्वलं रूपं विमला बुद्धिरायुधम् ॥ ५२ ॥
 तथैव बलवद्वैरमन्तरायः प्रकीर्तितः । प्रमादस्तु भवेन्निद्रा प्रबोधः सावधानता ॥ ५३ ॥
 समं च विषमं चेति वैरं द्विविधमुच्यते । प्रथमं तु समेनाऽऽहुर्द्वितीयमधिकेन चेत् ॥
 समे समत्वादुभयोर्न भवेद्विजयः खलु । अधिकस्याधिकत्वेन विषमे विजयो दुर्वम् ॥ ५५ ॥
 फतेखानप्रभञ्जेषु मुसेखानवधेन च । अहर्दिवं प्रभो तुभ्यं महमूदोऽभ्यसूयति ॥ ५६ ॥
 पश्य येदिलदिलीन्द्रो विषयानन्तरौ तव । यवनौ बलिनौ तुभ्यं द्रुह्यतोऽहर्निशं नृप ॥
 अमु उभयतो यस्य द्वेषणौ रोषणौ तव । तस्य नूनमिह स्थाने स्थितः स्थाने न संप्रति ॥
 अतोऽतिदुर्गमं स्थानमास्थाय जगतीपते । यतस्व जगती जेतुं किमजय्यं शिवस्य ते ॥
 कण्ठकालेन कैलासः स मेरुः शम्बपाणिना । अभ्यन्तरमपां पत्युः शिश्रिथे दनुजारिणा ॥
 न दुर्गं दुर्गमित्येव दुर्गमं मन्यते जनः । तस्य दुर्गमता सैव यत्प्रभुस्तस्य दुर्गमः ॥ ६१ ॥
 प्रभुणा दुर्गमं दुर्गं प्रभुर्दुर्गेण दुर्गमः । अदुर्गमत्वादुभयोर्विद्विषन्नेव दुर्गमः ॥ ६२ ॥
 सन्ति ते यानि दुर्गाणि तानि सर्वाणि सर्वथा । यथा सुदुर्गमाणि स्युस्तथा सद्यो विधीयताम् ॥
 सुवर्णशर्मणो वाचमिमां श्रुत्वा नृपोत्तमः । माननीयोऽतिमहतां माननीयाममन्यत ॥ ६४ ॥
 प्रभुत्वं बिभ्राणस्त्रिभुवनपरित्राणकरणे पितृद्वेषिद्वेषी तदनुतनुजः शाहनृमणेः ।
 निरातङ्कः सक्तो यवनकदनायातिमहते समग्रामप्युर्वीममनुत वसन्तीं करतले ॥ ६५ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्यायश-

त्तसंमितायां वैयासक्यां संहितायां [शिवं प्राति सुवर्णशर्मकृतोप-

देशो नाम] षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

ततोऽफजलमाह्वय स्वीयसैन्यधुरंधरम् । अल्लिशाहः स्वयं वाचमुवाच समयोचिताम् ॥ १ ॥

अल्लिशाह उवाच—

हितावहस्त्वमस्माकमस्मिन् सैनिकसंचये । विरोद्धा द्विजदेवानां कालः कलिरिवापरः ॥ २ ॥
 प्रस्थितेन त्वया पूर्वं पृतनाव्यूहवर्तिना । रामराजान्वयभुवो राजानो युधि निर्जिताः ॥ ३ ॥
 कृतप्रतीपसंतोऽपि प्रतापे तव जाग्रति । बत श्रीरङ्गराजोऽपि रणरङ्गाद्विरज्यते ॥ ४ ॥
 त्वया विक्रम्य वीरेण क्षणात्कर्णपुराधिपः । सर्पो जाङ्गुलिकेनेव स्फुरद्वर्षो वशीकृतः ॥ ५ ॥
 त्वया मन्दरसारेण मथिता मधुरा पुरी । निगृह्य नगरीं काञ्चीमाहृतं चापि काञ्चनम् ॥ ६ ॥
 पदे पदे शुभवता भवता किंकरीकृतः । व्यस्मरद्वीरभद्रोऽपि च्छत्रचामरसंपदः ॥ ७ ॥
 बिभेति सिंहलपतिर्भक्तो लङ्कापतिस्तथा । भजत्यम्भोधिरपि मां तदिदं पौरुषं तव ॥ ८ ॥
 प्रचलन्त्यचलाः सप्तचलत्यफजल त्वयि । क्षुभ्यन्ति चाब्धयः सप्तद्वीपाः सीदन्ति सप्त च ॥
 वतेन्द्रप्ररथनाथोऽपि निशम्य तव पौरुषम् । रोषावेशवशीभूतो न निद्राति दिवानिशम् ॥
 एतादृशि महावीरे दुर्जये त्वयि जाग्रति । मङ्गं द्रुह्यत्यहोरात्रमहो शाहसुतः शिवः ॥ ११ ॥
 हन्त तेन महोत्साहवता वीरेण मानिना । स्वधर्माभिनिविष्टेन म्लेच्छधर्मो विहन्यते ॥ १२ ॥
 क्रमेणाऽऽक्रम्य विकटां कण्ठीरव इवाटवीम् । एष आत्मवशो नैव मन्यते मम शासनम् ॥
 छलप्रचलचित्तस्य खलस्यास्य समाश्रयात् । मम चित्ते चिरं धत्ते शैलः सखोऽप्यसखताम् ॥
 महामूदेन पित्रा मे यदि न स्यात्स वारितः । तर्हि स्यान्मज्जितोऽम्भोधौ तेन राजपुरीश्वरः ॥
 स चन्द्रराजं निर्जित्य पुत्रामात्यसमन्वितम् । जयवल्लीं च नगरीमग्रहीन्निरवग्रहः ॥ १६ ॥
 दत्तोऽवरङ्गशाहाय मया यः संधिकाम्यया । नीवृत्तिजामशाहस्य सपर्वतवनाकरः ॥ १७ ॥
 स तेनाऽऽत्मवेशेनास्मानवमत्य प्रतापिना । परान्वयविनीतेन प्रसन्न स्ववशीकृतः ॥ १८ ॥
 अतर्कितागमोऽभ्येत्य दस्युवृत्तिपरायणः । मत्पत्तनपुरग्रामानुद्वृत्तोऽयं विलुण्ठति ॥ १९ ॥
 अहोरात्रेण पक्षेण गम्यं पक्षद्वयेन च । अत्येति स किलाध्वानं क्षणेनैवाकुतोभयः ॥ २० ॥
 अयं कौमारमारभ्य निकृतिप्रकृतिः स्वयम् । यवनानवजानाति जाग्रदुग्रपराक्रमः ॥ २१ ॥
 आक्रम्य ताम्रववत्राणां नगराण्युरुविक्रमः । नगरप्रभृतीन्धेष चण्डचण्डमदण्डयत् ॥ २२ ॥
 स्थैर्यं निजामराष्ट्रस्य गृहीतस्यापि यत्नतः । अपि दिल्लीपतिर्नैव मनुतेऽस्माद्विशङ्कितः ॥
 पितामहेन मे पूर्वं पिता तस्य विवर्धितः । शाहराजो दुर्विनीतं तं न शिक्षयितुं क्षमः ॥
 अयं विगृह्य पित्रा मे निगृहीतं प्रतापिना । शाहराजं महाबाहुर्बलेनैव व्यभोचयत् ॥ २५ ॥
 गो दूयते परमयादयमल्पवया अपि । अतिक्रामति चाप्यस्मान् विस्मापकपराक्रमः ॥ २६ ॥
 दिने दिने वर्धमानः प्रतापेन सह श्रिया । अयमाश्रीयते भूपैराकाङ्क्षितसमृद्धिभिः ॥ २७ ॥

शनैः शनैरेष बली पदं कुर्वन् पुरः पुरः । अस्मद्राज्यं समाच्छिद्य करिष्यति किमात्मसात् ॥
 तज्जयाय पुरा वीरान्यान्यान्प्रास्थापयं मुहुः । न प्राप्ताः पुनरावृत्तिं ते तं प्राप्य प्रतापिनम् ॥
 निर्वाणमरिवीराणां कुर्वाणमकुतोभयम् । त्वां विना तस्य जेतारं नान्यं पश्यामि कंचन ॥
 तस्मात्त्वमेव गत्वा तं कृतदुर्गपरिग्रहम् । सविग्रहं ग्रहमिव निगृह्याऽऽनय दुर्ग्रहम् ॥३१॥
 कवीन्द्र उवाच—

एवमुक्तोऽतिविश्रम्भादल्लीशाहेन मानिना । प्रोवाचाफजलः प्रीत्या प्रस्तुतार्थमयं वचः ॥
 अफजल उवाच—

विश्रम्भेणापि च प्रेम्णा यदाज्ञापयति प्रभुः । तस्य कर्ता स एव स्याद्गुणीभूतस्तु किंकरः ॥
 द्विषद्वर्गक्षयकरी जागर्ति किल या मयि । कार्यमादिशता साऽद्य शक्तिरुत्तेजिता त्वया ॥३४॥
 उग्राय विग्रहायास्मै त्वया प्रेषयता ह्यमुम् । अवैम्यनुग्रहेणैष संगृहीतोऽनुगः स्वयम् ॥३५॥
 कर्तव्यं भृत्यवर्गीय स्वामी चेन्न समादिशेत् । अरित नास्तीति कस्तर्हि तस्य ज्ञायति पौरुषम् ॥
 अहमद्धा भृशं बद्ध्वा स्पर्धाकरमहर्निशम् । तमन्तकमिवोद्दृष्टमानयिष्ये तवान्निकम् ॥
 प्रविश्य देशं कार्णाटं निर्जिता शतशो नृपाः । स जयन्तमनिर्जित्य जीवतो मे निरर्थकः ॥
 कवीन्द्र उवाच—

इत्युक्तवन्तमत्यर्थं समर्थवलदर्पितम् । कर्तुं प्रतिश्रुतं कर्म सद्य एव समुद्यतम् ॥ ३९ ॥
 येदिलोऽफजलं तत्र प्रस्थापयितुमादृतः । तदा संभावयामास बहुभिः पारितोषिकैः ॥४०॥
 ततः सरत्नपर्याणपृष्ठान्पुष्टान्स्तुरंगमान् । तथैवाऽऽभरणोपेतान् भद्रजातीन्मतेगजान् ॥४१॥
 तनुत्राणि शिरस्त्राणि शस्त्राणि विविधानि च । विचित्राणि च दम्बाणि निजानि विरुदानि च ॥
 तिरस्कृतविमानानि याप्ययानान्यनेकधा । रौप्यान् रौवमान्श्च पर्यङ्कान् करङ्कान्श्च पतद्ग्रहान् ॥
 रत्नोत्तंसानथो मुक्तास्रजो हीराङ्गदानि च । कटकान्यूर्मिकाश्चापि चित्ररत्नचयाङ्किताः ॥४४॥
 तथा द्वीपान्तरोत्थानि जातिश्रेष्ठान्यनेकशः । अल्लीशाहादफजलः प्रापत्कोषान्श्च कोटिशः ॥
 वज्रधारामिव शितां रत्नकोषनिवेशिताम् । निजां पाणिस्थितां प्रादात्प्रभुस्तस्मै कृपाणिकाम् ॥
 स्वामिनैवाथ विन्यस्तां प्रेम्णा सारसनान्तरे । सरत्नकोषाभरणां स बभार कटारिकाम् ॥४७॥
 ततः पुनः पुनस्तस्मै प्रीत्या प्रास्थानकालिकी । कृत्वा नतीरफजलः प्रचचालाचलोपमः ॥
 प्रचलन्तममुं तावत्प्रणमन्तं मुहुर्मुहुः । पदे पदेऽनुजग्राह दिशन्नीशो दयादृशम् ॥४९॥
 तं वीरमान्यं सेनान्यं स विधाय महामनाः । अन्यानमंश्चमूनाथास्तत्साहाय्ये समादिशत् ॥
 अम्बरः शम्बरसमः प्रतापी याकुतः पुनः । महामानी मुसेखानः पठानो हसनोऽपि च ॥
 रणदूलहसूनुश्च रणदूलहसंज्ञकः । तथैवाङ्कुशखानोऽपि निरङ्कुशगजक्रमः ॥ ५२ ॥
 बर्बरः खेलकर्णस्य प्राप्तो यः क्रीतपुत्रताम् । स हिलालो महाबाहुः प्रत्यर्थिद्रुमकुंजरः ॥
 इत्येतेऽन्ये च यवनाः ससैन्याः ससुहृद्गणाः । सद्यः स्वामिसमादिष्टास्तं सेनापतिमन्वयुः ॥

जितानेकप्रतिभटाः प्रसभं सभरोद्धटाः । घोरकर्मकृतो घोरफटा अपि तमन्वयुः ॥५५॥
 पाण्डरो नायकश्चैवं खराटोऽपि च नायकः । कल्याणयादवश्चापि नैकसैनिकनायकः ॥
 समुद्यद्युद्धसंरम्भो मम्बो भृशबलस्तथा । विश्वविश्रुतकर्माणो घाण्टिकाः काण्टिका अपि ॥
 इत्येतेऽन्ये च राजानः मामन्ताश्च सहस्रशः । चतुरङ्गचमूयुक्तास्तं सेनापतिमन्वयुः ॥५८॥
 ततः कार्तान्तिकादिष्टे समये तस्य गच्छतः । अभव्यशंसीन्यभवन्दुर्निमित्तान्यनेकशः ॥
 सपक्षपातं क्रोशन्तः प्रकामं वामगामिनः । वृथेति कथयामासुर्वीयसास्तस्य साहसम् ॥
 वत भेजे दिनार्थेऽपि भानुरस्पष्टभानुताम् । प्रजज्वालवान्तरिक्षं बभूवुर्धूसरा दिशः ॥६१॥
 सहसैव महत्युल्का निपपात दिवस्तटात् । धनं विनैव च व्योम्नि बभूवाशनिनिस्वनः ॥
 ववाशिरे प्रतिभयं दिशमैन्द्रीं श्रिताः शिवाः । भङ्गमाप ध्वजो यानान्यप्रहृष्टानि चाभवन् ॥
 अवाप सट्षट्रेणुवर्षीं वातः प्रतीपताम् । बभ्रामाग्रे प्रणुन्नोऽपि वारणः पृतनाग्रणीः ॥६४॥
 यद्यप्येतानि चान्यानि तन्निमित्तान्यवारयन् । तथाऽपि स रणोत्साहं नामुञ्चन्नमुचिर्यथा ॥
 ततः स प्रस्थितस्तस्मात्पत्तनाद्विजयाह्वयात् । योजनार्धमिते देशे वसतिं स्वामकल्पयत् ॥
 तत्राऽऽगताभिरभितो वाहिनीभिः समन्वितः । स विवेशोन्मुखः सैन्यव्यूहोऽम्भोधिरिवाऽऽबभौ
 महाह्रिवर्णैरुच्छ्रायच्छादितव्योममण्डलैः । नवैरुत्तम्भितस्तम्भैर्मण्डितं पटमण्डपः ॥६८॥
 प्रोल्लसत्काण्डपटकप्राकारमयमण्डपम् । विचित्रासनविस्तारप्रस्तारितसभान्तरम् ॥ ६९ ॥
 पुञ्जीकृतेष्टभूयिष्ठवस्तुसंभारभासुरम् । उच्चैरुत्तानितोल्लोचप्रच्छायाञ्चितचत्वरम् ॥ ७० ॥
 अविदूरपुरोदेशद्वयनिन्दुरतङ्गमम् । समदद्विरदव्यूहवृंहितस्पृष्टदिक्तटम् ॥ ७१ ॥
 जागरूकैरहोरात्रं गुटिकायन्त्रधारिभिः । कोदण्डिभिस्तथाऽन्यैश्च खड्गखेटकपाणिभिः ॥७२॥
 अपारैश्च तथा पारश्वधिकैः शक्तिहेतिकैः । अभिगुप्ताष्टदिग्भागमभितः स्थितिशालिभिः ॥७३॥
 तदनेकानकोदग्रवाद्यनिर्घोषभीषणम् । तत्तत्कार्यविधिव्यग्रजनकोलाहलाकुलम् ॥ ७४ ॥
 यथास्थानस्थिताशेषजनलब्धसुखोदयम् । सैन्यं सैन्यपतिः सर्वं गुरुगर्वं व्यलोकत ॥७५॥

संग्रामे साभिमानः स भृशमफजलः स्वामिनो लब्धमानः ।

शौर्यश्रीशोभमानः सपदि भृशबलं भूपतिं जेतुकामः ।

दुर्देवाकृष्टचित्तः पथि पथि परितो दुर्निमित्तानि पश्यन्

वैराटं राष्ट्रमन्तर्गतगुरुनिकृतिः क्षिप्रमभ्याससाद

॥ ७६ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायाम-

ध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायामफजलाभ्या-

गमो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

मनीषिण ऊचुः—

उपेक्ष्य स खलः कस्माच्छिवं पुण्यपुरस्थितम् । वैराटमेव विषयं ययौ सेनासमन्वितः ॥

कवीन्द्र उवाच—

साहंकारः शिवं जेतुं स कालयवनश्रुतिः । यवनोऽफजलस्तूर्णं प्रस्थितः स्वामिशासनात् ॥
 वैराटमेव विषयं प्राविशेन हेतुना । तमहं संप्रवक्ष्यामि शृणुध्वं भो मनीषिणः ॥ ३ ॥
 निगृह्य बाजराजं तं कृष्णराजं च दुर्मदम् । जनकं च तयोश्चन्द्रराजमाजौ महौजसम् ॥
 अव्यक्तवर्तनीयुक्तं सङ्ख्यपर्यन्तवर्तिनीम् । अटवीप्रायविषयां महादुर्गसमाश्रयाम् ॥ ५ ॥
 उन्निद्रसैनिकोदग्रामद्रिप्राकारमध्यगाम् । जयवल्ली नाम पुरीमग्रहीद्दुर्गं शिवः ॥ ६ ॥
 ये येऽत्र चन्द्रराजस्य सहायाश्च सनाभयः । तांस्तानशातयद्वीरः शिवः शक्तिमतां वरः ॥
 तदा प्रतापवर्मा यश्चन्द्रराजस्य बान्धवः । पलायितः शिवभयाद्येदिलं प्रत्यपद्यत ॥ ८ ॥
 चन्द्रराजपदाकाङ्क्षी मन्त्रविन्मन्त्रिभिर्युतम् । येदिलं प्रीणयामास चिरं स परिचर्यया ॥
 तं देशं चन्द्रराजस्य महावनसमाश्रयम् । तस्मादाच्छिद्य नृपतेर्दास्यामि भवते ध्रुवम् ॥
 येदिलस्येति वचसा तदा सोऽपहृतव्यथः । चकाराफजलस्याभिक्रमकर्मसहायताम् ॥ ११ ॥
 ततोऽभिमानिना तेन चन्द्रराजसनाभिना । भेदं निवेद्याफजलो वैराटं समनीयत ॥ १२ ॥
 जयवल्ली वशे यस्य वैराटं तस्य सर्वथा । तथा सङ्खाद्रिरखिलः सान्तरीपश्च सागरः ॥ १३ ॥
 इति मत्वा स यवनस्तामेवाऽऽदातुमादितः । समुद्यतो महाबाहुर्द्रुतं वैराटमाययौ ॥ १४ ॥
 ततः समेत्य सैन्येन वैराटं राष्ट्रमास्थिते । यवनेऽफजले तूर्णं जयवल्लीं जिघृक्षति ॥ १५ ॥
 शिवराजः कृती तत्र प्रतीकारपरायणः । प्रभुः प्रभूतदर्पत्वादिदमात्मन्यचिन्तयत् ॥ १६ ॥
 येदिलेन विमृष्टोऽसौ मयि रुष्टेन मानिना । करिष्यत्यात्मसदृशं पौरुषं पु(प)रुषक्रमः ॥ १७ ॥
 स एष यवनो यस्य दुर्नयेन गरीयसा । अहो कलियुगस्यास्य माहात्म्यमुपचीयते ॥ १८ ॥
 दुर्नयेन भृशं येन निशुम्भसमतेजसा । अवाजायत वै देवी तुलजापुरवासिनी ॥ १९ ॥
 यः सदैवानस्तिदयो रोषणो राशिरंहसाम् । द्विजानक्षिगतानक्षिगतानिव जिघांसति ॥ २० ॥
 पर्वतः पातकस्येव सर्वतः सुमदोद्धतः । पद्धतिं वर्णधर्माणां रोद्धुं यो हि व्यवस्थितः ॥
 निषेद्धा सर्वधर्माणामधर्माणां विवर्धकः । स मया हन्त हन्तव्यः समया समुपागतः ॥ २२ ॥
 हविप्रकृतयो गावः पयसा सर्पिषाऽपि च । विधये सप्ततन्तूनां विधिना विहिता भुवि ॥ २३ ॥
 तासामसौ तामसात्मा हन्ता हन्त दिने दिने । विपर्यासयितुं धर्ममशेषमपि वाञ्छति ॥
 इयं वसुंधरा देवी धर्मेण खलु धार्यते । ध्रुवं स धार्यते देवैस्तेऽधार्यन्त द्विजातिभिः ॥
 अतः सर्वस्य लोकस्य मूलमेते द्विजातयः । पालनीयाः प्रयत्नेन पूजनीयाश्च सर्वदा ॥

सुराणां भूसुराणां च सुरभीणां च पालनम् । विदधाम्यहमेवाद्धा भूत्वा भूत्वा युगे युगे ॥२७॥
 येनाम्भोनिधिमाविश्य विभ्रता मीनरूपताम् । हतः शङ्खासुरः संख्ये श्रुतयश्चाप्युपाहृताः ॥
 अधारि मन्दरो येन पृष्ठे स्वे कमठात्मना । तथा चाऽऽधारतामेत्य व्यधायि वसुधा स्थिरा ॥
 उद्धृत्य वसुधां सद्यः समुद्रादंष्ट्रया स्वया । येन वाराहरूपेण हिरण्याक्षो निषृदितः ॥३०॥
 हरेर्यवीयसा येन हरिणा ह्रस्वरूपिणा । अलं छलं कलयता वलिर्नीतो रसातलम् ॥३१॥
 आविर्भूय सभास्तम्भान्नरसिंहत्वमीयुषा । व्यदारि करं जयेन हिरण्यकशिपोरुरः ॥ ३२ ॥
 भृगुवंशावतंसेन रैणुकेयेन येन वै । कार्तिवीर्यं निहत्याऽऽज्ञौ कृता निःक्षत्रिया मही ॥
 येन दाशरथीभूय निबद्धाम्भोधिसेतुना । दशकण्ठाशिरःश्रेणी शरेणैकेन पातिता ॥३४॥
 वृष्णिवंशावतंसेन येन शूरेण शौरिणा । धर्मं व्यवस्थापयता हताः कंसादयः खलाः ॥३५॥
 स विष्णुः सर्वदेवानां सर्वस्वमहमीश्वरः । हर्तुं भारमिमं भूमेराविर्भूतोऽस्मि भूतले ॥३६॥
 यवनानाममी वंशाः सर्वेऽप्यंशाः सुरद्विषाम् । जगतीं निजधर्मेण निमज्जयितुमुद्यताः ॥३७॥
 तस्मादेतान्हनिष्यामि दानवान्यवनाकृतीन् । प्रथयिष्यामि धर्मस्य पन्थानमकुतोभयम् ॥
 जयवल्लीवतं घोरं गृहं कण्ठारवस्य मे । विशन्निधनमागन्ता द्विषन्नफजलो गजः ॥ ३९ ॥
 समुत्पतन्पक्षवलादलक्षितनिजान्तकः । पतंग इव मां लब्ध्वा स वै निधनमेप्यति ॥ ४० ॥
 इति चित्ते विनिश्चित्य स शिवः पुरुषोत्तमः । संदिश्य निजसेनान्यं रिपुराष्ट्रविकर्षणे ॥
 नरानधिकृतास्तत्तत्कार्येष्ववहितांहितात् । नियुज्य निजराष्ट्रस्य दुर्गाणां चाभिगुप्तये ॥
 स्वयं षाड्गुण्यनिपुणः परवीरविमर्दनः । परीतः पतिसंन्येन जयवल्लीमुपागमत् ॥ ४३ ॥
 अथ गुप्तज्ञिताकारमपारभुजपौरुषम् । प्रतीतमन्थैरजितं शक्तित्रयसमन्वितम् ॥ ४४ ॥
 जयवल्लीमधिष्ठाय स्वयं योद्धुमवस्थितम् । संनद्धानीकनिवहं निशम्याफजलः शिवम् ॥ ४५ ॥
 व्यसृजद्वाचिकं तस्मै सर्वार्थविदुषे यथा । तथा निशम्यतां सर्वं विबुधाः कथयामि वः ॥

अफजल उवाच—

विदधाति यदौद्धत्यं भवानद्य पदे पदे । तद्येदिलस्य हृदये भजते शल्यरूपताम् ॥ ४७ ॥
 गते निजामे विलयं गमितः स्वीयतां स्वयम् । येदिलेन वितीर्णो यस्ताम्रेभ्यः संधिकाम्यया ॥
 स एष विषयस्तेषां गिरिदुर्गसमाश्रयः । गृहीतः संगृहीतश्च शाहराजात्मज त्वया ॥ ४९ ॥
 भवता सततं लाभवता तत्र पदे पदे । गृहीतविषयः ऋद्धो रुद्धो राजपुरीश्वरः ॥ ५० ॥
 त्वयेदं चन्द्रराजस्य गाढमन्यदुरासदम् । अभिक्रम्य च विक्रम्य प्राज्यं राज्यं हृतं हठात् ॥
 त्वया गृहीत्वा कल्याणं तथा भीमपुरीमपि । यवनानां महासिद्धिनिलयाः किल पातिताः ॥
 तुभ्यं कुप्यन्ति तेऽद्यापि यवनाः पवनाशनाः । अपहृत्यापि सर्वस्वं कृता येषां विडम्बना ॥
 निगृह्य यवनाचार्यान्विचार्याऽऽत्मनो बलम् । प्रतिबध्नास्यद्विद्वानामध्वानमकुतोभयः ॥
 यच्चक्रवर्तिचिह्नानि धत्से स्वयमभीतवत् । अध्यारोहसि च स्वर्णसिंहासनमनीतिमान् ॥

स्वयमेवानुगृह्णासि निगृह्णासि च मानवान् । अहो आत्मवशो नम्यान्न नमस्यभिमानवान् ॥
 दुर्निवारगतिर्यस्माद्यस्मात्कस्माद्विभेषि न । तस्मादहं प्रेषितोऽस्मि येदिलेन प्रतापिना ॥
 येदिलस्य नियोगाद्यन्मया सह समागतम् । उद्योजयति सद्यो मां तदिदं षड्विधं बलम् ॥
 मुसेखानादयो ह्येते त्वया सह युयुत्सवः । प्रोत्साहयन्ति मामत्र जयवल्लीं जिघृक्षवः ॥ ५९ ॥
 तदद्य मन्त्रियोगेन संधिमेव महीपते । विधेहि देहि सकलानचलानचलामपि ॥ ६० ॥
 सिंहं लोहं महान्तं च प्रबलं च शिलेच्छयम् । पुरंदरं गिरिं तद्वत्पुरीं चक्रावतीमपि ॥
 विषयं च तथा नीराभीमरश्यन्तराश्रयम् । प्रणिपत्य प्रयच्छाऽऽशु दिलीन्द्रायामितौजसे ॥
 या चन्द्रराजादाच्छिद्य गृहीता निग्रहात्त्वया । जयवल्लीमिमामल्लीशाहस्त्वां तां हि याचते ॥

उपनतमहितस्य पत्रलेख्यं रहसि निशम्य तमेतमेकवीरः ।

स किल सकलराजलोकरत्नं न्यधित निजे हृदि कंचिदेव यत्नम् ॥ ६४ ॥

स्मृत्वा मन्त्रमथेप्सिताय जगतः सर्वस्य सर्वोत्तरं

यत्संप्रेषितवानसौ नरपतिः पत्रस्य तस्योत्तरम् ।

यच्चवागादभिमानवानफजलः सञ्जस्य तस्याटवीं

तत्सर्वं कथयामि वः सुमतयः श्रेयस्करं धृत्यताम् ॥ ६५ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकर्मान्द्रपरमानन्दाविरचितायामध्याय-

शतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां [शिवं प्रत्यफजल]

संदेशादेशनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

नियोजयन्स सर्वत्र दृशं प्रणिधिरूपिणीम् । पश्यत्यवहितः सर्वं शिवो बाह्यं तथाऽऽन्तरम् ॥
 ततोऽसौ दूतमाहूय निष्णातं निजकर्मणि । प्रतिवाचमिमां तस्मै प्राहिणोत्पारिपन्थिने ॥ २ ॥

शिवराज उवाच—

समस्ताः समरे येन ध्वस्ताः कार्णीटभूमिपाः । तस्य तेऽद्य मयि श्रेयानियानपि दयोदयः ॥
 अतुलं ते बाहुबलं बलं च तुलितानलम् । अलंकृतं क्षितितलं त्वया त्वयि नहि च्छलम् ॥
 दिदृक्षुरासि यद्येतांन्विभवान्वनसंभवान् । तद्विलोकयताम्भेत्य जयवल्लीमिमां भवान् ॥ ५ ॥
 तवाऽऽगमनमेवेतः सांप्रत वेद्मि सांप्रतम् । अभयं मम तेनैव भविताऽपि च वैभवम् ॥ ६ ॥
 तृणाय मन्ये ताम्राणामनम्राणामनीहिनीम् । येदिलस्य च तां तद्वत् त्वां विना तीव्रविक्रमम् ॥
 दत्तः पन्थास्त्वमागच्छ प्रयच्छामि शिलेच्छयान् । भवते याचमानाय जयवल्लीमिमामपि ॥ ८ ॥
 प्रेक्ष्य दुष्प्रेक्षणीयं त्वामिह विश्रब्धमानसः । इमां पुरःकरिष्यामि निजपाणिक्पाणिकाम् ॥
 वनीमिमां ते पृतना प्रतनामतनीयसीन् । पश्यन्ती सुतलच्छायासुखान्यनुभविष्यति ॥ १० ॥
 इति सूत्रमिवात्यल्पवर्णं बह्वर्थसंयुतम् । शिवः संदेशमादिश्य व्यसृजददूतमात्मनः ॥ ११ ॥

स तं संदेशमाकर्ण्य शिवदूतेन भाषितम् । स्वामिकार्यं कृतं स्वेनेत्यमन्यत सुदुर्मतिः ॥१२॥
वैराटस्थोऽपि सुतरां योजनत्रयसान्तराम् । जयवल्लीं स यवनः स्वहस्तस्थामवागमत् ॥१३॥
अथाऽऽस्थाय स आस्थानीं समाहूय स्वसैनिकान् । वाचमेतां नयोपेतां व्याजहार महामनाः ॥

अफजल उवाच—

समाह्वयति मां तत्र स शिवः संधिकाम्यया । स्वामिकार्येषुना तत्र प्रयातव्यमितो मया ॥
समुन्नद्धैः सुसन्नद्धैः सैनिकैः स्वैः सर्मायुषाम् । सदैवोज्जागरूकाणां न तत्र भयमस्ति नः ॥
समुह्य व्यूह्य सैन्यानि यास्यामस्तत्र सर्वथा । अहो यत्र वने धोरे नैव नाभास्वती कथा ॥
द्विपट्वीपिशरण्यानामरण्यानामुदीक्षणम् । भवताद्भवतां तत्र विश्रान्तानामनुक्षणम् ॥१८॥
तत्र भूभृत्तटावन्यां वन्यां वक्ष्ये महीयसीम् । वन्या इव विनाऽऽलानं क्रीडन्तु करिणो मम ॥
प्रपतेदपि चाऽऽकाशं निपतेयुः शतहृदाः । तदप्यफजलस्यास्य न भवेन्मतिरन्यथा ॥२०॥
क्षितिमुत्स्वातयिष्यामि पातयिष्यामि पर्वतान् । वनानि च प्रधक्ष्यामि सद्यः क्रोधकृशानुना ॥
प्रतिज्ञां पारयिष्यामि भ्रंशयिष्यामि देवताः । नाऽऽदास्यते स चेन्माद्यान्मदीयमुचितं वचः ॥
इति ब्रुवाणमास्थानभ्राजमानासनस्थितम् । दैवधस्तधियस्ते तु न तं प्रत्याचक्षिरे ॥ २३॥
अथ तं मन्त्रिणः सर्वे पुरः प्रस्थातुमुद्यतम् । इति नीतिमुपाश्रित्य विनयेन व्यजिज्ञपन् ॥

मन्त्रिण ऊचुः—

स्वामिन्विधीयतामेव भवताऽऽत्मचिकीर्षितम् । प्रत्याख्याताऽस्तु कस्तस्य यत्र दैवमवस्थितम्
प्रशस्तेन स्वचित्तेन विश्वस्तः स यदि त्वयि । तर्हि सद्यः समायातु जयवल्लीवनाद्बहिः ॥
उपाहरतु सर्वस्वमात्मीयं भवतो मुदे । निजां नामयतु ग्रीवां नमन्निह पदे पदे ॥ २७॥
येन कौमारमारभ्य धन्विना धूर्जटिं विना । स्वप्नेऽपि स्वामिनेऽन्यस्मै न निजं नामितं शिरः ॥
बाल्यात्प्रभृति लोकेऽस्मिन्ननल्पबलशालिनः । कर्माप्यमानुपस्येव प्रायो यस्येह शुश्रुम ॥
विगायति च यो लोके यवनानां विलोकनम् । निजधर्मधुरीणोऽद्धा शृणोति च न तद्वचः ॥
स आह्वयति तत्रैव भवन्तममयो यदि । तर्हि मन्यामहे तस्य विद्यते साहसं हृदि ॥ ३१॥
पदे पदे परिश्लिष्टकर्मारकुलसंकुला । न गताय हिताऽध्वानां विषमा नगभेदिनी ॥ ३२॥
श्लिष्टाग्रनोकहशतैः श्लिष्टारोहावरोहया । स्तम्बेरमाः कथं यान्तु तया पर्वतपद्यया ॥३३॥
आत्मा त्वमल्लीशाहस्य शल्यं दिल्लीन्द्रवक्षसः । स्वामी सेनामतल्लीनां विश मा विषमाटीवम् ॥
योगीव विजिताहारविहारो विजितासनः । यः सर्वस्यापि लोकस्य वेत्त्यहो गुप्तमाशयम् ॥
उत्प्लुत्य पर्वतशिरः प्राकाराभ्यान्तरास्थितान् । निहन्ति यो जिह्मगतीन्परान्पतगराडिव ॥
यस्य यातमविज्ञातं भवत्यमितयोजनम् । अवैति मनसैवाऽऽसं द्विषन्तमपि यो जनम् ॥३७॥
भवताऽपकृता पूर्वं भवतापकृता स्वयम् । विधत्ते तुलजादेवी सततं यत्सहायताम् ॥ ३८॥
तेन विद्विषताऽनेकसैन्ययुक्तेन पालिताम् । कथं त्वं तामरण्यानीमभिमानी गमिष्यसि ॥३९॥
इत्याकर्ण्य वचस्तेषां स विद्वेषान्वमानसः । प्रोवाच ताननादृत्य दसः शोणविलोचनः ॥४०॥

अफजल उवाच—

जन्मप्रभृति दृष्टात्मा योऽस्मभ्यमपराध्यति । स परः स्वभ्यमसाकम्भ्येण कथमेप्यति ॥ ४१॥

यदमानुषकमेति तं प्रशंसैथ मानुषम् । अवैमि तदविज्ञाय मदीयमपि पौरुषम् ॥४२॥

धावद्वाहखुराञ्चलैर्विदलितं कार्णाटकानां बलं

तत्तत्स्थानभिदा च संप्रति पराभूतं सुराणां कुलम् ।

तं सर्वोन्नतमन्तकोऽपि सहसा कोपानलव्याकुलं

मां दृष्ट्वा समया मया सह भयाद्धन्ताद्य संघास्यति ॥ ४३ ॥

या युष्मानतिविक्रमानपि भिया संयोजयन्ती तता

नैकानोकहसंवृता प्रतिभटैर्युध्याद्भिरप्यन्विता ।

तामेतामटवीमतीवविषमां सद्यः कारिष्ये समां

व्याहृत्येति हि तान् हितान् कुमातिना तेन प्रतस्थेतमाम् ॥ ४४ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंभितायां वैयासक्यां संहितायामफजलप्रयाणं

नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अत्रान्तरे भगवती तुलजा भक्तवत्सला । स्वं रूपं दर्शयामास शिवाय जगतीजिते ॥१॥

कल्पवल्लीमिव नवां पुरस्तादथ तां स्थिताम् । सरत्नाभरणां शोणचरणां चम्पकप्रभाम् ॥२॥

विलसन्नीलवसनां नीलधम्मिल्लशालिनीम् । अतीवसुकुमाराङ्गी कुमारीविषधारिणीम् ॥३॥

पूर्णेन्दुवन्द्यवदनामिन्दीवरविलोचनाम् । मन्दस्मितामभिनवप्रवालबुलिताधराम् ॥ ४ ॥

भ्राजिष्णुभालातिलकां रत्नरञ्जितकार्णिकाम् । मनोज्ञनासिकान्यस्तचित्ररत्नमयूरिकाम् ॥

मृदुबाहुलतां पद्महस्तां सुललिताङ्गुलिम् । रत्नरश्मिकुलाकर्णिकङ्कणां शुभलक्षणाम् ॥६॥

कण्ठसंसक्तगुच्छार्धगुच्छरत्नललन्तिकाम् । सुवर्णसुमनःश्लिष्टनीलकञ्चुलिकावृताम् ॥७॥

आनाभिविलसद्भारां रत्नकाञ्चीकृतश्रियम् । वरदां विश्वजननीमवनीपातिरैक्षत ॥ ८ ॥

अथ तद्दर्शनोल्हासभृशसंजातसंभ्रमः । प्रश्रयेणाऽऽदिमायां तामनंसीत्स मुहुर्मुहुः ॥ ९ ॥

प्रणमन्तं तु तं देवीं समुत्थाप्याऽऽत्मपाणिना । दृशा दयार्द्रया भक्तमपश्यज्जगदीश्वरी ॥

अभिष्टूय सहस्रेण नाम्नां स्थितमथामृतः । तमुवाचेति सा देवी सुदती सस्मितानना ॥

देव्युवाच—

उपैत्यफजलो नाम योऽयं यवनपुंगवः । स एष सच्छलो वत्स त्वया सह युयुत्सते ॥

कलिकालतरोर्भूलं प्रतिकूलं दिवौकसाम् । तमिमं यवनात्मानं दुर्मदं विद्धि दानवम् ॥१३॥

अवध्यं सर्वदेवानां दशाननमिवापरम् । सहितं सर्वसैन्येन मोहितं मायया मया ॥१४॥
 सहसैव समायातमन्तकस्य तवान्तिकं । तममुं हतमेवेति त्वमवेहि महीपते ॥ १५ ॥
 उद्भवन्तं निरोधाय धर्मस्येह मुहुर्मुहुः । तमेनमसिपातेन महता भुवि पातय ॥ १६ ॥
 क्षरद्बुधिरधारार्द्रप्रतीकमपमस्तकम् । खस्तबाहुलतं व्यस्तप्रसारितपदद्वयम् ॥ १७ ॥
 गृध्रगोमायुभल्लूकारिष्टोत्कृष्टान्त्रसंचयम् । पश्यन्तु विबुधाः सर्वे तमिमं पातितं भुवि ॥१८॥
 त्वं यदा वासुदेवोऽभूस्तदाऽहं नन्दमन्दिरे । त्रिदिवात्तव साहाय्यविधानार्थमवातरम् ॥१९॥
 इदानीमपि दैत्यारे विमुच्य तुलजापुरम् । उपेताऽस्मीति जानीहि साहाय्याथैव ते स्वयम् ॥
 यथाजातेन कंसेन यथाऽहमवमानिता । पूर्वं तथाऽधुनैतेनाप्यवज्ञाताऽस्मि पाप्मना ॥२०॥
 विधिना विहितोऽस्त्यस्य मृत्युस्त्वत्पाणिनाऽमुना । अतस्तिष्ठामि भूत्वाऽहं कृपाणी भूमणे तव
 व्याहरन्तीति शर्वाणी तत्कृपाणीमवीविशत् । असौ जाग्रदवस्थोऽपि तत्स्वप्नवदमन्यत ॥
 ततोऽसौ तुलजां देवीं ध्यायं ध्यायं निजे हृदि । समस्तमपि भूमारममंस्त हतमात्मना ॥
 तिष्ठन्नयं प्रतापाद्विशिरःप्राकारसंसदि । आन्नाय्यन्यगदद्वाचं पत्तिसेनापतीनि ॥ २१ ॥
 समाहूतो मया सैन्यसमवेतो महाशयः । इत एव समायाति स म्लेच्छः संधिकाम्यया ॥
 तदद्य मन्त्रियोगेन युष्माभिरनिवारिता । संपश्यत्वटवीमेतामेता परपताकिनी ॥ २२ ॥
 मिथो मद्वीक्षणाकाङ्क्षी स मां योधैरुदायुधैः । भवद्भिः सहितं श्रुत्वा भयं संभावयेदपि ॥२३॥
 तस्माद्विशत वै सर्वे गहनं गहनोदरम् । यूयं परैरविज्ञाताः सज्जाः संनिहिता अपि ॥
 स्वयं विहितसंधोऽपि न संघास्यति यद्यसौ । तर्हि निघ्नन्तु तत्सेनां जातेऽस्मद्दुन्दुभिध्वनौ ॥
 रहस्यमिव राजेन्द्रो रहस्तानित्युपादिशत् । परोऽपि सेनया सार्धं तं पन्थानमथाऽऽसदत् ॥
 विसंकटदृष्टदृष्टजानुभ्रश्यदृढदृढत्वचः । अध्यारोहन् करटिनः कथंचिदथ तं गिरिम् ॥
 निषादिनुन्नाः करिणो द्रुमाणां वर्त्मवर्तिनाम् । बुध्नानधुरवाग्भावभिया शुण्डाग्रमण्डलेः ॥
 उत्तारितमहाभारलघबोऽप्युन्नतेऽध्वनि । शरीराण्येव करभाः स्वानि भाराय मेनिरे ॥२४॥
 सप्तयो वल्लभधरैर्नीयमानाः शनैः शनैः । अवरूढहयारोहा अप्यायन्त कथंचन ॥२५॥
 प्रपातपातकार्याद् धृतेषु बत पाणिभिः । क्षुपेषु मुक्तमूलेषु केचित् पेतुरवाङ्मुखः ॥
 आरोहन्मत्तमातङ्गपदाभिहितिनिःसृतैः । पतद्भिरुपलैः स्थूलैर्विध्वस्तोऽधःस्थितो जनः ॥
 लताप्रतानसंमिश्रत्वक्सारान्तरचारिणी । वीतध्वजपटा वीतच्छत्रा साऽभूदनीकिनी ॥२६॥
 प्रमत्ततरमातङ्गकरसंपर्कभीरवः । तत्र तत्यजुरात्मानं भृगुपातेन केचन ॥ २७ ॥
 प्रोच्चप्रपातपर्यन्तस्त्रस्तहस्तपदैस्तदा । कैश्चित्पतद्भिरन्येऽपि बहवः स्वसखीकृताः ॥२८॥
 एवमारुह्य तं शैलं सर्वा यवनवाहिनी । परिम्लानाऽपि सा धैर्यादवरोहे मतिं दधे ॥२९॥
 स्तम्बेरमास्तमारुह्य पर्वतं पर्वता इव । मन्दं मन्दमवारोहन्नुज्झन्तो मदमात्मनः ॥३०॥

आरुह्य भूचरममुं यथा त्रिदशभूतलम् । तथाऽवरुह्य तैलोकैर्बतालोकि तलातलम् ॥ ४३ ॥
 अथ पर्वतमध्यस्थां गम्भीरां कन्दरामिव । सिंहव्याघ्रवराहर्क्षतरक्षुकुलसेविताम् ॥ ४४ ॥
 वज्रपाणिमणिश्यामवनां वज्रमयीमिव । तमोम्बुनिधिसंभूतां ततां विषलतामिव ॥ ४५ ॥
 तलातलस्येव महीमहीनगुणशालिना । त्रिजगज्जयिना नित्यं शिवेन परिपालिताम् ॥
 दिवाकरकरास्पृष्टतलां प्रच्छाद्यसंकुलाम् । अभ्यागच्छन्नफजलो जयवह्नीं व्यलोकत ॥
 उपेत्य जयवह्नीं तामसावफजलो बली । इयं मया गृहीतेति निजे चेतस्यचिन्तयत् ॥
 शिवराजोऽपि तं श्रुत्वा जयवह्नीमुपागतम् । मम पाणितलं दैवादयमायात इत्यवैत् ॥
 ततः कुमुद्वतीकूले कीचकव्रजसंकुले । निरुत्सवा इव भयादवात्सुर्मिलिताः परे ॥ ५० ॥
 भयमीयुः प्रतिभये यत्र ते तस्य सैनिकाः । स एकोऽफजलस्तत्र साभिमानो बिभाय न ॥
 ततः प्रोच्छ्रायितोद्दामपटमण्डपमण्डितम् । निबद्धनिगडालाननियन्त्रितमदद्विषम् ॥ ५२ ॥
 निखातशङ्कुसंबद्धसैन्धवश्रेणिसंयुतम् । सद्यः संदानितानेकक्रमेलककुलाकुलम् ॥ ५३ ॥
 पण्यपूर्णपणाकीर्णविपाणिभ्राजितान्तरम् । व्रजदाव्रजदुद्व्रान्तजनस्वनभरान्वितम् ॥ ५४ ॥
 अत्यायतं वनावन्यामनायतमिव स्थितम् । दृश्यमप्याददे तत्र तदनीकमदृश्यताम् ॥ ५५ ॥
 शिवश्चाफजलश्चोभावपि तावदनामयम् । प्रष्टुं निजं निजं दूतं न्ययुज्जातां परस्परम् ॥
 शिवस्याफजलो वेद हृदयं स च तस्य तत् । तं विधिं तु विधिर्वेद वेद संधिविधिं जनः ॥
 देयान्युपायनान्यस्मै प्राप्तायातिथये मया । निजनीत्युनुरोधेन तत्सुतेभ्योऽपि सर्वथा ॥
 मुसेखानायाङ्कुशाय याकुतायाम्बराय च । तथा हसनखानाय परेभ्यश्च पृथक् पृथक् ॥
 तथैव मम्बराजाय पितृव्याय गरीयसे । तत्तद्रत्नपरीक्षा च कारणीयाऽस्ति वै पुनः ॥
 इत्थमानायितास्तेन राज्ञा विपाणिनो यदा । तदा तेऽफजलादिष्टाः शिवस्यान्तिकमाययुः ॥
 स्वानि स्वानि समानीतान्यथ रत्नानि तानि ते । धनिनो दर्शयामासुः शिवायाऽऽशु जिघृक्षवे ॥

आहूतेभ्यः स तस्मादफजलकटकात्तत्र तेभ्यो धनिभ्यः

सर्वाण्यादत्त रत्नान्यथ निजसविधे तान् समस्तान्यधत्त ।

लुब्धात्मानस्तदानीं विधिविहतधियो भूरिभारानुरोधा-

दज्ञा नाज्ञासिषुस्ते बत गिरिशिखरे सर्वतः स्वं निरोधम् ॥ ६३ ॥

विश्रब्धो मयि वर्तते शिवमहीपालः स तस्मादहं

तस्योपान्तमुपेत्य सांप्रतममुं सामोपधिं संश्रयन् ।

गुप्तामात्मकटारिकां तदुदरे गाढं निखाय स्वयं

देवानामपि मन्दिरेऽद्य सुतरां सद्यो विधास्ये मयम् ॥ ६४ ॥

इत्थं चेतासि चिन्तितं बत निजे म्लेच्छेन तेनं च्छलं

तद्विज्ञाय शिवः स एष सकलं सद्यस्तदीयं फलम् ।

तस्मै दातुमथोद्यतो युधि यथा वक्ष्यामि सर्वं तथा
 मन्ये तद्यशसा सुधामधुकथा पीयूषवार्ता वृथा ॥ ६५ ॥
 इत्यपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्याय-
 शतसंमितायां वैयासक्यां संहितायामफजलागमनं नाम
 विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथो मिथो दर्शनार्थं भृशमुद्यतयोस्तयोः । अप्यत्रस्त धियोस्तत्र निजनीतिसमेतयोः ॥ १ ॥
 यथा दूतमुखेनैव नियमः समजायत । कथयामि तथा सर्वं शृणुत द्विजसत्तमाः ॥ २ ॥
 विन्यस्यानीकमात्मायं यथावस्थितमात्मना । एकेनाफजलेनैव प्रस्थेयं शस्त्रपाणिना ॥ ३ ॥
 याप्ययानाधिरूढेन यातव्यं च पुरः पुनः । सन्तु तत्परिचर्यार्थं द्वित्रा एवानुजीविनः ॥
 तथैव स्वयमभ्येत्य प्रतापाद्रेरुपत्यकाम् । शिवं प्रतीक्षमाणेन स्थेयं तत्रैव संसदि ॥ ५ ॥
 शिवेन च समभ्येत्य शस्त्रहस्तेन गौरवात् । आतिथ्यमतिथेस्तस्य विधातव्यं यथाविधि ॥
 तिष्ठन्तु दंशिताः शूराः पृष्ठे दश दश स्थिराः । शरस्यान्तरमासाद्य रक्षणाय द्वयोरपि ॥
 मिलिताभ्यामुभाभ्यां च कर्तव्यं तत्र तद्रहः । सर्वस्यापि हि लोकस्य भवेद्येन महान्महः ॥
 एवं विधाय नियमं विधाय च्छलमान्तरम् । दिदृक्षमाणावग्योन्यं तदानीं तौ व्यराजताम् ॥
 ततः श्रुत्वा तमायान्तं प्रतापाद्रितलस्थलीम् । शिवराजो महाराजः सज्जमानो व्यराजत ॥
 विविधाभिर्विधाभिर्वै यथादिष्टं पुरोधसा । तथा नित्यवदभ्यर्च्य देवदेवं वृषध्वजम् ॥ ११ ॥
 नित्यदानविधिं कृत्वा भुक्त्वा स्वल्पमनरुपधीः । सम्यगाचम्य च मुहुर्मुहुश्चु शुचि स्वयम् ॥
 चिन्तयित्वा च तां देवीं तुलजां क्षणमात्मनि । विधाय चाऽऽत्मनो वेषं तदात्वोचितमात्मना ॥
 निजमप्रतिमं लोके विलोक्य मुकुटे मुखम् । उत्थाय चाऽऽसनात्सद्यः प्रणिपत्य पुरोहितम् ॥
 द्विजानन्यांश्च तैः सर्वैराशंसितशुभोदयः । दधिदूर्वाक्षतान्स्पृष्ट्वा दृष्ट्वा मार्तण्डमण्डलम् ॥
 स्थितामभ्येत्य च पुरः सवत्सां स्वर्णसंयुताम् । वितीर्य सुरभिं सद्यः सगुणायाग्रजन्मने ॥
 उद्यताननुयानार्थमात्मीयाननुयायिनः । प्रतापिनः प्रतापाद्रेर्गुप्तये विनियुज्य च ॥ १७ ॥
 तमन्तःसच्छलं म्लेच्छमभ्येत्य स्थितमन्तिके । अभ्यगच्छदसौ हार्दादभ्यागतमिवाऽऽत्मनः ॥
 उष्णीषैव शुचिना व्यभादुत्तंसधारिणा । काश्मीरजपृषद्वर्षरञ्जितेनाऽऽङ्गिकेन च ॥ १९ ॥
 शिववर्मा भृशबलः संवृतः शिववर्मणा । तस्य वज्रशरीरस्य किं कार्यं तेन वर्मणा ॥
 कृपाणं पाणिनैकेन बिभ्राणोऽन्येन पाट्टिशम् । स नन्दकगदाहस्तः साक्षाद्भरिरुदक्ष्यत ॥

अथ पर्वतपर्वन्तात्पञ्चाननमिवोद्भूतम् । द्रुतप्रत्यर्पितपदं संप्रसज्य पुरः स्थितम् ॥ २२ ॥
 सृण्यग्रसुन्दरोद्गमन्यायतश्मश्रुभीषणम् । धीरं धीरदृशं धीरं शिवं रिपुरुदैक्षत ॥ २३ ॥
 शिवोऽपि तं पुरो वीक्ष्य वृषा वृषमिवाऽऽगतम् । समयमानः स्वयं तस्य दृशा दृशमयोजयत् ॥
 बिरुद्धस्थितिमुदबुद्धं क्रुद्धः क्रुद्धमिवान्तकम् । स तं शाहसुतं धीरं विश्वासयितुमात्मनि ॥
 स्वहस्तस्थायिनं खड्गमखाण्डितगतिं खलः । स्वपार्श्ववर्तिपाणिस्थमकरोद्विधृतच्छलः ॥
 ततः स्वरेण तारेण मृषादर्शितसौहृदः । प्रतिकूलेन विधिना हतः स तमवोचत ॥ २७ ॥

अफजल उवाच —

अये मृषामृषोत्साहधारिस्वैरतरस्थिते । किं नीतिपथमुत्तमृज्य भजस्यपथपान्थताम् ॥
 येदिलं कुतुबं वाऽपि दिह्मिन्द्रं वा महौजसम् । न सेवसे न मनुषे तनुषे गर्वमात्मनि ॥
 तदद्य दुर्विनीतं त्वां विनेतुमहमागतः । प्रयच्छ पर्वतानेतान्गृध्रुतां त्यज मां भज ॥ ३० ॥
 धृत्वाऽहं त्वां स्वहस्तेन नीत्वा विजयपत्तनम् । अलीशाहस्य च पुरो नामयित्वा शिरस्तव
 प्रणिपत्य च विज्ञाप्य तं प्रतापिनमीश्वरम् । दास्यामि वैभवं तुभ्यं भूयो भूयस्तरं नृप ॥
 शाहराजात्मज शिशो विहाय स्वां विहस्तताम् । स्पृश हस्तेन मे हस्तमोहिदेष्टुङ्कपालिकाम् ॥
 एवमुक्त्वा स तद्रीवां धृत्वा वामेन पाणिना । इतरेण च तत्कुक्षौ निचखान कटारिकाम् ॥
 नियुद्धविच्छिन्नः सद्यस्तद्धस्तोन्मुक्तकंधरः । ध्वनिना धीरधीरेण प्रतिध्वानितकन्दरः ॥
 प्रविशन्तीमात्मकुक्षिभागमभ्रान्तमानसः । किञ्चिदाकुञ्चितङ्गस्तां शिवः स्वयमवश्चयत् ॥
 ददाम्येतं कृपाणं ते गृहाण निगृहाण माम् । इदं विनिगदन्नेव धीरः सिंहसमस्वरः ॥
 सिंहयार्थी सिंहकायः सिंहदर्विसहकंधरः । स्वपाणिद्वितयोद्धूतविकोशायुधसुन्दरः ॥ ३८ ॥
 तं निर्यातयितुं वैरं प्रवृत्तोऽसौ महाव्रतः । शिवः कृपाणिकाग्रेण कुक्षावेव तमस्पृशत् ॥ ३९ ॥
 आपृष्टं विद्विषत्कुक्षिं तूर्णं तेन प्रवेशिता । आकृष्यान्त्राणि सर्वाणि सा कृपाणी विनिर्गता
 कुप्यतः कार्तिकेयस्य शक्तिः क्रौञ्चाचलं यथा । व्यभादफजलं भित्त्वा शिवखड्गलता तथा ॥
 घूर्णमानेन शिरसा बभौवफजलस्तदा । ईदृशं शिवराजेन पौरुषं दर्शितं यदा ॥ ४२ ॥
 ततो रुधिरधाराभिरार्द्रकृतमहीतलः । प्रमत्त इव मोहेन घूर्णमानोऽतिविह्वलः ॥ ३३ ॥
 यथैव शिवशस्त्रेण निःसृतान्युदराद्बहिः । तथैवान्त्राणि सर्वाणि बिभ्राणः स्वेन पाणिना ॥
 अनेन निहतोऽस्मीह ज्येनमहितं जवात् । इति वक्ति स तं यावत्तावत्तत्पार्श्ववर्तिना ॥
 तमेवाफजलस्यासिं समुद्यम्याभिमानिना । जिघांसयैव सहसा शिवराजोऽभ्यपद्यत ॥ ४६ ॥
 नो हनिष्यत्यमुं राजा द्विजातिमिति जानता । स्वाभिनाऽफजलेनासौ योद्धा युद्धे निवेशितः
 द्विजातिरिति तं श्रुत्वा जानानः शिवभूमिपः । अभ्येतमपि नो हन्तुमैच्छन्नजनयस्थितः ॥
 अप्राप्ता एव यावत्ते तत्राफजलसैनिकाः । तावत्स एव तं खड्गं शिवस्योपर्यपातयत् ॥

शिवस्तत्पातितं खड्गं खड्गेनाऽऽदत्त वै तदा । शिरस्तदधिपस्यापि पट्टिशेन व्यधाद्विधा ॥
 पट्टिशेन विनिर्भिन्नमुच्छ्रितस्य रिपोः शिरः । स्वरुणा विहतं सद्यो गिरेः शृङ्गमिवापतत् ॥
 असौ जिष्णुरभूतत्र स म्लेच्छोऽभून्महीधरः । शितकोटिः पट्टिशोऽपि शतकोटिरभूत्तदा ॥
 क्वचित्कबन्धः प्रसृतः स्वस्तान्यन्त्राणि च क्वचित् । न्यपतच्च क्वचिन्मूर्धा शिरोवेष्टोऽपि च क्वचित्
 विप्रकीर्णं क्वचिच्छत्रं प्रकीर्णकमपि क्वचित् । तत्तन्मुक्तामणिमयो रत्नोत्तंसः स च क्वचित् ॥
 क्वचिद्वस्त्रं क्वचिच्छत्रं समासाद्य दशमिमाम् । सोऽलुटन्मेदिनीपृष्ठे दृष्टः स्वनैव कर्मणा ॥
 निमिष्य नोन्मिषन्त्येव यावत्ते तस्य सैनिकाः । तावच्छिवनृपेणोच्चैर्यवनः स निपातितः ॥
 ते हतं स्वामिनं वीक्ष्य यवनानीकनायकाः । कुप्यन्तोऽतीव दृप्यन्तो विनिर्धूतायतायुधाः
 सय्यदोऽबदुलो नाम बडाहोऽपि च सय्यदः । रहोमखानोऽफजलभ्रातृपुत्रश्च दुर्मदः ॥
 पहीलवानखानोऽपि महामानी महान्वयः । पीलुजिच्छंकरश्चोभौ वीरौ महितवंशजौ ॥
 चत्वारोऽन्येऽपि यवनाः पवनातिगविक्रमाः । बलिनोऽफजलम्यैते पार्ष्णिग्राहाः प्रमाथिनः ॥
 ध्वस्ते जम्मासुरे सद्यः सुरेश्वरमिवासुराः । संभूयाम्यपतन्सर्वे शिवराजजिघांसवः ॥६१॥
 तदा हेतिद्वयं तद्वै पारिभ्रामयताऽमुना । पारितो वितताकारः प्राकारः किमकारि न ॥
 अभ्रमन्नापि युद्धेऽस्मिन् स भ्रमन्नभ्रमन्तरा । अभ्रामयदहोरात्रं मिषतां द्विषतां दशः ॥
 कालेन करवालेन पटुना पट्टिशेन च । ककुमां वलयानीव मण्डलानि व्यधत् सः ॥६४॥
 मण्डलानि वितन्वानं मन्वानं दर्पमात्मनि । पट्टिशं च कृपाणं च व्याधुन्वानं मुहुर्मुहुः ॥
 तदा तमुग्रकर्माणं शिववर्माणमाहवे । न विलोकायितुं शेकुः परे स्वेऽपि च सैनिकाः ॥
 क्षणं विशन्वसुमतीं क्षणमाकाशमाविशन् । मध्य एव क्षणं तिष्ठज्जोषमासीन्न स क्षणम् ॥
 तडित्पातानिव रयादुपेतानात्मनोऽन्तिके । पातितान्प्रतिवीरैस्तेः खड्गपाताननेकशः ॥
 कदाचित्पट्टिशेनैव कदाचिद्गाढमुष्टिना । कदाचिद्युगपताभ्यां द्वाभ्यामादत्त स प्रभुः ॥६९॥
 तदा संभः कावुकीयः काट्कश्चेङ्गालसंभवः । कुण्डजिच्च यशोजिच्च द्वाविमौ कङ्कवंशजौ
 गोकपाटान्वयः कृष्णः शूरजित्काण्टकोऽपि च । तथैव माहिलो जीवो विश्वजिच्च मुरुम्बकः ॥
 संभः करवरस्तद्वदिभरामोऽपि बर्बरः । एते दश महावीराः शिवराजाभिरक्षिणः ॥७२॥
 कृतक्ष्वेडारवाः कोषनिष्कासितमहासयः । प्रत्यगृह्णन्त तांस्तत्र पवनानिव पर्वताः ॥७३॥
 तेषां तेषां च नादेन पूरिते गगनोदरे । मन्दुरायां निरुद्धोऽपि विद्रुतोऽभूद्भरिहरैः ॥७४॥
 राजन्ददाम्यहं तुभ्यमासिमेतं सहस्व मे । वदन्मुहुर्मुहुरिदं बडाहः सय्यदस्तदा ॥७५॥
 नदन्तं सिंहवद्भूरि भूयोऽप्यफजलान्तिकम् । प्रत्यधावन्निषिद्धोऽपि माहिलेन तरस्विना ॥
 अहमेव निहन्म्येनमायात्वेष्ट ममान्तिके । इति क्षितिपतेर्वीर्यमनाकर्ण्येव माहिलः ॥७७॥
 तमसि सय्यदोत्क्षिप्तं समादत्त स्ववर्ष्मणा । व्यधाच्च सय्यदं वीरः करवालेन वै द्विषा ॥

कावुकीयेन कङ्काम्यामिङ्गालेनाभिमानिनां । मरुम्बकेन धीरेण तथा करवरेण च ॥७९॥
 क्रूरेण काण्टकेनापि गोकपाटेन च द्रुतम् । बर्बरेण च सावेशं युद्धचन्तोऽन्येऽपि पातिताः ॥
 निकृत्तस्कन्धहस्तानि निकृत्तचरणानि च । निकृत्तमूर्धमध्यानि पतितानि समन्ततः ॥८१॥
 लोहितेनानुलिप्तानि द्रुमामयसमश्रिया । तत्र तेषामहो तानि वपूंषि प्रचकाशिरे ॥८२॥
 एकाशीत्यधिकैः पञ्च दशभिः संमितैः शतैः । शालिवाहे शके संवत्सरे चैव विकारिणि ॥
 मासि मार्गे सिंते पक्षे सप्तम्यां गुरुवासरे । मध्याह्ने दैवतद्वेषी शिवेनाफजलो हतः ॥८४॥

विध्वस्तेऽफजले बलिन्यपि बलेनैतेन भूमीभृता

वाति स्मातिहिमः प्रभूतकुसुमामोदी मृदुर्मारुतः ।

नद्यश्चापि सुधावदातसलिलाः सद्यः स्थिरा सुस्थिरा

स्वं स्वं स्थानमवाप्य निर्वृतहृदः सर्वेऽप्यभूवन्सुराः ॥ ८५ ॥

इति निजरिपुमुच्चैः संगरे पातायित्वा विलसति शिवभूमीवल्लभे शस्त्रपाणौ ।

सपदि विजयशंसी व्यश्रुवानास्त्रिलोकीं गिरिशिरसि गभीरो दुन्दुभिः प्रादुरासीत् ॥८६॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकविन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायामफजलवधो

नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

तेन दुन्दुभिनादेन दूतेनेव प्रसर्पता । सैनिकाः शिवराजस्य सपदि प्रतिबोधिताः ॥ १ ॥
 सौलक्षिकः कमलजिद्यशोजित्कङ्क एव च । तानजिन्मल्लसूरश्च कुण्डो वरखलस्तथा ॥
 रामः पाङ्गारिकश्चामी पञ्च पञ्चाग्नितेजसः । एकैकेन सहस्रेण पत्नीनां परिवारिताः ॥
 सहस्रैः पञ्चभिस्तद्वद्वृतो नारायणो द्विजः । क्षात्रेण कर्मणा ख्यातः सर्वेऽप्येते महायुधाः ॥
 बह्वायुधीयगहनां गहनान्तरवर्तिनम् । रयादवारयन्नेत्य परितः परवाहिनिम् ॥ ५ ॥
 अत्रान्तरे परेऽप्युच्चैः पटहेन प्रणादिना । हतोऽफजल इत्येव सहसा प्रतिबोधिताः ॥
 सज्जमानाः साभिमानान्संरब्धान्प्रातिरुन्धतः । तान्पत्नीर्नर्पतोपान्तादेतानैशन्त सर्वतः ॥
 निर्मदा इव मातङ्गा निर्विषा इव पन्नगाः । निरुष्णीषा इव नरा निःशृङ्गा इव भूधराः ॥
 निर्जीवना इव घनाः क्षितीशा इव निर्धनाः । विरेजिरे न यवनास्ते तदाऽफजलं विना ॥
 तातस्याफजलस्यैतत् पतनं नभसो यथा । श्रुत्वा ध्वस्ताधियस्तत्र मुमुहुस्तनयास्त्रयः ॥

नभस्वता प्रतीपेन भग्नपोता इवार्णवे । तदा ते जीवितस्याऽऽशामत्यजन् गहने वने ॥
 अथ कृच्छ्रगतान्सर्वाङ्गतगर्वाङ्गतौजसः । सैन्यान्तर्वर्तिनः सैन्यान्वीक्ष्य विद्रवतो निजान् ॥
 भक्तिमान् स्वामिनि मृधे शक्तिमानतिकोपनः । स्फुरदुद्धोणतदनः पृथुप्रसृतिलोचनः ॥
 क्रूरः करिकराकारकरः प्रतिमयस्वरः । स्थिरीकृत्य मुसेखानः पठानः स्वयमब्रवीत् ॥
 मुसेखान उवाच—

तृणीकृत्याऽऽत्मनः पाणान्स्वामिकार्यचिकीर्षया । स गतोऽफजलस्तर्हि वयं सर्वेऽपि किं गताः
 सर्वतः संवृतपथः पर्वतः क्व गमिष्यथ । आस्तिष्ठत प्रहरत प्रतीपान् परितः स्थितान् ॥
 स्वाभिनेन वा सखायं वा सहायं वा स्वमुज्जताम् । केषांचिदपि विद्रुत्य जीवतां माऽस्तु जीवितम्
 स्वामिकार्यमकुर्वाणः कुर्वाणस्त्राणमात्मनः । कथं दर्शयतु स्वीयं मुखमात्मजनान्तिके ॥
 विकरालं महाकालं करवालं करे वहन् । प्रसह्य विद्विषां सेनामिमां पातायिताऽस्म्यहम् ॥
 एवमुक्त्वा महाबाहुः समारुह्य महाहयम् । संवृतः स्वेन सैन्येन शिबिरान्निर्ययौ रयात् ॥
 तमन्वियाय हसनः श्वसनप्रतिमो बली । अन्येऽपि सैन्यपतयः स्वस्वसैन्यसमान्विताः ॥
 अन्तरा दन्तुरोनेकप्रसृतप्रस्तराविलम् । तुरङ्गमुखराघातोत्पतदग्निशकणकुलम् ॥ २२ ॥
 स्यदस्वलत्पदपतज्जङ्घालजनसंकुलम् । अभूत् प्रचलने तेषां प्रचलं तन्महीतलम् ॥ २३ ॥
 अथ प्रतिमटान्वीक्ष्य संरब्धैरश्वसादभिः । अप्यश्मवर्त्मसु रयात् पुरो नुनुदिरे हयाः ॥
 ततः पुरः प्रणुन्नाश्वो मुसेखानोऽत्यमर्षणः । तरस्वी प्रतिजग्राह पृषत्केः परसैनिकान् ॥
 हसनाद्यास्तथाऽन्येऽपि क्रुद्धाः सर्वे धनुर्भृतः । शैरैराकुलयांचक्रुः पुरःस्थान्परिपान्थिनः ॥
 तदा रोषारवैस्तेषां हयानां हेषितैरपि । बृंहितैश्च महेभानां युद्धावेशोपबृंहितैः ॥ २७ ॥
 चण्डदण्डाहतानां च पटहानां पटुस्वनैः । विविधानां च वाद्यानां निनादैर्भृशभीषणैः ॥
 तथाऽभितस्तरक्षुणामृक्षाणां वनपक्षिणाम् । शार्दूलानां वृकाणां च खड्गिनां वनदंष्ट्रिणाम् ॥
 निर्गतानां दरीगर्भात् सद्यः क्षुभितचेतसाम् । कोलाहलैः सुबहुभिर्गगनोदरगामिभिः ॥
 प्रसभं पूरिताऽत्युच्चैरटवी साऽतिसंकटा । प्रतिध्वानैः प्रतिमटानुद्भटान् बहूतर्जयत् ॥ ३१ ॥
 शरैस्तक्षिणतैर्निद्धा अप्यविन्धान्पदातयः । तस्मिन् रणे मण्डलाग्रैः क्षितिमण्डलमानयन् ॥
 धावद्भिरसिधाराभिः शकलीकृतसैन्धवाः स्पर्धयेवाश्ववारास्तैः पक्षिभिः पक्षयः कृताः ॥
 काश्चित् परप्रहरणप्रहृतो रुधिरारुणः । पतन्ननूरुः सहसा सूर्यमण्डलमासदत् ॥ ३४ ॥
 काश्चिद् भीमेन भिन्नोरुयुगमण्डलः । सद्यस्तु सुयोधनदशामन्वभूदसुधां श्रितः ॥ ३५ ॥
 काश्चिन्निगुध्यतात्युच्चैर्द्विषता द्विदलीकृतः । वीरो विपर्यस्तवपुर्जरासंध इवापतत् ॥ ३६ ॥
 गुलिकायन्त्रनिर्मुक्तगुलिकाविद्धवक्षसः । केचिद्धृतधनुर्जावा अपि निर्जावतां दधुः ॥ ३७ ॥

तत्तल्लाघवमास्थाय प्रहरन्वै प्रभाविणम् । खड्गखेटकभृत्कश्चिद्बभार बत गौरवम् ॥ ३८ ॥
 पारितः पातितोदग्रतरवारितडिलताः । प्रावेपयन्त यवनान्धनाः शिवपदातयः ॥ ३९ ॥
 स्वमुखेन स्वयोधानां संमुखे यो व्यक्तयत् । सोऽपि संख्ये मुसेखानः शूरैस्तैरभ्यभाव्यत ॥
 अथ ध्वस्तहथे सस्तशस्त्रे वित्रस्तचेतसि । अपक्रामति संग्रामान्मुसेखानेऽभिमानिनि ॥ ४१ ॥
 सद्यो यापितवैयात्ये याकुतेऽप्यपयायिनि । अत्याहितेन हसने व्यसनेषु निमज्जति ॥ ४२ ॥
 भयशङ्कुवशे क्षिप्रमङ्कुशे विगतौजसि । मृदुभ्यामपकोषाभ्यां पदाभ्यामपसर्पति ॥ ४३ ॥
 कातरौ भ्रातरौ हित्वा ज्यायानफजलात्मजः । विहाय सेनां चाऽऽस्थाय रूपान्तरमपासरत् ॥
 ततस्तद्येदिलानीकमपारमपनायकम् । पलायमानमभितः शिवसैनैरन्यरुध्यत ॥ ४५ ॥
 युध्यध्वं मां भृशबलं भ्रातरं शाहभूभुजः । मम्बो वदन्निदं तत्र बत बन्धादमुच्यत ॥ ४६ ॥
 पौत्रः फरादखानस्य नाम्ना यो रणदूलहः । तेजसा तीव्रतीव्रेण सर्वेणापि सुदुःसहः ॥ ४७ ॥
 साहसी शोणनयनः कोपी कोणपविक्रमः । युगदीर्घभुजो मानी घनसंहननो युवा ॥ ४८ ॥
 स निजं प्रह्वयन्नेव शैलशृङ्गसमं शिरः । शिवसैन्यवशं यातो बत बन्धमुपाददे ॥ ४९ ॥
 सभयोऽम्बरखानस्य तनयोऽम्बरनामकः । तदा विवर्णवदनो बत जीवितकामुकः ॥ ५० ॥
 विन्यस्तवर्मनिर्क्षिप्तचर्मशक्तिशरासनः । शिवसैन्यवशं यातो बत बन्धमुपाददे ॥ ५१ ॥
 मतङ्गजवदुन्मत्तो राजजिन्नाम घाण्टिकः । शिवसैन्यवशं यातो बत बन्धमुपाददे ॥ ५२ ॥
 निजाम्रजपरित्यक्तौ यौ तावफजलात्मजौ । शिवसैन्यवशं यातां बत बन्धमुपेयतु ॥ ५३ ॥
 अन्येऽपि येदिलानीकनायकाश्छिन्नसायकाः । सहस्रिणो द्विसाहस्राः त्रिसाहस्राश्च भूरिशः ॥
 पञ्चषट्सप्तसाहस्राः त्रिदशारिसमश्रियः । शिवसैन्यवशं याता बत बन्धमुपाययुः ॥ ५५ ॥
 पातितैश्च पतद्भिश्च पात्यमानैः पलायितैः । तद्वीराशंसनं वीरैरगमद्वर्णनीयताम् ॥ ५६ ॥
 पाशैः प्रासैश्चन्द्रहासैः पट्टिशैश्च परश्वधैः । मुद्गरैः परिवेत्तद्वित्रिशूलैस्तोनैरपि ॥ ५७ ॥
 गदाभिः शक्तिभिश्चापैर्निषङ्गैरिषुपूरितैः । खेटकैश्चापि चक्रैश्च च्छुरिकाभिः कटारकैः ॥
 तनुत्रैश्च शिरस्त्रैश्च स्वर्णसारसनैस्तथा । तलत्रैरङ्गुलित्रैश्च यन्त्रैराभेयसंशिकैः ॥ ५९ ॥
 आनकप्रमुखैर्वाघैः पताकाभिर्ध्वजैरपि । बिरुदैरातपत्रैश्च प्रकीर्णैश्च प्रकीर्णकैः ॥ ६० ॥
 उल्लोचैः काण्डपटकरनेकैः पटमण्डपैः । नैकवर्णैः सुविस्तीर्णैर्महार्हक्षौमजन्मभिः ॥ ६१ ॥
 त्रिपदैः करकैः स्थालैश्चषकैश्च पतद्ग्रहैः । चतुष्कैर्मञ्चकैश्चापि रूप्यकाञ्चननिर्मितैः ॥ ६२ ॥
 इतस्ततः परिस्रस्तैस्तैस्तैर्वस्त्रैश्च भूरिशः । अन्यैरपि महासैन्यसंभारैरभितः श्रिता ॥ ६३ ॥
 विवृतास्यपरिस्पष्टदशनैः स्तब्धलोचनैः । शिरोभिर्विगतोष्णीपैरुग्रवेषवती कचित् ॥ ६४ ॥
 आबाहुमूलात्पतितैर्धृततरलाङ्गुलिकैः । कचित्प्रसाधिताङ्गीव कोमलाङ्गुलिभिः करैः ॥ ६५ ॥
 स्थूलस्थूणोपमैर्मूलाच्छिन्नैरुग्रभिरुग्रभिः । जानुजङ्घाग्रविभ्रष्टैर्द्विभ्रष्टैश्चोच्छिन्ना कचित् ॥

गृध्रैरुत्कृत्तमस्तिष्कग्रासग्रसनलम्पटैः । पटुचञ्चूपटैः पक्षप्रच्छायितपथा क्वचित् ॥ ६७ ॥
 आपतन्निजयूथ्योग्रस्यत्क्रोष्टुकुलाकुला । क्षतजोक्षेपणक्रीडङ्गाकिनीमण्डला क्वचित् ॥ ६८ ॥
 दर्शितोदग्रदन्ताग्रनिकृत्तान्नवसामिधैः । स्तुतलोहितलिप्ताङ्गैः पिशाचैश्चाञ्चिता क्वचित् ॥
 हरहारविधिप्रीतयोगिनीयोगिनी क्वचित् । सा तदाऽधिगतार्थाऽभूज्यवल्लीवनावनी ॥ ७० ॥

इति जितपरानीकास्ते ते पदातिबलाधिपाः

प्रमुदितहृदः सर्वे स्वर्धेतरस्मयसंगताः ।

सरभसमथो बद्धानद्धा विरुद्धचमूपतीन्

पदि पदि पुरस्कुर्वन्तस्ताञ्छिवं समलोकयन् ॥ ७१ ॥

केचित्संयति पातिताः सकुतुकं केचिच्च विद्राविताः

संरब्धेन शिवेन ते प्रतिभटाः केचिच्च बन्दीकृताः ।

एतत्तत्र जगत्रयस्थितिपरे राजन्यलीलाधरे

दुष्टध्वंसकरे धराभयहरे चित्रं न विश्वंभरे

॥ ७२ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्याय-

शतसंमितायां वैयासक्यां संहितायामफजलसैन्यभङ्गो नाम

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथ तत्तच्छिरोवेष्टश्छिष्टदोर्द्वयपृष्ठकान् । उष्णक्लान्तान्निरुष्णीषान्नमद्ग्रीवान्विचेतसः ॥ १ ॥

विकृष्टान्सैनिकैः स्वीयैः परसेनापतीनपुरः । पुञ्जीभूतान्प्रतापाद्रौ शिवराजो व्यलोकत ॥ २ ॥

ततोऽरिसैन्यादानीतान्सौवर्णान्राजतान्पणान् । मञ्जूषान्तरनिक्षिप्तान्तराशीननेकशः ॥ ३ ॥

तथा मुक्तामयान्हारान्हेमभारांश्च भूरिशः । स कुबेरगृहाकारे कोषागारे न्यधापयत् ॥ ४ ॥

मनीषिण ऊचुः—

अल्लीशाहस्य तां सेनां सहितः पत्तिसेनया । जयवल्लीवनाम्भोधौ न्यमज्जयदयं शिवः ॥ ५ ॥

तावत्सेनापतिरतस्य सहितः सप्तिसेनया । क्व नु स्थितो किमकरोत्कवीन्द्र तदुदीरय ॥ ६ ॥

कवीन्द्र उवाच—

बलादफजलं नाम दनुजं हन्तुमुद्यतः । प्रस्थितोऽभिन्नविजया जयवल्लीं यदा शिवः ॥ ७ ॥

तदा तदाज्ञया तूर्णं प्रस्थितः पृतनापतिः । द्विषां बबन्ध राष्ट्राणि बभञ्ज नगराणि च ॥

अस्मिन्नवसरे स्वामिकार्थैकनिहितात्मना । वैराटवर्तिना तेन यवनेनाभिमानिना ॥ ९ ॥

प्रहिताः स्वहिताः सैन्यपतयस्तीव्रविक्रमाः । उपचक्रामिरे शैवं राष्ट्रमाक्रमितुं क्रमात् ॥१०॥
यादवः शूर्पविषयं पाण्डरं च शिरोवलम् । खराटः साहसवटं हिलालः पुण्यनोवृतम् ॥११॥
हृषसः सैफखानश्च परसैनिकसंकटम् । प्राविश्य निग्रहेणेव जग्राह तलकोङ्कणम् ॥१२॥
ततः शिवस्य सैनानां श्रुत्वा तां देशदुःस्थताम् । कृतामायोधनपरैः परैरफजलाज्ञया ॥१३॥
सहितः सतिभिः सप्तसाहस्रैः पत्तिभिस्तथा । सपरायपरः श्रोमान्स्वामिकार्याभियोगवान् ॥१४॥
परावृत्य महाबाहुर्महाबाहुजिगोषया । प्रायात्पतगराद्ग्रहाः शिवराष्ट्रमनामयम् ॥१५॥
खराटं पाण्डरं चाथ यादवं च सुदुर्जयम् । हिलालं सैफखानं च विधास्ये शमनातिथिम् ॥
सेनापतेरिमां संधां समाकर्ष्य शिवः स्वयम् । तस्मै निजेन दूतेन द्रुतमेतदवेदयत् ॥१७॥
यव गोऽफजलो नाम दानवो दुरतिक्रमः । जयवह्नामिमामेति ससैन्यः संधिकाम्यया ॥१८॥
तस्मात्त्वया न योद्धव्यं तस्य तैः सैनिकैः समम् । सनद्धेनेव च स्थेय यावत्साधिविनिर्णयः ॥
भवेदहन्त्यथो यस्मिन्मम तस्य च दर्शनम् । तस्मिन्नेवान्तिके कुर्यास्त्व वैराटमसशयम् ॥
इत्यादिष्टः स्पष्टमेव स परं शिवभूभृता । नायुध्यत परैः सार्धं मध्य एव व्यवस्थितः ॥२१॥
अथ युद्धमभूद् यस्मिञ्छिवाफजलयोद्वयोः । वैराटमाययौ सैन्यपतिस्तस्योत्तरेऽहनि ॥२२॥
तेन ते न धृतास्तेन विद्रुताः सर्वतोदिशम् । मुसेखानप्रभृतयो दुर्धर्षास्त्रिदशद्विषः ॥२३॥

मनोषिण ऊचुः—

स आरोहः सोऽवरोहः स पन्थाः सा महावनी । स विरोधो स पारोधिः सा निशा स पराभवः ॥
स वेषः स च संत्रासावेशः साऽप्यसहायता । जयवह्नापरिसरादमो कथमपासरन् ॥२५॥

कर्वान्द्र उवाच—

पातितेऽफजले तस्मिञ्छिवेन शिवपत्तयः । पलायमानानभितो यवनान्पथेवारयन् ॥ २६ ॥
मुसेखानश्च हसनो याकुतश्चाङ्कुशस्तथा । नासहन्त परं तत्र परैः कृतमतिक्रमम् ॥२७॥
अपराहे महानासोत्तेषां तेषां च संगरः । प्रोत्पतन्निपतद्धेतिमहोत्पातभयकरः ॥ २८ ॥
सा शैलभूमिः पत्तानां हिता वै नाश्वसादिनाम् । यवनास्ते ततो भग्नाः समग्नाः साध्वसाणैव ॥
परस्परैकमनसः पालयन्तः परस्परम् । द्विषदभ्यागमाधिया बोक्षमाणा दिशो दश ॥३०॥
अतीवतुङ्गान्मातङ्गांस्तुरगान्सुमनोहरान् । अपारान्कोषसंभारान्परिवारान्प्रियानपि ॥ ३१ ॥
विहायापसृतास्तस्मात्समरादमरारयः । ताम्यन्तस्तामसधियस्ते तरून्तराऽन्तरा ॥ ३२ ॥
अमन्तः कातरतराः परेषां दृगगोचराः । कण्टकाविद्धसर्वाङ्गाः क्षतजार्द्राः क्षतोजसः ॥
शिलाशीर्णोरुपर्वाणो मार्गान्वेषणतत्पराः । पुरः प्रतापवर्माणं चन्द्रराजस्य बान्धवम् ॥३४॥
वित्रस्तं वञ्चितदृशं द्वित्रैरेव जनैर्वृतम् । द्राग् विद्रवन्तमद्राक्षुरक्षुद्राः क्षुद्रताजुषः ॥३५॥
अथाऽऽयुधभृतः सर्वे सद्यः क्षुमितमानसाः । निहन्तव्योऽयमित्युच्चैर्ब्रुवन्तस्ते तमब्रुवन् ॥

पुरा कर्णेजपीभूय पुनः पुनरुपेयुषा । मिथ्यानुलापिना नित्यं निजच्छद्मापलापिना ॥३७॥
 त्वयैवाऽऽनीयाफजलः स महानीकनायकः । सहसा सहितोऽस्माभिः कालानलमुखे हुतः ॥
 एवमुक्तवतस्तांस्तु हन्तुमुद्यमितायुधान् । स निबद्धाङ्गलिः क्रुद्धान् प्रणनाम पुनः पुनः ॥
 मुसेखानस्ततस्तत्र दृष्ट्वा काकुरवाकुलम् । ऊचे करुणयैवेनं नीचीकृतनिजस्वरः ॥ ४० ॥

मुसेखान उवाच—

तव दृष्टचरैवेयमटवी गाढसंकटा । अतोऽस्मानग्रतो भूत्वा नय केनचिदध्वना ॥ ४१ ॥
 वैराटं विषयं गत्वा वयं त्वामात्मदायिनम् । सौहृदादुपकर्तारः सखायमिव सुव्रतम् ॥ ४२ ॥
 स इमां गिरमकार्ण्य मुसेखानमुखोद्गताम् । तथेति संप्रतिश्रुत्य भृशविश्रब्धमानसः ॥ ४३ ॥
 केनाप्यज्ञायमानेन दृष्टपूर्वेण वर्त्मना । द्राक्तान् निष्कामयामास शिवस्य विषयाद्बहिः ॥
 तथाविधानुजत्यागाल्लज्जितोऽफजलात्मजः । विन्यस्तपूर्वान् वैराटं तातेनाश्वांश्च कुंजरान् ॥
 संभारानवरोधांश्च कोषान् योधांश्च कांश्चन । आदाय दूयमानात्मा द्रुतमस्माद्विनिर्ययौ ॥
 अनुद्रत्यापि नाद्राक्षीघदा तान् द्रुतविद्रुतान् । तदा सेनापतिर्नेता पुनर्वैराटमागमत् ॥ ४७ ॥
 शिवोऽपि विहितद्वेषादल्लीशाहात्सुदुर्मतेः । बली बलेन विषयं क्षिप्रमादातुमुद्यतः ॥ ४८ ॥
 प्रस्थानभेरीभांकारभांकारितदिगन्तरः । प्रभावी बहुभिः सैन्यैर्वैराटं स्थानमासदत् ॥ ४९ ॥
 अथ स्वेन प्रभावेण कृष्णातटमकण्टकम् । कृतं व्यलोक्य मुदा मोदितो मुदितैर्द्विजैः ॥
 ततोऽग्रयायिनं कृत्वा स तं सेनापतिं निजम् । अन्यमाक्रमितुं देशममुपाक्रमत विक्रमी ॥ ५१ ॥
 ततस्तु तस्य सैन्यानि परसैन्येन पालितौ । पर्यमण्डलयञ्छैलावुभौ चन्दनवन्दनौ ॥ ५२ ॥
 स नृपः श्रीपतिः साक्षादद्राक्षीदालयं श्रियः । श्र्यालयं नाम नगरं नामनिर्वासिताहितः ॥
 ततोऽफजलविध्वंसादवसन्नावनाश्रयौ । भृशं भृशबलानीकैः पुण्यदेशादपासितौ ॥ ५४ ॥
 उभौ नायकनामानौ राजानौ यादवान्वितौ । खेलकर्णक्रीतपुत्रं हिलालं विश्रुतं क्षितौ ॥ ५५ ॥
 पुरस्कृत्याभयं प्राप्य प्रपद्य च महाशयम् । न्यषेवेतां विशेषेण शिवतातिममुं शिवम् ॥ ५६ ॥
 उपायनान्युपानीय नमतस्तान्महाभुजान् । आत्मनीनतया श्रीमाञ्छिवः श्रीभिः समार्धयत् ॥
 अथ खट्वाङ्गकं मायावनीं रामपुरं पुनः । कलधौतं बाल्लवं च तथा हलजयन्तिकाम् ॥
 अष्टिं चाष्टं वटग्रामं वेलापुरमुदुम्बरम् । मसूरं करहाटं च शूर्पं ताम्रं च पल्लिकाम् ॥ ५९ ॥
 नेरलं कामनगरीं विश्रामपुरमप्युत । सवाहमूरणं कोलं करवीरपुरं तथा ॥ ६० ॥
 बलैराक्रम्य स बली बलीनादाय भूरिशः । प्रयच्छन्नभयं वीरो न्यदधान्निजशासने ॥ ६१ ॥
 ततो न्यस्य यथान्यासं परितः स्वां पताकिनीम् । सहसा स महीपालः प्रणालं शैलमावृणोत्
 परिमण्डलितं वीक्ष्य शैलं शैलाधिवासिनः । क्षिप्रं वप्रमुपाश्लिष्य जगर्जुर्जलदा इव ॥ ६३ ॥
 ते शस्त्रवर्षैः सोत्कर्षैः पृथुवर्म्मभिरदमभिः । परानवाकिरन्नुग्रतरैरुल्काशरैरपि ॥ ६४ ॥

भूमानमागतैर्धूमैर्नालायन्त्राननोद्धतैः । नभोऽन्त(न्ध)कारितमभूद् भृशमम्भोधरैरिव ॥ ६५ ॥

आग्नेययन्त्रोदरनिःसृतानां नवोदितार्कप्रभविग्रहाणाम् ।

फदम्बकैरायसकन्दुकानां कुतूहलान्यादित संगरश्रीः ॥ ६६ ॥

ताडित्समानाः सुतरां रणन्तः प्रोत्क्षिप्यमाणाः शिवसैनिकौघैः ।

उल्काशरास्तत्र तथा निपेतुः परे यथा चेतसि नो चिचेतुः ॥ ६७ ॥

अथाऽऽयुर्धायाः शिवभूमिपीयास्तं शैलमध्यारुरुहुर्बलेन ।

निषिध्यमाना अपि तैः समस्तैर्द्विषद्विरुद्धनितहेतिहस्तैः ॥ ६८ ॥

उत्पत्य तत्राऽऽपततां समन्तात् तार्क्ष्यक्रमाणां शिवसैनिकानाम् ।

ऋरैः कृपाणैर्निशितैश्च बाणैः प्राणैर्व्ययुज्यन्त बत प्रतीपाः ॥ ६९ ॥

शरैः शिवानीकचरप्रयुक्तैर्निपेतुषा शैलजुषा जनेन ।

मन्येऽधमर्णप्रतिमेन भर्त्रे प्रत्यर्पितोऽभूदशितो धनौघः ॥ ७० ॥

सह्यस्य भर्ता द्विषतामसह्यस्तेभ्यो गृहीतं सपदि प्रसह्य ।

अध्यास्य विन्ध्याचलतुल्यकायं प्रभुः प्रणालाचलमैक्षतायम् ॥ ७१ ॥

दर्पादेत्य प्रणालाचलशिरसि शिवः सैनिकैरात्मनीनै-

र्यस्यंस्तस्मिन्ननीकं दिनमिव निखिलां यामिनीं तामतीत्य ।

प्रकारागारवापीविलसदुपवनापारकासारगुर्वी

दृष्टां दृष्टां मुहुस्तां श्रियमतुलतरां पार्वतीयामपश्यत् ॥ ७२ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्या-

यशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां प्रणालाद्रिग्रहो

नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

मनीषिण ऊचुः—

ते तदाऽऽयोधनात्तस्मान्निधनाभावकाङ्क्षया । सहसा विमुखीभूता मुसेखानपुरोगमाः ॥

हानिः स्वीयेन सैन्येन ह्रीणाश्चाफजलं विना । किमकुर्वत किं मत्वा गत्वा विजयपत्तनम् ॥

निशम्याफजलस्थान्तं प्रणालाद्रिग्रहं तथा । स्वयं पुनः किमकरोद्येदिलो भृशबालिशः ॥

तं च शैलं समादाय बलादफजलान्तकः । स विश्वविजयी वीरश्चरितं किंविधं व्यधात् ॥

कवीन्द्र उवाच—

मुसेखानः फाजिलेन याकुतेनाङ्कुशेन च । हसनेन च संभूय निजेनाभिजनेन च ॥ ५ ॥

विजयाह्वं पुरं गत्वा नत्वा स्वामिनमात्मनः । प्रह्वग्रीवः पुरोवर्ती बद्धाञ्जलिपुटोऽभवत् ॥

येदिलस्तमथोद्वीक्ष्य विषीदन्तमधोमुखम् । जगाद गर्वगर्भिभिर्गीभिर्रुत्साहयन् भृशम् ॥
येदिल उवाच—

सहसा साहसास्वामिकार्यव्ययितजीवितः । स यातस्तां दशां तर्हि न यातः शोचनीयताम् ॥
कृतहस्तः स्वयं तत्र कुमृतिप्रकृतिः परः । तमेकाकिनमाहूय हतवान्विजने वने ॥ ९ ॥
यद्ययास्यत्तदा तत्र सेनामादाय भूयसोम् । असावफजलस्ताहं नायास्यत्तादृशो दशाम् ॥
न हि साहसमात्रेण सिद्धिमायान्युपक्रमाः । अलं फलाय महते सनयाः किल विक्रमाः ॥
विपिनेऽफजलं तत्र यो हन्त हतवान् रुषा । आशीविष इवोच्छोषिगतो नोपेक्ष्य एव सः ॥
अविषह्यतमं तस्मात्तमागस्करमात्मनः । शल्यतुल्य सद्यःशैलादुद्धरिष्यामि सर्वथा ॥ १३ ॥
वत प्रस्थाय वैराट्मास्थितः सोऽपि संप्रति । सद्यः सम्पृष्ट सैन्यानि प्रणालाद्रिमुपेक्ष्यति ॥
निगदन्ति प्रणिधयः किंवदन्तीमिमामिह । तस्मात्सर्वेऽप्यभिक्रम्य कुरुध्वमतिविक्रमम् ॥
तत्तद्देशजुषस्तांस्तानानाख्यानीकनायकान् । परनिग्रहणायोच्चेर्जागरूकानिव ग्रहान् ॥
साहाय्याय समुन्नद्धान्संदोहान्यांश्च सैनिकान् । अहोदयमविश्रान्ताः प्रयात पतगा इव ॥
फरादमूनूमनुहिं नाम्ना यो रुरतुमेजनः । स पृथुप्रधनश्चाघो पृतनापतिरस्तु नः ॥ १८ ॥
इत्युक्तास्तेन सर्वेऽपि सत्कृताश्च यथोचितम् । तमात्मनः परिवृढं प्रणिपत्य प्रमाविणम् ॥
ते सैन्यपतयस्तस्मात्पुराद्विजयसाह्वयात् । कृतक्ष्वेडारवोदग्राः समग्रा अपि निर्ययुः ॥ २० ॥
अथ संप्रेषितचराश्चरास्ते येदिलान्तिके । तमुदन्तं प्रणालाद्रेद्रुतमेत्य न्यवेदयन् ॥ २१ ॥
निशम्य येदिलस्तेन नरेन्द्रेण करे कृतम् । अन्वशोचत्तमचलं फणां फणमिवोन्नतम् ॥ २२ ॥
तमद्रिमद्रिपतिना शिवेन स्ववशीकृतम् । अल्लोशाहोऽन्वह चित्तं चिन्तयन्पर्यतप्यत ॥ २३ ॥
अथाऽऽत्मानमपर्याप्तं मन्वानस्तद्विनिग्रहे । द्रुतमानाययामास दिङ्मापातिपताकिनीम् ॥ २४ ॥
शिवराजोऽपि ताञ्श्रुत्वा धनसंनाहशालिनः । परसेन्यपतीन्भूयः संपरायाभिलाषिणः ॥ २५ ॥
नियुज्य पृतनामुग्रां प्रणालाचलपालने । स्वयमुत्साहवानुच्चैरुत्सुकस्तज्जिगीषया ॥ २६ ॥
स्फुरद्धेतिशतोदग्रदवाग्निसमविभ्रमैः । सैन्यैः समन्वितस्तस्तेः पुरस्तात्तरसाऽभवत् ॥ २७ ॥
परेऽपि रुस्तुमं नाम पृतनाधिपतिं निजम् । सुदुर्धरं पुरस्कृत्य साभिमानाः पुरोऽभवन् ॥
अथ वीक्ष्य सुदुर्धर्षां परवीरपताकिनीम् । रुस्तमः फाजिलादीन्स्वान्यूथनाथानवोचत ॥ २९ ॥
रुस्तुम उवाच—

पश्यत प्रसभं व्यूढां प्रतिपक्षचमूमिमाम् । संनाहिनी महोत्साहां धोरामुल्लसितध्वजाम् ॥
सन्त्यस्यां हि महावीराः सीरायुधसमाश्रितः । प्रत्यात्मान इवानेके शिवस्यातुलतेजसः ॥
स एष शिवसेनानीनेता नाम प्रतापवान् । योत्स्यते भृशमस्माभिरभिमानभृतां वरः ॥ ३२ ॥
तथा यादवराजोऽपि व्यूढकङ्कटको युवा । प्रभूतकटकः क्रुध्यन्नस्मानभिबुभूषति ॥ ३३ ॥
खराटः खर्वितारातिबलः प्रबलसाहसः । सूनुना हनुमन्नाम्ना सहितोऽस्माञ्जिगीषति ॥
पाण्डवप्रतिमो युद्धे पाण्डरः पाण्डरध्वजः । बलस्य महतो भर्ता कर्ता समरमद्भुतम् ॥ ३५ ॥
करवालकरः कालः कालज्वलनभीषणः । करिष्यति हिलालोऽपि भृशं भृशबलिप्रियम् ॥

महसां राशिरिङ्गालो हीरवर्मा महाभुजः । तथा व्याघ्रो भीमनामा प्रवारः सिद्धजित्था ॥
 गोदो नाम महावीरो जगत्स्थापकवंशजः । तथा परशुरामोऽपि महाद्रिककुलोद्भवः ॥३८॥
 अपरेऽपि महानीकनाथाः प्रधानपारगाः । शिवराजस्याभिसराः प्रसरन्ति पुरः पुरः ॥३९॥
 स्वयं भृशबलो राजा शिवोऽपि रिपुराजहा । अमरप्रतिमः कामं समरं पारयिष्यति ॥४०॥
 तदद्वाऽस्माकमप्येते यूथनाथाः समन्ततः । संध्युद्य वाहिनीं स्वां स्वां तिष्ठन्तु मृधमूर्धनि ॥
 पालयिष्याम्यहं मध्यभागमद्वा महायुधाः । सत्र्यं पार्श्वमनीकस्थः फाजिलोऽवतु विक्रमी ॥
 मलीक इतबाराहः सादातेन समन्वितः । पालयत्वपरं पार्श्वं पृतनायाः पृथुस्मयः ॥ ४३ ॥
 अजजिखानतनयः फतेखानो महायशः । तथा मुल्लाहयाहोऽस्तु पार्णिग्राहक्रियापरः ॥
 सन्ताभिधो घोरफटः सर्जराजश्च घाण्टिकः । संनद्धाः सैनिकाश्चान्ये पालयन्त्वमितश्चमूम् ॥
 इत्युक्तास्तेन ते सर्वे यथास्थानमवस्थिताः । पालयामासुरव्यग्राः समग्रामपि वाहिनीम् ॥
 तदानामिव भूपालः शिवोऽपि निजवाहिनीम् । व्यूहयन्त्रभितो योधानवोचदुचितं वचः ॥
 नेता फाजिलमभ्येतु चतुरङ्गचमूपतिः । प्रयातु परं रिरग्नो व्याघ्रो मुल्लाहयाह्वयम् ॥ ४८ ॥
 मलीकमितबाराख्यमिङ्गालोऽप्यभिसर्पतु । महाद्रिको महामानी फतेखानेन युध्यतु ॥४९॥
 प्रवारवंश्यः सिद्धोऽपि सादाताभिमुखोऽञ्चतु । गोदस्तु घाण्टिकं घोरफटं च प्रतियास्यति ॥
 अहं तु रुस्तुमं नाम यवनानीकनायकम् । सादयिष्यामि समरे शूरं नासीरवर्तिनम् ॥५१॥
 दक्षिणेन च सैन्यस्य खराटः पाण्डुरोऽपि च । हिलालो यादवश्चोभावितरेणाभिगच्छताम् ॥
 इत्युक्तवति राजेन्द्रे तद्योधास्ते महायुधाः । समं दुन्दुभिनादेन सिंहनादान्वितेतिरे ॥५३॥
 ततो भूरिप्रभेदानां दुन्दुभीनामनेकशः । क्रकचानां काहलानां पणवानां च सर्वशः ॥५४॥
 गोमुखानां च शृङ्गाणामनीकद्वयवर्तिनाम् । निध्वानः पुष्कराध्वानमावृणोद्दीर्णदिङ्मुखः ॥
 अग्रतः प्रचलन्तीनां पताकानां समन्ततः । कान्तिभिः सकलं व्योम तदा किर्मरितां दधौ ॥
 ते ततोऽत्यर्थमुद्वेले स्वनन्त्यौ भृशभीषणे । पूर्वोपरार्णवनिभे पृतने समसज्जताम् ॥ ५७ ॥

आवेशादथ भुजदम्भदृष्टचितैरभ्यर्णागतपृतनाद्व्याग्रयोधैः ।

गर्जद्भिः सकुतुकसंप्रणोदिताश्चैर्धाराभिः समरधराऽभिषिच्यते स्म ॥ ५८ ॥

आधावतुरगखुरोत्थरेणुधारासंभाराकुलितमिहान्तरेऽन्तरिक्षम् ।

संप्राप्ते घनसमये वहन्नवाग्धः संपृक्तं सर इव धूसरं बभूव ॥ ५९ ॥

तं वृष्टेः समयमुदीक्ष्य दीर्घसारैरासारैर्नवजलदैरिव प्रकामम् ।

धावाद्भिः सपदि धनुर्धरैरनेकैर्बाणैर्धैर्गगनतलं बताप्यधायि ॥ ६० ॥

यावत्स्वं रिपुमवलोक्य लब्धहर्षः कोदण्डं किल युधि कश्चिदाचकर्ष ।

तावत्तत्करधृतभल्लभिन्नहस्तस्तच्चित्रं यदजनि तत्र नो विहस्तः ॥ ६१ ॥

संग्रामाङ्गणभुवि भूरिकीर्तिपुष्पाण्यादातुं सपदि धनुर्लतां विकृप्य ।

ते शूराः करकलया शिलीमुखानां संदेहं द्रुतमुदपातयन् परेषु ॥ ६२ ॥

अभ्येतप्रतिभटचण्डचन्द्रहासप्रौढिम्ना द्रुतमपमूर्धतां प्रपद्य ।

श्लिष्यद्भिः क्षितिमपि बद्धमुष्टिभावाच्चोन्मुक्ताः कचन पताकिभिः पताकाः ॥६३॥

आगच्छन् गुरुतरगर्वमर्धवाहैः संसृज्य द्रुतकृतसंगरावगाहैः ।

संरम्भादभिजगृहेऽग्रैरनेकैः सैन्यौधैः स्वयमथ रुस्तुमः शिवेन ॥६४॥

कर्षन्तः सपदि धनूंषि सप्रकर्षं युध्यन्तः शिवसुभटाः शरैरमोघैः ।

क्रुद्धानामभिपततां महायुधानां ग्लेच्छानामदयमपातयञ्छिरांसि ॥ ६५ ॥

सौह्यसं भृशबलसैन्यपातितानां दम्भोलिप्रकृतिभृता बताऽऽयुधानाम् ।

संघातं कथमपि सेहिरे न तस्मिन् संमर्दे सुमहति रुस्तुमायुधीयाः ॥ ६६ ॥

तिष्ठन्तं करकटिकदम्बदुर्गदेशे गर्जन्तं घनभिव फाजिलं तदोच्चैः ।

आक्रामन् मरुदिव सधृतो बलीयानुद्भ्रान्तं शिवपृतनापतिर्व्यधत् ॥ ६७ ॥

नेतारं भृशबलभूषवाहिनीनां नेतारं कुपितमुदीक्ष्य फाजिलोऽद्भ्रा ।

उच्चैरुच्चरितपदां पपाट नान्दीं प्रारम्भे द्रुतमपयानरूपकस्य ॥ ६८ ॥

रत्नाब्जाभरणविभूषिता युवानः संग्रामाङ्गणभुवि लोहिताङ्गरागाः ।

अन्येभ्यो भयमपहाय केऽपि धीरश्रीयुक्ताः शरशयनेषु शेरते स्म ॥ ६९ ॥

संग्रामे महति खराटकेन केचिद्योद्धारः सपदि च पाण्डरेण केचित् ।

विध्वस्ताः स्वयमथ यादवेन केचिद्व्याघ्रेण स्वयमभित्य चापि केचित् ॥ ७० ॥

सोत्साहं प्रधानपरो महोभ्रकर्मा विक्रम्यामृणदाहितान्स हीरवर्मा ।

क्रोधाभिप्रसमरधूमधूस्त्रधामा कांश्चित्तानथ हतवान्हिलालनामा ॥ ७१ ॥

स्वं शस्त्रं विजहति रुस्तुमे वियाते संग्रामात् सपदि फाजिलेऽपयाते ।

सादातप्रमुखमनीकमव्यवस्थं त्रातारं कमपि निजस्य नाध्यगच्छत् ॥ ७२ ॥

अथ समरसदेशात्पञ्चपैरश्ववौररपसरति विहस्ते रुस्तुमे भङ्गभाजि ।

भृशमशरणमल्लीशाहसैन्यं समस्तं व्यधित दशदिगन्तप्रेक्षणायासमाशु ॥ ७३ ॥

तदनु शिवनृपस्तं प्राप्तभङ्गं पुरस्तात्प्रसभमपसरन्तं रुस्तुमं त्रस्तमुच्चैः ।

निकटगमपि नैव न्यग्रहीन्निग्रहार्हं न हि विदधति भीरौ शूरतां सूर्यवंश्याः ॥७४॥

येऽस्मानप्यपहाय हन्त समरे सद्योऽपयाताः स्वयं

भूयोऽप्याश्रयितुं त्रपाविरहिताल्लज्जामहे तान् बधम् ।

मन्वानाः सुतराभितिव हृदये ते येदिलानीकिनी—

मत्तेभाः सबलं शिवं भृशबलं भेजुः शरण्यं प्रभुम् ॥ ७५ ॥

सोत्साहोत्सवशिवसंहतप्रतीपप्रस्रस्ताभरणगणप्रभानुभावैः ॥

कर्षन्ती सकुतुकलोकलोचनौषं सौभाग्यं किमपि बभार सा मृधश्रीः ॥ ७६ ॥

।सन्प्रोन्नज्जतुरगशतविज्ञातहृदयां गभीरं गर्जन्तीमतिभयतरामुद्धतरयाम् ॥

प्रवाहप्रौढिम्ना सपदि परिपूर्णोभयतटां कबन्धानां श्रेणी कथमथ तताराश्रसरितम् ॥ ७७ ॥

इत्थं स रुस्तुममुखान्विमुखान्विधाय देशं च तं नरपतिः स्वकरे निधाय ।

ढक्कारवेण मधुरेण दिगङ्गनानामुल्लासयन्नुदलसद्वदनाम्बुजानि ॥ ७८ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां रुस्तुमादि-

मङ्गो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

रुस्तुमादीन्विनिर्जित्य वितत्य च । सितं यशः । शिवोऽल्लीशाहविषयं वशमानेतुमञ्जसा ॥
संप्रेष्य महतीं सेनां सेनापतिसमन्विताम् । स्वयं पुनः प्रणालाद्रिमवेक्षितुमुपागमत् ॥ २ ॥
सोऽपि सेनापतिर्मेता शिवराजनियोजितः । येदिलस्याऽऽशु तद्वाघ्रं वशी चक्रे महायशः ॥
कपित्थं बदरग्रामं मल्लग्रामं च कुण्डलम् । गोहग्रामं सतीकीरमेडं च मिरजं तथा ॥ ४ ॥
गोकाकं दुग्धवाटं च पुरं मुरवटं पुनः । धारावटं महादुर्गं क्षुद्रवन्धपुरं तथा ॥ ५ ॥
श्यामग्रामं मायिलं च पारग्रामं च संगलम् । काणदं कर्दमवटं कागलं ह्रीबलं तथा ॥
हनुवल्लीं ह्रूणवटं रायबाकं हुकेरिकाम् । काण्डग्रामं हरिद्रां च घुणिकां किणिकामपि ॥
अरगं तिलसङ्गं च केरूरं चाम्बुपं पुनः । कामलापुरसंयुक्तामतनीं च त्रिकूटकम् ॥ ८ ॥
एतान्यन्यानि च महापत्तनानि पुराणि च । निगृह्य निग्रहाभिज्ञो निन्ये नेता स्वनिघ्नताम्
इति ध्वस्ते जनपदे स्त्रस्ते सैन्येऽपि भूयसि । पराधीनत्वमाप्तेषु प्रणालाद्रि(दि)षु त्राद्रिषु
चिरयत्सु च ताम्रेषु द्रुतमाकारितेष्वपि । विदूयमानोऽनुदिनं पतन्नत्याहिताम्बुधौ ॥ ११ ॥
अल्ली कर्णपुराधीशं जोहरं नाम बर्बरम् । आहूय प्राहिणोत्तूर्णं निग्रहीतुं शिवं नृपम् ॥
स ततोऽनेकसाहस्रैरश्ववारैः सजातिभिः । अपारैः पर्वताकारैः करिभिश्च समन्वितः ॥
तथा कार्णाटकैः पत्तिबलैरतिबलैर्बली । पालितं शिवभूपेन प्रणालाचलमागमत् ॥ १४ ॥
रुस्तुमः फाजिलश्चैव भग्नपूर्वावुभावपि । येदिलस्याऽऽज्ञया भूयः संभूय निजसेनया ॥
समानगुणशीलेन सादातेन समन्वितौ । द्रुताग्रगामिना तेन जोहरेण समीयतुः ॥ १६ ॥
बाजराजो घोरफटः कार्णाटः पीडनायकः । वल्लीखानात्मजो मायीखानः समरदुर्जयः ॥
मसूदो बर्बरोऽन्येऽपि येदिलस्य नियोगतः । प्रणालमद्रिमादातुं जोहरान्तिकमाययुः ॥
ततः स जोहरस्तद्वत्फाजिलश्चापि रुस्तुमः । अमी स्वैः स्वैरश्ववारैः सहिताः संगरोद्धुराः ॥

बडेखानादिभिः पत्तिसेनाधिपतिभिर्वृताः । पूर्वदिग्भागमध्यास्य तं न्यरुन्धन्महर्धिरम् ॥
 सादातश्च मसूदश्च बाजराजश्च बाहुजः । मायीखानादयोऽन्येऽपि स्वैः स्वैः सैन्यैः पुरस्कृताः ॥
 तथा कार्णाट्याष्टीकैः स्फुरत्फलकयष्टिकैः । अन्यैश्च गुलिकायन्त्रधरैरुत्पतनोद्धतैः ॥२२॥
 पदातिभिः परिवृतः प्रमार्वा पीडनायकः । प्रणालाचलमावत्रुः प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ॥
 अन्यान्यपि च सैन्यानि तस्याद्देर्दक्षिणोत्तरौ । तस्थौ भागावुपाश्रित्य संश्लिष्टं जोहराज्ञया
 शैलवर्ती शिवोऽत्युच्चैरतिनीचैश्च जोहरः । आहवः स तदप्यासीद्भारताहवसोदरः ॥२५॥
 बर्बरः स बहून्मासान्ययुधे तेन भूभृता । तथाऽपि न यशो लेभे प्रतिवेलं पराहतः ॥२६॥
 एवं वदन्तमनघं कवीन्द्रं विप्रपुंगवम् । श्रीगोविन्दपदाम्भोजप्रमोदभरमेदुरम् ॥ २७ ॥
 शिवभूपयशःसोमसमुल्लासितचेतसम् । पर्यपृच्छन्निति मुदा बुधाः काशीनिवासिनः ॥ २८ ॥

मनीषिण ऊचुः—

अष्टी दिल्लीपतेः सेनां विधृतायोधनस्मयाम् । विसृज्य दूतमात्मीयं द्रुतमाह्वयति स्म याम् ॥
 सा पुनः कियती केन नायकेनाभिरक्षिता । केनाध्वना क्व चाऽऽयाता किं कार्यं चान्वपद्यत ॥
 कं प्रतीकारमकरोच्छिवराजंश्च तां प्रति । परमानन्द सुमते तत्सर्वमभिधीयताम् ॥३१॥

कवीन्द्र उवाच—

शिवस्योपचयं वीक्ष्य तथाऽपचयमात्मनः । याचितां येदिलेनोच्चैः साहाय्यमभिवाञ्छता ॥
 दिल्लीपतिः स्वपृतनां पृथुसारां प्रथीयसीम् । बलिना मातुलेनाद्धा शास्ताखानेन रक्षिताम् ॥
 प्रपन्नपालनपरः शतशो जितसंगरः । प्रयातुमादिशचूर्णं धारागिरितलस्थिताम् ॥ ३४ ॥
 ततोऽनेकेऽनीकनार्थाः स्वामिशासनवार्तिनः । प्रतस्थिरे सुसंनद्धाः शास्ताखानपुरोगमाः ॥
 मानी शमसखानारूयः पटा(ठा)नः प्रथितक्रमः । सुतो जाफरखानस्य नामदारश्च दुर्जयः ॥
 तथा गयासुदीखानो मुनीमो हसनोऽपि च । मिरजासुलतानश्च प्रतापी मनचेहरः ॥३७॥
 तथा तुरुकताजश्च कूरात्मा च कुबाहतः । हौदखानोऽप्युजबखान्खयोऽमी समरोन्मुखाः ॥
 इमामबिरुदीखानो लोदीखानश्च दुर्धरः । पठानौ द्वाविमौ तद्वन्मौलदौ द्वौ दिलावरौ ॥३९॥
 तथाऽबदुलबेगश्च मङ्गडः खोजडम्बरः । जोहरश्च पुनः खोजसुलतानः पराक्रमी ॥ ४० ॥
 सिदीफतेफतेजङ्गौ रणरङ्गविशारदौ । क्रोधनः कारतलवो गाजीखानादयोऽपि च ॥४१॥
 तनयः शत्रुशरस्य भावसिंहः प्रभावभृत् । किशोरशामसिंहाह्वौ राजानौ चास्य बान्धवौ
 राजा गिरिधरो नाम तथैव च मनोहरः । प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च पञ्चमः पुरुषोत्तमः ॥४३॥
 गोवर्धनेन सहिताः षडमी गौडवंशजाः । क्षत्रियाः क्षपितारातिकुलाः क्षातिभृतां वराः ॥
 गौडविठ्ठलदासस्य नप्ता सप्ताश्चसंनिभः । सुतोऽर्जुनस्य विजयी राजसिंहश्च पार्थिवः ॥

वीरो वीरमदेवश्च रामसिंहश्च सुव्रतः । तथैव रायसिंहश्च त्रयोऽमी शीर्षदान्वयाः ॥ ४६ ॥
 श्रीमानमरसिंहाख्यो राजा चन्द्रवतान्वयः । तथा चन्द्रपुरेन्द्रस्य सेनापतिररिंदमः ॥ ४७ ॥
 द्वारकाजिच्च जीवाजित्पशुजिह्वलजित्पुनः । शरीफनृपसूनुश्च त्र्यम्बकः समरोन्मुखः ॥ ४८ ॥
 एते भृशबलाः प्रौढबलाः सर्वे प्रतापिनः । गोकपाटश्च सुरजिद्यशोजिच्च महाभुजः ॥ ४९ ॥
 राजा दिनकरश्चापि ख्यातः काङ्कटकान्वयः । त्र्यम्बकानन्तदत्ताख्यास्त्रयः खण्डार्गलान्वयाः
 दत्तरुस्तुमवर्माणौ राजानौ यादवान्वयौ । सर्वजित्तनयो रम्मः प्रवारः परवीरहा ॥ ५१ ॥
 जायामुदयरामस्य जगज्जीवनमातरम् । राजव्याघ्रीति यां प्राहुर्युधि व्याघ्रीमिवोधुराम् ॥
 सा प्रतापेन महता बताप्रतिहतायुधा । कृष्णराजप्रचण्डाद्यैः सहिताऽऽत्मसनाभिभिः ॥
 घाण्टिकः सर्जरजश्च गाढः कमल एव च । कोकाटो जसवन्तश्च कमलेन समन्वितः ॥
 दिल्लीपतेर्नियोगेन सर्व एते महाभुजाः । स्वस्वसैन्यान्विताः शास्ताखानं सेनान्यमन्वयुः ॥
 तैर्बलैः परितोऽप्यध्वसरितो विहितास्तथा । विना घनागमं नैताः पश्यन्त्यात्मपतिं यथा
 निर्धार्य स ततः शास्ताखानः शास्ता चमूभृताम् । सहस्रैः सप्तसप्तत्या तुरगैः परिवारितः
 गम्भीरवेदिभिर्भद्रकरिभिर्गिरिसंनिभैः । तथा बकसरैरग्रसरैः पत्तिवैर्वृतः ॥ ५८ ॥
 संनद्धः सहितस्तैस्तैर्विविधैर्युद्धसाधनैः । प्रपेदे सरितं भीमां सीमां विद्वेषिनीवृतः ॥
 प्रोच्छिन्नदेवायतनं छिन्नभिन्नमठीमठम् । मज्जमानाध्यक्षगृहं भग्नाद्यानमहीरुहम् ॥ ६० ॥
 प्रभूतविजनीभूतप्रतनग्रामपत्तनम् । पर्यटन्लेच्छकटकस्पष्टभ्रष्टसरित्तटम् ॥ ६१ ॥
 ग्रस्तं विधुंतुदेनेव निखिलं विधुमण्डलम् । दर्शनीयेतरमभूत्तदा तन्मेदिनीतलम् ॥ ६२ ॥
 ततः क्षिप्रमुपेतेन क्षुभिताम्भोधिबन्धुना । तेन चक्रेण चाकितं चक्रे चक्रावतीतलम् ॥
 रुरुधुस्तां शोणमुखाः पुरीं चक्रावतीं रुषा । शिवराजे महाराजे प्रणालाचलवर्तिनि ॥
 तत्र संग्रामदुर्गान्तर्वर्तिभिः शिवपत्तिभिः । युयुधुर्युद्धकुशलास्ते दिनानि बहून्यपि ॥

यावद्युध्यति जोहरेण बलिना क्रुद्धः प्रणालाचले

राजा तावदमी वयं समुदिताश्चक्रावतीमण्डले ।

योत्स्यामः प्रतियोधिभिः प्रतिपदं दुर्गस्थितानामिदं

विज्ञायाभिमतं तथा न विदधे शास्ताऽपि शस्तं मनः ॥ ६६ ॥

अलीशाहोऽपि दिल्लीपरिवृढपृतनां तत्र संग्रामदुर्गे

युध्यन्तीमाकल्लव्य प्रथितपृथुबलां किञ्चिदाश्वस्तचित्तेः ।

रोद्धव्योऽयं विरुद्धः प्रसममवहितीभूय शैले प्रणाले

संरम्भादित्थमुच्चैर्विजयपुरगतो जोहरायाऽऽलिलेख ॥ ६७ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां शास्ताखा-

नाभ्यागमो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्रः उवाच—

अथ व्रस्ते जनपदे विस्त्रस्ते च महाजने । लुण्ठिते साहसचटे शूर्पे चाप्यवगुण्ठिते ॥ १ ॥
निगृहीते पुण्यपुरे गृहीते चेन्दिरापुरे । परचक्रचयग्रस्तप्रायचक्रावतीचये ॥ २ ॥
आत्मजे शिवराजे च प्रणालाचलवर्तिनि । ऋद्धेऽपि जोहरेणोच्चैः क्रुद्धे तत्रैव युध्यति ॥
सुता यादवराजस्य शाहपत्नी महाव्रता । अहो रणरसोत्साहादाहोपुरुषिकामघात् ॥ ४ ॥
जननी शिवराजस्य सा राजगिरिवर्तिनी । निजानां गिरिदुर्गाणामवनेऽवहिताऽभवत् ॥
अथ सेनापतिर्नेता नैकानीकनिषेवितः । प्लुष्टा शाहपुरं सर्वं दृष्ट्वा पृष्ठं च विद्विषः ॥ ६ ॥
शिवसंदेशमासाद्य प्रसादमिव सुव्रतः । समन्वितो हिलालेन शिवपत्तनमाययौ ॥ ७ ॥
ततः स वत्सलां वत्सालोकेन चिरमुत्सुकाम् । यातुं प्रणालमचलं स्वयमेव समुद्यताम् ॥
रोषावेशवतीं स्वेन सैन्येन महताऽऽवृताम् । ददर्श शाहराजस्य राक्षीं राजगिरिस्थिताम् ॥
आगस्कर इवात्यर्थं भीतभीतः पदे पदे । स ननाम हिलालेन सहितस्तां महाव्रताम् ॥
प्रणमन्ताविमौ दृष्ट्वा बद्धाञ्जलिपुटानुभौ । सा जगाद महाभागा मृदुगम्भीरभाषिणी ॥ १० ॥

राजमातोवाच—

बिभ्राणः समरोत्साहं मत्प्राणः स बहिश्चरः । रुद्धो विरुद्धैरभितः प्रणालाचलमूर्धनि ॥
तत्रैतं स्वामिनं हित्वा व्रपां चातिमह्यसीम् । अहो युवां परमिया परावृत्तावुभावपि ॥
तमेकमात्मनो वत्सं विमोचयितुमात्मना । प्रयतिष्ये हरिप्येऽद्य जोहरस्य शिरो युधि ॥
वन्यामिव दिशं शून्यामिमां पश्यामि यं विना । आनयिष्यामि तं सद्यः शिशुं सिंहमिवोद्धतम्
श्रीवत्सलाञ्छनस्यांशं तमेकं वत्समात्मनः । क्षणं यदि न पश्यामि तर्हि त्यक्ष्यामि जीवितम्
युध्यध्वमिह संभूय यूयमत्र परैः सह । स्वयं योत्स्यामि तेनाहं जोहरेण विरोधिना ॥
एवमुक्तवती तत्र तां परित्रस्तचेतनः । क्षुभितां चारुचारितां चमूपतिरवोचत ॥ १८ ॥

चमूपतिरुवाच—

भगवत्याः प्रभावेण महाप्राणो महाभुजः । सोऽवेक्षते जगत्कृत्स्नं न सहायमपेक्षते ॥
 अतस्तदाज्ञया गत्वा जित्वा विजयपत्तनम् । परावृत्तोऽस्मि भव्यं ते योद्धुं ताम्रमुखैः समम् ॥
 पातुमायातु मामत्रभवती भव्यनिश्चया । तत्र वर्षति विजयी शिवः स भृशनिर्भयः ॥
 तमात्मनः परिवृढं दुर्धराणां धुरंधरम् । कदा द्रक्ष्यामि च कदा परैः स्रक्ष्यामि संगरम् ॥
 योत्स्यन्ति ताम्रवदनैरनेके सैनिका इमे । अहं तु तत्र योत्स्मामि विरुद्धैर्जोहरादिभिः ॥
 पालितान्यतियत्नेन शिवसैनैरिहाधुना । प्रभवत्यद्य दुर्गाणि गृहीतुं नारुणाननः ॥
 इति विज्ञापयामास तत्र तां पृतनापतिः । प्रतस्थे च प्रतापेन प्रणालमचलं प्रति ॥
 तस्मात्तुरगारूढं करवालकरं दृढम् । षड्विधान्यपि सैन्यानि तं महान्वयमन्वयुः ॥
 शुण्डिशुण्डासमुद्धूतधूलिधूसरितध्वजम् । स बाहुजो महाबाहुस्तदुवाह महद्बलम् ॥२७॥
 निशम्य जोहरोऽप्येनां रिपुसेनामुपागताम् । तेन सेनाधिपतिना हिलालेन च पालिताम् ॥
 प्रतियोधयितुं योधानात्मनीनाननेकशः । तत्र संप्रेषयामास प्रासपाट्टिशधारिणः ॥२८॥
 ततस्ते बर्बराः सर्वे गर्वेण महताऽऽवृताः । प्रासपाशधनुर्बाणधारिणः प्रौढिकारिणः ॥२९॥
 तामिमां पर्वतपतेः पृतनां सुप्रधीयसीम् । ऋद्धां रुद्ध्वाऽध्वनोर्मध्ये प्रत्ययुध्यन्नुदायुधाः ॥
 तत्र युद्धान्यजायन्त हिलालस्य परैः सह । शरोत्कृत्तशिरस्कानि कुन्तकृत्तकराणि च ॥
 बाह्वाहो महाबाहुर्हिलालस्याऽऽत्मजस्तदा । विवेश विद्विषां न्यूहं मन्यमानाभिमानवान् ॥
 स युवा पृथुताम्राक्षो वैरिवक्षोविदारणः । अतीव दर्शनीयोऽभूद्दर्शयन्हस्तलाघवम् ॥३०॥
 स ततस्तैर्महायोधैर्विविधायुधयोविभिः । हयान्निपातितो मानी मुमोह मृधमूर्धनि ॥३१॥
 तं भिन्नमल्लवपुं भृशविह्वलचेतसम् । द्विपन्तोऽतीव हृष्यन्तो निन्युः स्वशिविरं प्रति ॥
 तमात्मानमिवाऽऽत्मीयं नीयमानमरातिभिः । न शशाक हिलालोऽपि विमोचयितुमात्मजम् ॥
 जोहरायुधिकास्तत्र क्रुधा युयुधिरे तथा । हिलालप्रमुखाः सर्वे विमुखाः सर्वतो यथा ॥
 तमुदन्तमथाऽऽकर्ण्य पृष्ठगोपश्चमूपतिः । हिलालतनयं वीरमन्वशोचत चेतसि ॥ ३२ ॥
 इति नेतृप्रभृतयो युध्यन्तोऽपि दिने दिने । प्रणालमचलं गन्तुमन्तरं न प्रपेदिरे ॥ ३३ ॥
 निशम्य शिवभूपालश्चमूपालपरामवम् । चुक्रोध जोहरायैव जम्भायेवाऽऽशु जन्मजित् ॥
 स एकदा नृपस्तत्र शयानः सुखसद्भानि । प्रयतः प्रैक्षत स्वप्ने तुलजां वरदायिनीम् ॥
 महासत्त्वं महासत्त्वा प्रणमन्तमथाग्रतः । तमेनमवनीपालं जगाद जगदीश्वरी ॥ ३४ ॥

तुलजोवाच—

एष्य ताम्राननैस्तत्र पुरी चक्रावती जिता । अतस्त्वंयाऽग्न न स्थेयं प्रस्थेयं यत्र सर्वथा ॥

सिद्धिक्त्रेऽद्य ताम्राणां लग्ना चक्रावती तथा । गरीयसेऽपकाराय तिमीनां बडिशं यथा ॥
 अरं राजगिरिं याहि पाहि राज्यं निजं नृप । ताम्पति त्वां विना तत्र जरती जननी तव ॥
 सैन्यैः कतिपयैरेव प्रयातव्यमितस्त्वया । जोहरं योषयिष्यन्ति त्वद्योषाः पर्वताश्रयाः ॥
 अहं तु निजयोगेन मोहयिष्यामि जोहरम् । प्रथयिष्यामि भुवने भवद्भुजयशोभरम् ॥
 गतायुरेष पापात्मा न चिरायुर्भविष्यति । निमित्तान्तरमाश्रित्य मृत्युरेनं जिघृक्षति ॥
 एवमादिश्य तं देवी तत्रैवान्तरधीयत । स तु प्रबुद्धस्तामेव पुनः पुनरनीनमत् ॥ ५० ॥
 ततः प्रत्यर्थिसैन्येन परितः कृतमण्डलात् । घनाघनघटालोकलीलाशालिशिखावलात् ॥
 समन्ततस्तमःश्यामतमकाननसंकुलात् । जननीलीमिलत्पङ्कपिच्छिलोपत्यकातलात् ॥ ५१ ॥
 गम्भीरगद्गदनदन्निःसरन्नैकनिर्झरात् । प्रणालादचलादात्मबलान्निर्यातुमुद्यतः ॥ ५२ ॥
 प्रौढां पताकिनीं तत्र निधित्सुः शिवभूमिपः । पर्याम्नातगुणं लोके नाम्ना व्यम्बकभास्करम् ॥
 निर्धार्यमग्रजन्मानमवधार्य धिया स्वया । गर्हिताहितसंदोहामर्हितां गिरमस्यधात् ॥ ५५ ॥

राजोवाच—

पश्य युध्यस्मिरेवाहर्दिवमुद्यमितायुधैः । मासाश्चैत्रादयोऽस्माभिरिह नीताः प्रभाविभिः ॥
 पञ्चमोऽयं तु संप्राप्तो नभाः श्यामनभाः शुभः । शोभां सुमहतीं तन्वजिह्व काननसंकुले ॥
 हन्तार्हार्थशिरस्यस्मिन्नहिताहार्थपौरुषैः । हतो न जोहरोऽस्माभिरहो शैलतलस्थितः ॥
 मग्नाः सेनाधिपतयो नेतृप्रभृतयः किल । नैनं परिधिमेतेषामीषत्क्षपयितुं क्षमाः ॥ ५९ ॥
 बलशाली बर्बरोऽयं सुबाहुर्बहुभिर्बलैः । अशक्यो जेतुमस्माभिरिदानीमिति मे मतिः ॥
 इहैव निग्रहायास्य चिरस्य मदवास्थितिः । न स्थाने पुण्यविषयस्थाने ताम्रावृते सति ॥
 महती ताम्रवदनध्वजिनी साहसप्रिया । तत्र मन्ये मदन्येन न पराभूतिमेष्यति ॥ ६२ ॥
 अतोऽस्मि प्रस्थितस्तूर्णं ताम्राननजिघांसया । परैरधर्षणीणोऽस्तु पर्वतोऽयं त्वदाश्रयः ॥
 त्वमत्र भव सेनानीः सेनानीर्भ(रि)ः विक्रमी । उज्जासनाय परितः परिवेषकृतां द्विषाम् ॥
 भित्त्वेन विद्विषद्व्यूहं पार्थस्येव प्रयास्यतः । प्रतियोद्धा न मे कश्चित्पतितोऽद्धा भविष्यति ॥
 इत्युदीर्य स तं धीरं धरे तस्मिन्निधाय च । यामिन्याः प्रथमे यामे प्रस्थितः पृथिवीपतिः ॥
 याप्ययानसमासीनं तमेनं स्वामिनं भुवः । तदा बतानुयान्ति स्म पदगानां शतानि षट् ॥
 प्रस्थानदुन्दुभिस्तस्य दध्वान मधुरं तथा । ध्वनदम्भोधरभ्रान्त्या परैनं वुबुधे यथा ॥ ६८ ॥
 कदम्बकेतकीकुन्दकुटजामोदमेदुरः । परिस्फुरन्निर्झराम्भःकणसंपर्कमन्थरः ॥ ६९ ॥
 तस्यानुकूलतां तत्र दधानः पवनस्तदा । आत्मयिं दर्शयामास साहाय्यं स्वजनो यथा ॥ ७० ॥
 ब्रजते भूभृतेऽमुष्मै चरदृष्टचरे पथि । स्थलीं निम्नोन्नतां सद्यः सौदामिन्योऽप्यदर्शयन् ॥
 अपि यान्तमदूरेण पथा तमवनीश्वरम् । नाज्ञासिष्ठाविद्विषतो भवत्या विमोहिताः ॥ ७१ ॥

ततोऽतरान्तरालस्तप्रस्तरप्रोज्ज्वलतानतम् । प्रपातपातनिनदन्नदीनदसुदुर्गमम् ॥ ७३ ॥
नीलैशवलसंश्लिष्टसक्थिदध्ननिषद्वरम् । नैकधातुद्रवमिलन्मृदुमृन्मसृणोदरम् ॥ ७४ ॥
पल्लवप्रोल्लसद्वीरुत्परिरब्धमहीरुहम् । वर्षाकुलितशार्दूलकुलसंकुलकंदरम् ॥ ७५ ॥
बामलूरान्तरोद्गच्छद्दन्तशूकजिघांसया । कृतकोलाहलं कोपात्प्रचलद्भिः कपालिभिः ॥ ७६ ॥
अदृष्टजनसंचारं चरदृष्टचरं तदा । राजा राजगिरेरीशस्तमध्वानमलङ्घ्यत ॥ ७७ ॥
अथ धरणिमणिर्विशालशैलं निजमधिरुह्य विलोकनीयशीलम् ॥
वसातिमभिमतं विलङ्घिताध्वा स्वकटकविश्रमहेतुकामकार्षाति ॥ ७८ ॥
इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्याय-
शतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां स्वराष्ट्रावेक्षणं नाम
षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

मनीषिण ऊचुः—

प्रणालभुधरादात्मनिहितानीकदुर्ग्रहात् । समं पत्तिशतैः षड्भिस्तमज्ञातविनिर्गतम् ॥ १ ॥
जोहरः कथमज्ञासीन्मोहितो योगमायया । प्रतीकारं च कं चक्रे स्वेन चक्रेण संवृतः ॥
शिववीरयशःक्षीरनिधिप्लावितचेतसा । परमानन्द भवता तत्सर्वमभिधीयताम् ॥ ३ ॥

कवीन्द्र उवाच—

शिवः स्वयं प्रणालाद्वैर्यियासुरभवद्यदा । वीराय जोहरायेमं संदेशं व्यसृजत्तदा ॥ ४ ॥

शिवराज उवाच —

येदिदं समाहूतैस्ताम्रैः स विषयो मम । उपक्रान्तस्त्वाक्रमितुमतिक्रान्तिविकारिभिः ॥ ५ ॥
अतस्तैरधुना योद्धुमितः प्रस्थीयते मया । योद्धव्यं बत मे योधैर्युद्धविद्भिर्हि त्वया ॥
यदि वाऽस्ति मतिस्तेऽद्य द्वंद्वयुद्धे सकौतुका । तर्ह्यलंक्रियतामेत्य प्रणालाद्वैरुपत्यकाम् ॥
स्वेन स्वेन ह्यनैकेन विदूरादवलोकितौ । योत्स्यावः सोत्सवं तत्र बत निस्त्रिंशधरिणौ ॥
तमाकर्ण्यपि संदेशं कृती कर्णपुराधिपः । अनाकर्णितवञ्चक्रे चाकितेन स्वचेतसा ॥ ९ ॥
तदाप्रभृति तेनोच्चैर्भाषीखानादयो भटाः । संदिष्टाः सर्वतस्तस्य पर्वतस्य निरोधने ॥ १० ॥
अज्ञातं नैव निर्याति न चाऽऽयाति पिपीलिका । तथोपविविशुस्तत्र ततो जोहरसैनिकाः ॥
अन्धीकृत्येव तांस्तत्र निविष्टान्प्रतियोधिनः । शिवः स्वीयेन शौर्येण परिधिं तमलङ्घयत् ॥
स ततः सप्तभिर्यामैः पञ्चभिर्योजनैर्मितम् । अंतीत्य किल पन्थानं विशालं शैलमासदत् ॥
अथोदन्तविदध्वाराः शाहराजात्मजं नृपम् । विनिर्गतं प्रणालाद्वैर्जोहराय न्यवेदयन् ॥
संवर्तते तत्रैव स ततः स्वयम् । तान्तभावमधात्तत्र भ्रान्तभ्रान्तः समान्तरे ॥

अहो रुद्धो विरुद्धोऽयमस्माभिरिह भूधरे । अस्मान्विस्मापयन्नस्मादकस्मादद्य निर्गतः ॥
अथ येदिलशाहाय दर्शयिष्ये कथं मुखम् । अतःप्रभृति मे जन्म परिहासाय केवलम् ॥
यवनान्तकरं ह्येनं मम हस्ताद्विनिःसृतम् । निशम्य किं वदिष्यन्ति शास्ताखानादयोऽपि माम्
अनुत्प्येति स चिरं विचिन्त्य च मुहुर्मुहुः । जगाद दुर्मदं वीरं मसूदं नाम बर्बरम् ॥ १९ ॥

जोहर उवाच—

ग्रन्थिस्थेनेव रत्नेन सपत्नेनाधुनाऽमुना । निरोधपरिमुक्तेन ब्रूत मे दूयते मनः ॥ २० ॥
पश्यतां नः समस्तानां हस्ताद्योऽद्य विनिःसृतः । द्रुतमेव महाबाहो मसूद तमनुद्वह ॥
निजकार्यान्तरव्यग्रो विशाले च शिलोच्चये । स चिरं बत न स्थाता त्वमतस्त्वरितो भव ॥
स तेनेति विनिर्दिष्टो विशिष्टः शौर्यकर्मणि । महत्या सेनया सार्धमनुदुद्राव तं द्विषम् ॥
आजानु तुरगास्तस्य ममज्जुः पथि पङ्क्तिः । निपेतुः पत्तयश्चापि सान्द्रशैवालसंकुले ॥
मसूदमागतं श्रुत्वा शिवराजः पराक्रमा । सज्जे संगरायोच्चैर्वसस्तत्र चिलोच्चये ॥ २५ ॥
पल्लीवनपतिवीरो जसवन्तो नराधिपः । प्रतापी सूर्यराजश्च शृङ्गारपुरपार्थिवः ॥ २६ ॥
अपरेऽपि च सामन्ताः शैलस्यास्य निरोधने । नियोजितचरास्तेन जोहरेण दुरात्मना ॥
युध्यमाना अपि मुहुः शिवं शैलाधिराहिणम् । निषेद्धं न क्षमन्ते स्म पराभूताः पदे पदे ॥
ते सर्वेऽपि मसूदेन ससैन्यानामिमानिना । समेत्य भूधरममुं भूयो रुरुधुरुद्धताः ॥ २९ ॥
अथ ते शिवराजस्य योधाः क्रोधारुणेक्षणाः । अवरुह्य गिरेस्तस्मान्निःस्वनन्तो घना इव ॥
धावमानाः सावधानान् रुन्धानानमियायिनः । शिताभिरसिधारामिः कृतोत्पातमघातयन् ॥
बहवो बर्बरास्तत्र बलिभिः शिवपत्तिभिः । खण्डिताः खड्गधाराभिर्ययुः संयमिनीं पुरीम् ॥
जसवन्तः सूर्यराजः सामन्ताश्चापि भूरिशः । रयं धारयितुं तेषां न तत्र प्रभवोऽभवन् ॥
मसूदस्त्वपयान्तीं तां परावर्त्याऽऽत्मवाहिनीम् । वेगवान्प्रतिजग्राह परान्ग्रह इव ग्रहान् ॥
अथोभयेषां सैन्यानां संनिपातो महानभूत् । असिभिः शक्तिभिश्चोच्चैर्निघ्नतामितरेतरम् ॥
ततो भुजमदावेशनिघ्नान्विघ्नानिवाऽऽगतान् । बर्बरान्पातयामासु परे प्रधनपारगाः ॥ ३६ ॥
तरुनिव तडित्वन्तो गुरुमन्त इवोरगान् । जगर्जुस्तान्विनिर्जित्य शैलाधिपतिपत्तयः ॥ ३७ ॥
परितः शीर्णशीर्षणं शीर्णपाण्यङ्घ्रिमस्तकम् । शीर्णस्कन्धोरुयुगलं तदाऽन्मूढमण्डलम् ॥
सा शादहरिताऽप्युच्चैर्विशालाद्रेरुपत्यका । लोहितैः प्रतिवीराणामभूत्पदि लोहिता ॥ ३९ ॥
ऊरुभिर्जानुभिश्चापि तथा जङ्घाभिरङ्घ्रिभिः । शिरोभिश्च नराश्वानां दुष्प्रेक्ष्या वसुधाऽभवत् ॥
इत्थं मसूदः स्वं सैन्यं शिवरोषमहार्णवे । समस्तमात्महस्तेन मज्जयित्वा विलज्जितः ॥ ४१ ॥
परैः प्रधनपारीणैर्जीवन्मुक्तोऽनपेक्षितः । पराचीनोऽभवत्तम्यः परं निर्वेदमागतः ॥ ४२ ॥
प्रपलाय्यं रणात्तस्मात्पुरस्तादात्मनः स्थितम् । जोहरस्तमथामस्त परलोकादिवाऽऽगतम् ॥
अथ स्वविषयोपान्तादानायितचरां चमूम् । समादाय विशालाद्रेः पर्वतात्प्रतिर्गमय ॥

उषित्वा वसतीस्तास्ताः सौत्सवे पथि पञ्चषाः । सद्यो राजगिरिं गत्वा राजा राजगिरीश्वरः ॥
 चञ्चन्मरीचिनिचयस्फुरद्रत्नासनस्थिताम् । कुलस्त्रीभिः परिवृतां कुलस्त्रीकुलदेवताम् ॥४६॥
 तत्तद्व्रतवतीं नक्तंदिवमञ्चितदैवताम् । ददतीमाशिषस्तास्ताः सत्यगम्भीरभाषिताम् ॥४७॥
 प्रमोदबाष्पप्रचयस्तिमितायतलोचनाम् । समुच्चलितवात्सल्यरसां संदर्शनोत्सुकाम् ॥४८॥
 संप्रस्तुतस्तनस्तन्यधाराभिरमृतात्मभिः । स्तपयन्तीं महाबाहुर्जननीं स्वामवन्दत ॥ ४९ ॥
 ततस्तदन्तिके तत्तद्वृत्तमावेदयन्नयम् । अनयत्तद्दिनं सर्वं विजयी शाहनन्दनः ॥ ५० ॥
 आगतो विजयी राजा निजं राजगिरिं यदा । प्राणदन्मृदुगम्भीरस्वनं दुन्दुभयस्तदा ॥५१॥

तत्रस्थं परिभूय बर्बरबलं सद्यः स्वबाहोर्बला-

दायाते शिवपत्तनं शिवमहीपाले प्रणालाचलात् ।

सेनाभिः सकलाभिरेव सहितस्तत्तत्प्रयत्नाकुलः

स्वेऽभीष्टे किल संशयालुरभवद्विल्लीपतेर्मातुलः ॥ ५२ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्यायश-

तसंमितायां वैयासक्यां संहितायां स्वपुरप्रवेशो

नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

मनीषिण ऊचुः—

तस्मिन्मृशबलोत्तसे राज्ञि राजगिरिं गते । गतिः काऽभूत्प्रणालाद्रेस्तदाचक्ष्व महामते ॥

कवीन्द्र उवाच—

शास्ताखानः स्वयं ह्यत्र विषये तत्र जोहरः । उभयत्रापि युद्धाय प्रभवामः कथं वयम् ॥

तदद्य येदिलाधीनः प्रणालाद्रिविधीयताम् । प्रस्थीयतां च भवता कार्यान्तरमिह स्थितम् ॥

अल्लीशाहात्प्रतिनिधिं तस्य शैलस्य सर्वथा । आदास्यामः क्षणेनैव नास्मद्वचनमन्यथा ॥

निजदूतमुखेनेत्थं शिवेन प्रतिबोधितः । परिचिन्त्य निजे चित्ते स्वयं त्र्यम्बकभास्करः ॥

संगराभिनिविष्टोऽपि प्रमोराज्ञां प्रमाणयन् । अल्लीशाहाय तं शैलं विततार विनीतवत् ॥

ततः स जोहरं दृष्ट्वा तस्मै पृष्ट्वाऽप्यनामयम् । सुतरां सत्कृतस्तेन शिवसौहृदकाङ्क्षया ॥

बहुना स्वसहायेन सैन्येन परितो वृतः । उपेत्य प्रणमन्मौलिः प्रभुं निजमुदैक्षत ॥ ८ ॥

मनीषिण ऊचुः—

जायं त्वया निहन्तव्यो मन्तव्यो मन्त्र एष मे । निमित्तमन्यदेवास्य जोहरस्य विनाशने ॥

भगवत्या समागत्य शिवराजाय धीमते । उक्तपूर्वमिदं ह्यासीत्प्रणालाचलवर्तिने ॥ १० ॥

तर्हि येन निमित्तेन यथा स निधनं गतः । तथा कथय नः सर्वं कवीन्द्र कुशलो ह्यसि ॥

वयं भागीरथीतीरे भवतो भारतीमिमाम् । पायं पायं न तुप्यामः सुषां सुमनसो यथा ॥

कवीन्द्र उवाच—

भगवत्या समादिष्टे शिवभूषे महाभुजे । ध्वजिनीं ताम्रवक्त्राणां पराभवितुमात्मना ॥१३॥
 बलिनं बर्बरव्यूहं सद्यो भित्त्वा विनिर्गते । शिलोच्चये प्रणाले च दैवाद्वस्तमुपागते ॥१४॥
 अल्लीशाहोऽतिमन्दात्मा मन्यमानोऽन्यथाऽऽत्मनि । चिराय जोहरायैव चुकोप किल कोपनः ॥
 ततो भूरि धनं लब्ध्वा बत लुब्धात्मना त्वया । कुमते ज्ञायमानोऽपि स प्रस्थास्यन्नुपेक्षितः
 भवता प्रतिरुद्धस्य भवतोऽनुमतिं विना । दुर्गमो निर्गमस्तस्य नृपतेरिति मे मनः ॥१७॥
 तस्मादेहि धनं देहि यद्वच्च तेन भूभृता । मद्धस्तेनैव भवतो भवेन्निधनमन्यथा ॥ १८ ॥
 वर्णदूतमिमं तस्मै प्रेषयामास येदिलः । तथाऽपि न बिभायास्माद्बर्बरो बलिनां वरः ॥१९॥
 न यदा येदिलेनैष संपरायमपारयत् । तदा कर्णपुरं सद्यः शिश्रिथे दुर्गदुर्ममम् ॥ २० ॥
 अथ केनापि यत्नेन जोहराय स येदिलः । हालया साकमज्ञातं हालाहलमदापयत् ॥ २१ ॥
 अहो येदिलशाहस्य महती मतिमन्दता । उपकारपरे येन जोहरेऽपनयः कृतः ॥२२॥
 अमानुषगतिर्देव्याः प्रसादेन सुदुर्धरः । मोहयित्वा परचम् परिवेषपरां पराम् ॥२३॥
 प्रयातो भूधरात्तस्माद्भूभृद्भृशबलो यदि । मन्यामहे वयं तर्हि नापराधी स जोहरः ॥२४॥
 अम्रस्तुतमिदं ह्यास्तां प्रथमप्रस्तुतं परम् । सुधांशुदर्शनेद्वेष्टुधाम्भोधिषहोदरम् ॥२५॥
 चरित्रं शिवराजस्य कथ्यमानं सविस्तरम् । निशम्य विबुधैः सर्वैर्निजे हृदि निधीयताम् ॥
 बर्बरान्परिधीभूतान्परिभूय स्वतेजसा । बली भृशबलो यावदायति शिवपत्तनम् ॥ २७ ॥
 तावत्ताम्राननबलैः सबलैः कृतविक्रमम् । संग्रामदुर्गमाक्रान्तं कृत्वा संग्राममदभुतम् ॥२८॥
 तमुदन्तं शिवनृपो निशम्य शिवपत्तने । सर्वनीतिविदां वर्थः सचिवानिदमब्रवीत् ॥२९॥

शिवराज उवाच—

कार्यान्तरप्रसक्तत्वान्मयि सान्तरमास्थिते । संग्रामदुर्गसहिता गता चक्रावती पुरी ॥३०॥
 इदानीमेव तां दुर्गसहितां दुर्ग्रहामपि । स्वयमभ्येत्य ताम्रेभ्यो ग्रहीतुमहमुत्सहे ॥ ३१ ॥
 परं त्वापतितं यद्धि कार्यान्तरमनन्तरम् । प्रयतिष्यामहे तस्मै वयं सर्वेऽप्यतःपरम् ॥३२॥
 सहायपरिहीनेन नरेणेह न केनचित् । परीभावयितुं शक्या प्रतीपानामनीकिनी ॥ ३३ ॥
 तस्माद्यत्नेन महता नरेन्द्रेण विपश्चिता । संग्राह्यानीकिनी शश्वत्परनिग्रहकारिणी ॥३४॥
 बहुनाऽर्थेन रहितो महानपि महीपतिः । न तद्विधानां सेनानां संग्रहं कर्तुमर्हति ॥३५॥
 अर्थादर्थो भवत्युच्चैरर्थोद्धर्मोऽपि वर्धते । अर्थादेव तृतीयोऽर्थस्तस्मादर्थः प्रशस्यते ॥३६॥
 कुलं शीलं वयो विद्या पौरुषं सत्यवादिता । गुणज्ञता च गाम्भीर्यमर्थदेव प्रजायते ॥३७॥
 अर्थादसौ परश्चोच्चैर्लोको लोकस्य निश्चितः । पुमानर्थेन रहितो जीवन्नपि न जीवति ॥
 यस्यार्थस्तस्य सुहृदो यस्यार्थस्तस्य पौरुषम् । यस्यार्थस्तस्य सर्वेऽपि सहायाः संभवन्ति हि
 तद्दुग्ध्वाऽऽत्मप्रभावेण पृथुवत्पृथिवीमिमाम् । तमर्थमाहरिष्यामि यदधीनमिदं जगत् ॥

सहजन्तरमेवोच्चैस्तत्र दिङ्मिन्द्रमातुले । करिष्यामि प्रतीकारमगस्त्य इव सागरे ॥ ४१ ॥
इति ब्रुवाणमुचितं सचिवाः सदसि स्थितम् । नयोपेतं विनयिनो व्याहरन्ति स्म भूपतिम् ॥

सचिवा ऊचुः—

अर्थः समर्थ इति यद्भवानाह तदर्थवत् । तच्चेति कः प्रतिब्रूते तिष्ठन्वैतण्डिकव्रते ॥ ४३ ॥
अर्थः समर्थसामर्थ्याद्धत्ते सामर्थ्यमात्मनि । असमर्थाश्रितस्त्वर्थो नार्थोऽनर्थो हि केवलम् ॥
योऽर्थः सर्वेषु लोकेषु स तवैतेति विद्महे । तद्याहि जैत्रयात्रायै शिवराज महाद्युते ॥ ४५ ॥
किञ्च संप्रति सेनानीरिन्द्रप्रस्थेन्द्रमातुलः । संग्रामदुर्गमव्यग्रो जित्वा भूत्वा महामनाः ॥
प्रस्थाय वै पुरः पुण्यपुरमास्थाय च स्थितः । निशम्य त्वां महाबाहो शिवपत्तनवर्तिनम् ॥
भृशं विशङ्कमानोऽन्तः प्रायस्तेनैव वर्त्मना । सख्यशैलावरोहाय सेनां संप्रेषयिष्यति ॥ ४८ ॥
अभिद्रवन्ती सखाद्वेयथा सा नावरोहति । तावत्तथा विधातव्यमथान्यदपि सर्वथा ॥ ४९ ॥
सचिवानामिति वचो निशम्य समयोचितम् । स धन्यचरितः सम्यगमन्यत महामतिः ॥

मनीषिण ऊचुः—

सहस्रैः ससिवाहानां त्रिसप्तत्या समन्वितः । शास्ताखानः किमकरोद्धत पुण्यपुरस्थितः ॥

कवीन्द्र उवाच—

स कारतलबं नाम यवनं कार्यकारिणम् । पुरःस्थितं समाहूय मिथ एतदभाषत ॥ ५२ ॥

शास्ताखान उवाच—

प्रतापी जसवन्तस्ते जनकोऽजवडान्वयः । भवानपि नयत्येतद्युद्धेने(नै)व निजं वयः ॥ ५३ ॥
प्रबलं गालिबं जित्वा संप्रति स्वबलाश्रयात् । प्रचण्डपुरमादाय मद्यं दत्तमिह त्वया ॥ ५४ ॥
सोऽधिपः सख्यशैलस्य दुर्धर्षः संगरे यथा । करोत्यसुकरं कर्म तवापि विदितं तथा ॥ ५५ ॥
स ह्यजय्यः सख्यपतिः सख्यस्याऽऽक्रमणं विना । नैवास्मद्वशतां गन्ता हन्ताहंकारसंयुतः ॥
सेनया सहितः सद्यस्तदद्य त्वं ममाऽऽज्ञया । बत प्रसख्य सख्योद्वेगवरोहे मतिं कुरु ॥ ५७ ॥
अद्यप्रभृत्यहं वीर भविष्यामि भवद्वशः । अवरुह्य धरं सख्यं मद्यं देहि महद्यशः ॥ ५८ ॥
चम्पावत्यथ कल्याणपुरं भीमपुरी तथा । पणवल्ली पुनर्नागस्थानं कार्यं त्वयाऽऽत्मसात् ॥
कच्छपाश्चाहुवाणाश्च महाप्राणा महायुधाः । तथैवामरसिंहोऽपि मित्रसेनः सवान्धवः ॥
गाढान्वयः सर्जराजो राजव्याघ्री च दुर्धरा । जसवन्तश्च कोकाटो यादवश्च महाभुजः ॥
एतेऽतिमहिताः सैन्यसहिताः प्रहिता मया । सैन्यास्त्वामनुयातारो विरोचनमिवासुराः ॥
अग्र्यः समग्रसैन्यानां त्वमव्यग्रः पुरो भव । परिपालयिता पृष्ठं तवाहं प्रेषकारिणः ॥
इत्थं नियुक्तमात्रोऽयं पृतनापतिनाऽमुना । वीरैः परिवृतो वीरः प्रतस्थे प्रथितक्रमः ॥ ६४ ॥
अथ पन्थानमाश्रित्य लोहादेर्दक्षिणोत्तरम् । वीतभीः स बताऽऽरेमे सख्यशैलावरोहणम् ॥
एकपद्या तथा यान्त्री नलिकायन्त्रतुल्यया । अभूदतीव स्थगिता बाहिनी सा पदे पदे ॥

अस्मादवाङ्मुखीभूताः पताम इति निश्चिताः । नरास्तामाननघमूचराः सख्यमवातरन् ॥
अहंकारपरः कारतलबः स्वबलान्वितः । हन्तारं नैष हन्तारं कान्तारं तु व्यलोकित ॥
शून्यामिव परैः पूर्णां तां वन्यां सोऽविशद्यदा । मित्रसेनादयस्तस्य पार्श्वं न विजहुस्तदा ॥
न यत्र पवनस्तत्र यवनः स महावने । निवसन्नवने हेतुमात्मनो न व्यचिन्तयत् ॥ ७० ॥

मनीषिण ऊचुः—

तां वन्यामाविशन्तस्ते द्विषन्तः शिवभूपतेः । अनालोकमयं लोकं पश्यामः स्मेति मन्वते ॥
सख्याद्रेरवरोहन्तं प्रतिकूलमरुद्धतम् । तावदेव शिवः कस्मान्न विरुद्धमरुद्ध तम् ॥ ७२ ॥
विषयः शिवराजस्य स हि सख्यतलाश्रयः । परैर्न कथमाक्रान्तस्तदा तद्ग्रहतत्परैः ॥ ७३ ॥

कवीन्द्र उवाच—

आदावेव हि रुद्धः स्यात्स विरुद्धः शिवेन चेत् । नापतिष्यत्समं सैन्यैस्तर्हि तस्मिन्वनार्णवे ॥
इत्थमेव विनिश्चित्य स तं भुजमदोद्धतम् । न्यरुणत्किल नो तत्र समर्थोऽपि महीपतिः ॥
अधस्तादथ सख्याद्रेः समायातं पुरः पुरः । न्यरौत्सीदध्वनो मध्ये तं शिवोऽभ्येत्य विद्विषम् ॥
तेन राजन्यवीरेण पूर्वमेव नियोजितान् । तत्र तत्र स्थितानेत्य भागयोरुभयोरपि ॥ ७७ ॥
संनद्धाः पत्तिमूर्धम्यास्तां वन्यामन्तराऽन्तरा । नाविदन्नुपकण्ठस्थानपि दिल्लीन्द्रसैनिकाः ॥
अथोदुम्बरखण्डाह्वगहनान्तरवर्तिनीम् । वर्तनीं कारतलबः प्राविशत्प्रतनान्वितः ॥ ७९ ॥
ततः सद्यः स्वनन्तीनां भेरीणां निःस्वनो महान् । उपागतः शिव इति प्रतियोधानबोधयत् ॥
तं श्रुत्वा कारतलबः शिवनिःसाननिःस्वनम् । हन्त वीरसावेशे निदधे निजमानसम् ॥
तदा तुङ्गारण्यपतिर्मित्रसेनो महाभुजः । अवतीर्य हयात्तूर्णमवलम्ब्योन्नतां भुवम् ॥ ८२ ॥
स्वीयैः परिवृतो वीरैर्वीरो वीरासने स्थितः । न्युञ्जीकृतेषु धिस्तत्र शरसंधानतत्परः ॥ ८३ ॥
चापमारोपयांचक्रे परान्तकरणोद्यतः । अन्येऽप्यमरसिंहाद्यास्तस्थुः स इव संयते ॥ ८४ ॥

अथ सपदि कृशानुयन्त्रगोलैः पदि पदि तत्र विनिघ्नतः प्रतीपान् ।

सरभसमवगम्य स प्रभावी बत यवनः स्वचमूं समुह्य तस्थौ ॥ ८५ ॥

अथ भृशमविहस्तस्तत्र कान्तारगर्भेऽभिनवसुभटशोभाधाम धीरो धनुष्मान् ।

प्रतिनरपतिसैन्यं सादयन्सायकौघैः समरमरसिंहो भूषयामास भूरि ॥ ८६ ॥

अनुवनमपयान्तीं यावनीं बाहिनीं तां बत कथमपि मा भैः (भीः) स्थैर्यमेहीत्युदीर्य ॥

निरुपमनिजचापारोपितैर्बाणवृन्दैर्द्रुतमरुणदमित्रानीकिनीं मित्रसेनः ॥ ८७ ॥

प्रसभममरसिंहमित्रसेनप्रहितशराभिहताः परस्य योधाः ।

स्रवदसृगाभिषिच्यमानगात्राः कतिचन पेतुरुपेत्य मोहमुद्राम् ॥ ८८ ॥

प्रतिभयतमां वन्यामेतां सरोषमुपेयुषां

त्यजति न भृशं युद्धावेशं बलं बहलं द्विषाम् ।

सपदि भवता सर्वोऽप्यध्वा तदस्य निरुध्यता-

मिति शिवमहीपालः सेनापतिं स्वमबोचत ॥ ८९ ॥

तदनुत्तुरगारूढस्तूर्णं वधाय विरोधिनां

जगति जनितोत्कर्षं कर्षन्करेण शरासनम् ।

ज्वलितहुतभुग्ज्वालाजालावलेहितखाण्डवात्

किमपि न पृथासूनोरूनो व्यलोकि सुरासुरैः ॥ ९० ॥

शितविततकृपाणपातिनानां रुधिरभरेण विरोधिसैन्धवानाम् ।

शिवसुभटवरैर्वनान्तरालं द्युतिमरुणादरुणामनीयतालम् ॥ ९१ ॥

प्रतिपदमविहत्तैर्मित्रसेनादिभिस्तैरवितमपि तदिन्द्रप्रस्थसुत्रामसैन्यम् ।

प्रतिभटविशिवस्रक्पञ्चराभ्यन्तरस्थं परिचितदुरवस्थं निर्व्यवस्थं व्यरंसीत् ॥ ९२ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्या-

यशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां कारतलबसैन्या-

गमो नामाष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अथ द्युतिपतौ देवे दिवो मध्यमुपागते । समेत्य शिवतेजोभिः संतापयितुमुद्यते ॥ १ ॥

अवीक्षितवने तस्मिन्विपक्षविहितावने । अलभ्यमानपवने दूयमानं महावने ॥ २ ॥

विलोक्यानीकमखिलं विषीदन्तमनेकधा । जगाद कारतलबं राजव्याघ्री मदोद्धता ॥ ३ ॥

राजव्याघ्रुवाच—

अङ्कारोपितसैन्यस्त्वमकरोः कर्म गर्हितम् । प्राविशः सहसा येन शिवसिंहाश्रयं वनम् ॥ ४ ॥

बत त्वया समानीय सैन्यं दिल्लीपतेरिह । अहो महोत्साहवता पञ्चाननमुखेऽर्पितम् ॥ ५ ॥

अद्ययावद्यशो यावदिन्द्रप्रस्थमृताऽर्जितम् । तत्तस्य भवताऽमुष्मिन्विपिने विनिमज्जितम् ॥ ६ ॥

पश्चात्पुस्ताच्च पुनः सव्यदक्षिणपार्श्वयोः । स्थिता पश्य युयुत्सन्ते सोत्सवाः परिपन्थिनः ॥

अमी सर्वे सुप्रयोगसायकास्तव सैनिकाः । तूष्णीमेवाऽऽसते ह्यत्र वताऽऽलेख्यगता इव ॥

अहो दिल्लीन्द्रसेनानीः शास्तास्वानोऽल्पचेतनः । परिपन्थिप्रतापाग्नौ ससैन्यं त्वामपातयत् ॥

जीवग्राहं निगृह्णाऽऽशु द्वेषणस्त्वं निनीषति । त्वं त्वन्ध इव कान्तोरे रुद्धो युद्धं चिकीर्षसि ॥

सत्यां हि फलनिष्पत्तौ पुरुषस्येह पौरुषम् । परथा परिहासाय तदेव खलु साहसम् ॥ ११ ॥

तदद्य सद्य एव त्वं तं प्रपद्य महीभूतम् । अये ससैन्यमात्मानं मृत्युपाशाद्विमोचय ॥ १२ ॥

एवं ह्यवबन्तस्तत्र राजव्याघ्र्या प्रबोधितः । विरराम महावीरः साहसी समरात्ततः ॥ १३ ॥

अथैष संदेशहरं पराभिप्रायवेदिनम् । शिष्याय प्रेषयामास प्रह्वभावमुपाश्रयन् ॥ १४ ॥
 ततोऽतिसुन्दरोषग्रभीवे व्यायतवक्षसि । शिक्षिते लक्षणोपेते महाकाये महौजसि ॥ १५ ॥
 पार्श्वद्वितयसंसक्तनिषङ्गद्वयपक्षतौ । सरत्नाभरणे सप्तौ ताक्ष्ये हरिमिव स्थितम् ॥ १६ ॥
 आमुक्तवारबाणानां धन्वबाणासिधारिणाम् । बहूनां वाहवाराणां व्यूहाभ्यन्तरवर्तिनम् ॥ १७ ॥
 पिनद्धाभेद्यवर्माणं वर्ण्यशीर्षण्यशालिनम् । भव्यसव्येतरस्कन्धविषक्तविशिखासनम् ॥ १८ ॥
 वैकाक्षिकीकृतोद्गमफलकोद्योतिताम्बरम् । स्वर्णसारसनालम्बिकौक्षेयककृतश्रियम् ॥ १९ ॥
 दीव्यदक्षिणपाण्यग्रसंसक्तोन्नतशक्तिकम् । अतिसौम्यमपि स्वेन प्रभावेणातिभीषणम् ॥ २० ॥
 पुरः प्रोत्सारणपरैरहेमवेत्रधरैरनैः । यथास्थानीकृतानेकसैनिकैः साधु सेवितम् ॥ २१ ॥
 उग्रमुग्रादपि भृशं दुर्धरं दहनादपि । निर्घृणं नैर्ऋताच्चोच्चैर्बलिनं मारुतादपि ॥ २२ ॥
 विजेशादपि वित्ताढ्यं प्रभुं वज्रधरादपि । दण्डहस्तादपि क्रूरं नीतिज्ञं वरुणादपि ॥ २३ ॥
 चन्द्रादपि कृताह्लादं दुर्जयं मन्मथादपि । नरैर्वेत्रधरैस्तत्र नमन्मौलिनिवेदितः ॥ २४ ॥
 स तं राजानमाजानुभुजं दूरादलोकतः । शिवं शिवमिवाऽमात्यैः स्वगणैः पर्युपासितम् ॥ २५ ॥
 अमुं विनम्रमूर्धानं ताम्रदूतमुपागतम् । सरोरुहसदृग्भ्यां स दृग्भ्यां देवोऽप्युदैक्षत ॥ २६ ॥
 अथाऽऽज्ञप्तः शिवेनैष किंचिदुन्नमितभ्रुवा । यत्संदेशहरस्तस्य व्याजहार स्वयं वचः ॥

दूत उवाच—

यं कारतलबं नाम लङ्कापतिमिवापरम् । अजग्यं जानते लोकाः स त्वां विज्ञापयत्यदः ॥
 शास्ताखाननियोगेन योगेन समयस्य च । बतावलोकितोऽस्माभिः स एष विषयस्त्वव ॥
 न ह्यन्यवशतां गन्ता गुप्तोऽयं विषयस्त्वया । मणिः फणाधरेणेव स्वयमूर्कृताश्चिस्म ॥
 हन्त द्वित्राप्यहान्यत्र मया लब्धं न जीवनम् । तस्मादभयदानेन देहि मे मम जीवनम् ॥
 तलातलमिवाऽऽसाद्य सद्भाचलतलस्थलम् । विररामश्चिरं चित्ते विस्मरामश्च पौरुषम् ॥ ३२ ॥
 तुङ्गारण्यादपि धनं सद्भारण्यमिदं तव । महार्णवसमेऽमुष्मिस्त्वमस्मच्छरणं भव ॥ ३३ ॥
 जनकः शाहराजस्ते महाराजो महामतिः । यवनेऽप्यन्वहं स्नेहमपारमकरोन्मयि ॥ ३४ ॥
 तत्सर्वमपि विस्मृत्य परप्रेष्यतया मया । अग्नेरिव तवावज्ञा विज्ञायापि विनिर्मिता ॥ ३५ ॥
 तद्वितीर्य स्वसर्वस्वमात्मानमनवस्करम् । चिकीर्षामि महाबाहो जीवज्जिगमिषामि च ॥ ३६ ॥
 अनुमन्यस्व मां तस्मात्त्वमस्मिन्विषये नृप । प्रपन्नपालनपरो भवानिव भवानिह ॥ ३७ ॥
 यथायथं मदित्वेत्यं दूते विरतिमीयुषि । नृपः स्वसैनिकान्वीक्ष्य स तं प्रत्यब्रवीदिदम् ॥

शिवराज उवाच—

यर्हि प्रपद्यसे तर्हि स्वीयया सेनया सह । निर्याहि विषयादस्मादास्तेऽस्मदभयं तव ॥ ३९ ॥
 अदो मद्भचनं तस्मै मद्गीताय दयार्थिने । त्वमितस्त्वरितो गत्वा यवनाय निवेदय ॥ ४० ॥

इत्थं शिवनृपोदीर्णामाकर्ण्य रुचिरां गिरम् । दूतः प्रतीक्षमाणाय स्वाधिपाय न्यवेदयत् ॥
 तस्मादभयमानीतं तेन दूतेन वै यदा । शिवाय कारतलवः प्रजिघाय बलिं तदा ॥४२॥
 युध्यन्तोप्यभयं प्राप्य मित्रसेनादयो नृपाः । शिवाय प्रेषयामासुः स्वं स्वं सद्यः स्वमञ्जसा ॥
 अभयं यावदायाति तावद्यवनसैनिकाः । युध्यन्तः शिवसैन्येन लुण्ठिताश्चावकुण्ठिताः ॥४४॥
 परस्मै फलकं दत्त्वा कश्चिन्मुक्तोऽभवत्तदा । अवरुह्य हयात्तूर्णं भयात्कश्चिदमुच्यत ॥४५॥
 बत तत्र दधानेन वासो लोहितलोहितम् । सद्यो विन्यस्तशस्त्रेण संन्यस्तामिव केनचित् ॥
 कर्णाभरणलुब्धेन च्छिन्नकर्णश्च कश्चन । स्वकण्ठाभरणं सद्यो मुक्तामणिमयं जहौ ॥४७॥
 वयं शिवनृपस्यैव भवाम इति वादिनः । अमोचयन्निजात्मानं केचित्तुरगसादिनः ॥४८॥
 कृपाणच्छिन्नमूर्धाऽपि त्वरमाणोऽभिघातिनम् । सद्यः सहचरं चक्रे चित्रं चक्रेण कश्चन ॥४९॥
 अत्रान्तरे सङ्घपतेराज्ञया वेत्रपाणयः । ऊर्ध्वीकृतकरास्तारस्वराः क्रोधपरा इव ॥ ५० ॥
 तांस्तान्सैन्यपतीनेत्य विपिनाभ्यन्तरस्थितान् । समन्ततः प्रतिभटप्रतियुद्धादवारयन् ॥५१॥
 अथ लब्धभयास्ताम्रसैनिकाः सभया इव । द्रुतं विनिर्ययुस्तस्माद्वनात्परकृतावनात् ॥५२॥
 अथाऽऽशु ताम्रवक्त्रेषु प्रयातेषु यथागतम् । गर्जत्सु निजसैन्येषु तूर्येषु निनदत्सु च ॥५३॥
 पुरःसरेष्वनेकेषु विनदद्वेत्रपाणिषु । जयघोषविशेषेण पूरयत्सु च पुष्करम् ॥ ५४ ॥
 भव्याम्बरेषु भव्येषु भव्याभरणधारिषु । उच्चैस्तरां यशोगाथाश्चारणेषु पठत्सु च ॥ ५५ ॥
 अपारकोषगर्भासु मञ्जूषासु निजैर्नरैः । क्षिप्रमाद्वियमाणासु ताम्राक्षितास्वितस्ततः ॥५६॥
 विमुक्तेष्वटवीगर्भे रिपुभिः प्रपलायिभिः । सैन्यैरानीयमानेषु गजेषु तुरगेषु च ॥ ५७ ॥
 भारभीत्याऽवमुक्तानामपयातैररातिभिः । स्थालानां चषकाणां च भृङ्गाराणां च भूरिशः ॥
 अन्येषां चाप्यमत्राणां सौवर्णानामनेकशः । स्वभृत्यैः क्रियमाणेषु पर्वतेषु च सर्वतः ॥५९॥
 चण्डेन भुजदण्डेन दण्डितारातिमण्डलः । शिवः समीक्ष्य नेतारं सेनापतिमबोचत ॥६०॥

शिवराज उवाच—

याम्यहं येदिलायत्तराष्ट्राक्रमणकर्मणे । इहैव तु त्वया स्थेयं ताम्रानननिबर्हणे ॥ ६१ ॥
 परावृत्ता एव परे न परावृत्तिकारिणः । इति त्वया न मन्तव्यं ताम्रास्ते ह्यभिमानीनः ॥६२॥
 मणालाद्रिप्रतिनिधिं द्रुतमादित्सतो मम । उद्यमः सद्य एवायं फलितो भविता न न ॥
 इति संमन्य सेनान्या समं तत्र स मन्त्रवित् । अकारयज्जयी जैत्रप्रयाणपटहस्वनम् ॥
 अथ प्रगे प्रजानाथः स आस्थाय हयोत्तमम् । अभूयत्तमध्वानं बाहिनीव्यूहभूषितम् ॥
 क्रमेण क्रममाणोऽसौ पुरग्रामाचलाटवीः । पश्यन्निपुभिरुत्सृष्टास्तुष्टिमाधत्त भूयसीम् ॥
 ततो दारुभ्यपुरं गत्वा दारुभ्येश्वरं नृपः । आदौ तमेव विषयं व्यधत् तरसाऽऽत्मसात् ॥
 स तदा विषयस्तेन शिवेन स्ववशीकृतः । साध्वसाधवनस्पृष्टिस्तृष्टात्सद्यो व्यमुच्यत ॥
 तदा पल्लीवनपतिर्जसवन्तो महाभुजः । स्मरन्कृतचरां स्वेन जोहरस्य सहायताम् ॥६५॥

दुर्विनीतान्तकाङ्क्षितः शिवादभ्यर्णवर्तिनः । प्रपेदे शरणं सद्यः शृङ्गारपुरनायकम् ॥७०॥
 सोऽपि प्रभावलीपालः सूर्यराजः प्रतापवान् । तं जुगोपं शिवाङ्गीतमात्मानमिव सागसम् ॥
 शिवस्तु सूर्यराजस्य जसवन्तस्य चापि तत् । कर्म नामन्यतान्याय्यं परायत्तावुभाविति ॥
 अथ दालभ्यपुरे राजा यथार्हमधिकारिणम् । निधाय सज्जं युद्धाय वीरं च द्विसहस्रिणम् ॥
 ब्रजन्नभयदानेन प्रीणयन्नभयार्थिनः । अपश्यच्चित्रपुलिनं पुरं त्रिचतुरैर्दिनैः ॥ ७४ ॥
 स तत्र वरदं विश्वविश्रुतं चिरजीविनम् । रैणुकेयं वर्णनीयचरितं निरवर्णयत् ॥ ७५ ॥
 अथासौ कालकामाभ्यां भ्रातृभ्यां परिवारितम् । भक्तिमान्भृशमर्हाभिर्भार्गवं समभावयत् ॥
 अद्धा परशुरामोऽपि ध्वस्ताविद्धाधिपौजसे । पृथुं प्रसादमकरोदमुष्मै पृथिवीभृते ॥ ७७ ॥
 स तत्र भार्गवक्षेत्रे दानशौण्डो दयान्वितः । क्षिप्रदत्तेन वित्तेन विप्रवृन्दमनन्दयत् ॥ ७८ ॥
 ततोऽधिकारिभिर्मल्लेच्छजनैस्तत्क्षणमुज्झितम् । संगमेश्वरयोगेन संगमेश्वरसंज्ञकम् ॥ ७९ ॥
 नगरं स्ववशीभूतं प्रभूतद्विजदैवतम् । दृष्ट्वा मनुष्यदेवार्धैर्वर्धिस्थानमीयिवान् ॥ ८० ॥
 तदा तदाज्ञया नीलकण्ठराजात्मजो द्विजः । मल्लसूरान्वयेनोच्चैः पदातिपृतनाभृता ॥ ८१ ॥
 तत्तद्युद्धप्रसिद्धेन योद्धा तानजिता युतः । विपक्षाभ्यागमव्यग्रं संगमेश्वरमागमत् ॥ ८२ ॥
 गुप्त्यर्थमस्य देशस्य तिष्ठन्तां संगमेश्वरे । अनीकिनीं मामकीनां शृङ्गारपुरवर्तिना ॥ ८३ ॥
 कामं त्वयाऽवेक्षणीया यावदागमनं मम । वैमत्यं परिहर्तव्यं कर्तव्यं मदुदीरितम् ॥ ८४ ॥
 इत्थं संदेशमाप्तेन दूतेन स नृपस्तदा । प्रभावलीभृते भूमिपालाय समदेशयत् ॥ ८५ ॥
 अथ पुंनागबकुलप्रसूनप्रायसौरभम् । नागवल्लीनारिकेरक्रमुकप्रायभूरुहम् ॥ ८६ ॥
 दैवतप्रायभूभागं द्विजन्मप्रायमानवम् । आरामप्रायभूमीधं तीर्थप्रायनदीनदम् ॥ ८७ ॥
 तं देशं सपदि स्वीये निदेशे विनिवेशयन् । अयं राजवरो राजपुरं जित्वा व्यराजत ॥

हत्वा म्लेच्छबलं स्वबाहुविभवैराक्रम्य तन्मण्डलं

शक्रश्रीः शरणागताय सद्यः सद्यः प्रदायाभयम् ।

धत्ते पोतवाणिग्जनैर्धनदतां यस्यान्तिके सागर-

स्तस्मिन् राजपुरे व्यराजततरां राजाधिराजः शिषः ॥ ८९ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचितायामध्याय-

शतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां कारतलबपराभवो

नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ।

कवीन्द्र उवाच—

अध्यामियन्त्रसंधानविशेषोदग्रविक्रमान् । प्राकारयुद्धकुशालीनृद्ध्या जितधनैश्वरान् ॥ १ ॥

मयमायाधरानब्धिमध्यसंचारदुर्धरान् । उन्मार्गवर्तिनस्तांस्तान्कैरङ्गान्यवनावरान् ॥ २ ॥
 तथा नौसाधनपरान्मल्लवाराननावरान् । सांयात्रिकाननेकांश्च कृतद्वीपान्तराश्रयान् ॥ ३ ॥
 असंमतांश्च सामन्तान्मत्तानिव महाद्विपान् । बलैरानाय स बली तत्तदानाययद्धनम् ॥
 स बद्धमुष्टिभिस्तैस्तैरविद्वैश्चिरपालिताम् । स्वहस्तमनयत्सद्यः श्रियं राजपुरस्थिताम् ॥
 निक्षेपस्वर्णसंपूर्णकटाहजठरां धराम् । खलान्तकः स खनकैरनेकैः समत्वानयत् ॥ ६ ॥
 न यद्यपि नरेन्द्रस्य तत्र सिद्धाञ्जनान्निवे । तदप्यद्धा निधानानि पश्यतः स्म विलोचने ॥
 न्ययोजयदयं राजा यत्र यत्र निजे दृशौ । तत्र तत्राभवन्मेरुसदृशाः स्वर्णराशयः ॥ ८ ॥
 महाजनेनोपहृतैरनेकै रत्नराशिभिः । तत्र तस्मै विदूराद्रिरविदूर इवाभवत् ॥ ९ ॥
 चिरस्थयवनस्पर्शवशादशुचितां गता । सनिक्षेपां स तत्र क्षमां खनकैः किमशोधयत् ॥
 जातरूपं तथा रूप्यमारकूटं च सीसकम् । ताम्रं लोहं च वज्रं च काचं च स्वर्णमाक्षिकम् ॥
 मुक्ता मरकतं पद्मरागं वज्रं च विद्रुमम् । खड्गशृङ्गं चामरं च रदं स्ताम्बेरमं तथा ॥ १२ ॥
 कस्तूरिकां च काश्मीरं पाटीरं हिमवालुकाम् । कालागुरुं च कर्चूरं कङ्कोलं रक्तचन्दनम् ॥
 एलां च देवकुसुमं त्वक्पत्रं चीनदारु च । कतकं नक्रनखरं नलदं नागकेसरम् ॥ १४ ॥
 जातीफलं मातुलानीमहिफेनं च पत्रकम् । राजादनं कन्दरालं द्राक्षां खर्जूरकं तथा ॥ १५ ॥
 खर्चूरं मरिचं पुगं देवदारु च नागरम् । ग्रन्थिकं च पलां चठ्यं काञ्चनीमथ सैन्धवम् ॥
 सौवर्चलं यवक्षारं सर्जिकां च हरितकीम् । वृकधूपं सर्जरसं सिलाजतु च सिक्थकम् ॥
 तार्क्ष्यशैलं शिखिग्रीवं चक्षुष्यां यामुनं पुनः । अजमोदां च बाह्लीकं जीरकं लोध्रकं तथा ॥
 गुग्गुलं पावकशिखं मज्जिष्ठां नागसंभवम् । पारदं हरितालं च गन्धाश्मानं मनःशिलाम् ॥
 छाक्षां गन्धरसं चापि गोरोचनमथाभ्रकम् । तांस्तान्विषाविशेषांश्च तत्तत्तिर्हरणानि च ॥
 कौशेयान्यथ तार्णानि क्षौमाणि फलजानि च । राङ्गवाणि तथौर्णानि वासांस्यमिनवानि च ॥
 एतान्यन्यानि च तदा वस्तूनि बहुशो नृपः । महाभारसैर्हार्हैर्वाभीभिर्वृषभैस्तथा ॥ २२ ॥
 भारयष्टिधरेश्चापि पुरुषैर्विधिकारिभिः । बाहयित्वाऽऽत्मदुर्गेषु तेषु तेषुन्यधापयत् ॥ २३ ॥
 शङ्खवल्ली समदलं हरचिरी च नैवरम् । नान्धवाटं कुन्तवाटं केळिवल्ली कशोळिका ॥ २४ ॥
 प्रांशुर्धामनसं बिल्ववटं च क्षारपत्तनम् । अमून्यन्यान्यपि पुराण्यमुष्मै करमाहरन् ॥ २५ ॥
 इत्थं स नीवृतस्तांस्तान्वशीकृत्य प्रतापवान् । विविधं धनमाहृत्य स्वराष्ट्राभिमुखोऽभवत् ॥

मनीषिण ऊचुः —

विद्वाध्याविद्वद्भूतमां ध्रुतं वाक्स्थ्यपुरं जितम् । तथैव चित्रपुलिमं पुरं निजकरे कृतम् ॥ २७ ॥
 ध्रुतं चाप्रयासेन मगरं संगमेश्वरम् । अहो राजपुरं सर्वमापातालं च खानितम् ॥ २८ ॥

गृहीताः संचयाः सर्वे निगृहीताश्च नागराः । तथाऽक्रियत सामर्थ्यात्करदः सरितां वरः ॥
शिवराजेन विद्वेषाद्राष्ट्रमेवमुपप्लुतम् । अवेत्य येदिलस्तत्र कमुपायमचिन्तयत् ॥ ३० ॥

कवीन्द्र उवाच—

सं विरोधी किलास्माकं व्रजन्राजपुरं प्रति । न निरुद्धस्त्वया तस्मिन्वनमार्गे सुदुर्गमे ॥ ३१ ॥
आस्तामिदमिदानीं तु त्वमस्मदपकारिणम् । समुद्रुत्तं परावृत्तं निरुन्त्वाभ्यर्णमागतम् ॥ ३२ ॥
इत्थमाज्ञां निजां तत्र येदिलो दूनमानसः । शृङ्गारपुरभूपाय प्राहिणोत्सूर्यवर्णे ॥ ३३ ॥

मनीषिण ऊचुः—

स तदा येदिलस्तांस्तान्परिहृत्य चमूपतीन् । कस्मात्तमेव नृपतिं कार्येऽमुष्मिन्न्ययोजयत् ॥

कवीन्द्र उवाच—

भग्नपूर्वाः शिवेनैव रुस्तुमाद्याश्चमूभृतः । प्रभविष्यन्ति नो योद्धुमिति चिन्तयता स्वयम् ॥
येदिलेनाटवीमध्यवर्ती पत्तिबलान्वितः । स एव दुष्करेऽप्यस्मिन्कार्ये किल नियोजितः ॥ ३४ ॥

अथाभिमानैकधनः प्रभावी स भूपतिर्येदिलशासनेन ।

दधौ धियं वैरमयीं मदेन करीव सिंहेन समं शिवेन ॥ ३७ ॥

दुरध्वसंचालनसंचिकीर्षया शिवेन विन्यासविदा निवेशिताम् ।

अनीकिनीं तामधिसंगमेश्वरं स्थितां सत्सैन्यः स रुरोध सत्वरम् ॥ ३८ ॥

स पत्तिसंपत्तियुतो निशीथे निरुध्य सेनां महतीं शिवस्य ।

दुर्दैवयोगेन युयुत्सुरुच्चैर्जगर्ज भेषप्रतिमश्चिरस्य ॥ ३९ ॥

उच्चकैः श्रवणगोचरीकृतं पद्मगारय इवाहिफूत्कृतम् ।

तत्तदाऽऽयुधभृतो न सेहिरे तानजित्प्रभृतयोऽस्य गर्जितम् ॥ ४० ॥

तदाऽतिभीतः किल नीलकण्ठराजात्मजो देवहूतः पिलाजी ।

प्रभावलीशाय यशांसि दातुममस्त मुद्धादपयानमेव ॥ ४१ ॥

संजातवेपथुममुं भृशमुच्छ्वसन्तं विन्यस्तपाणिगकृपाणमपद्रवन्तम् ।

सद्यः स्वयं कतिपयानि पदानि गत्वा धृत्वा करे न्यगकरोत्किञ्च मल्लसूरः ॥

मल्लसूर उवाच—

तवाहमस्मिन्समरे सहायः पलायसे हा स्वजनं विहाय ।

आसन्पुरा यानि विकत्थितानि तानि क तेऽनीकपते गतानि ॥ ४३ ॥

प्रदाय माहात्म्यमभीष्टदेन यः पालितोऽभूः शिवभूमिपेन ।

सेनापतिः सोऽद्य विमुक्तसेनः पलायसे हन्त विलज्जसे न ॥ ४४ ॥

इत्युक्त्वा दृषादि निबध्य रज्जुखण्डैस्तं व्रतं निजसविधे स्थिरं विधाय ।

आत्मीयां सपदि स तत्र शौर्यशक्तिं शूरेभ्यः पदि पदि दर्शयन्नतः ॥

प्रतिहतरिपुशूरप्रखवद्रक्तपूरः प्रचुरसमरशोभामुभ्रुवः कर्णपूरः ।

स मृषमाधि विरेजे तानजिन्मल्लसूरः समजानि निशि तस्यां तेजसा यस्य सूरः ॥

अथ कृतजयघोषग्रस्तमेघस्वनानां विलसदसिलतानां हन्तुमेवोद्यतानाम् ।

प्रतिपदमविहरताः संनिपाते रिपूणां मुमहति कृतहस्ताः सैनिकास्तं ररक्षुः ॥

आतिष्ठ प्रहर प्रयच्छ विरम व्यापारय प्रापय

प्रायस्व त्यज मुञ्च विद्रव नय व्यावर्तयाऽऽलोकय ।

मिन्धि च्छिन्धि गृहाण पातय जहतीत्युच्चैस्ततो गर्जतां

योधानामभिधावतामुभयतः कोलाहलः कोऽप्यभूत् ॥ ४८ ॥

स्फूर्जद्रत्नाङ्गुलीयद्युतिशम्लनखद्योतिभिः पञ्चशालैः

स्वस्तोष्णीषैः शिरोभिर्निबिडानिपातितैरङ्घ्रिभिर्बाहुभिश्च ।

अङ्गैरन्यैश्च हन्त क्षणरुचिविऽसत्खड्गवल्लीनिकृत्ते-

रुत्कृष्टासृक्प्रवाहप्रचायिभिरथ सा दुर्गमाऽभूद्धरित्री ॥ ४९ ॥

अथ भवति विभावरीविरामे तिमिरमिवार्यमराश्मिभिः समग्रम् ।

शिवनृपसुभटैः प्रसह्य भग्नं सपदि जगाम विराममन्यसैन्यम् ॥ ५० ॥

अथ विहितपलायनेषु तेषु प्रतिनृपसैनिकपुंगवेषु सद्यः ।

स्वनदभिनवमेघसाम्यमाजा सह पटहेन जगर्ज मल्लसूरः ॥ ५१ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकर्वीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां तानजित्परा-

क्रमवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

कवान्द्र उवाच—

अथ राजपुरातूर्णं परावृत्तं शिवं प्रभुम् । प्रत्युद्गम्य समं सैन्यैर्मल्लमूरो व्यलोकत ॥ १ ॥

तं भूरिणा प्रभावेण परिभूतारिसैनिकम् । वन्दमानं नृपः पश्यन्नभिमानधनं तदा ।

उपकण्ठे नीलकण्ठराजात्मजनिवेदितम् । प्रथीयसा प्रसादेन सानीकं समभावयत् ॥ ३ ॥

ततः श्रुत्वा तदौद्धत्यं सूर्यराजकृतं शिवः । तस्वी तस्त्वणेऽस्यर्थं क्रुद्धोऽपि क्रोधमावृणोत्
अथ वैवाधिकस्तूर्णं विमृष्टः शिवभूभृता । प्रोचे प्रभावलीपालमुपेत्य महितं वचः ॥५॥

वैवाधिक उवाच—

यदा यदा येदिलस्य साहाय्यं समुपेयुषा । भवता शिवभूपस्य बहवो मन्तवः कृताः ॥
यच्च सैन्ये शिवस्योच्चैः संगमेश्वरवर्तिनि । न्यपतः सैन्यसहितो वीतभीर्भिशि संप्रति ॥
प्रभावलीपते विश्वजयिना शाहसूनुना । कथं कथय सोढव्यः स तवापनयो महान् ॥८॥
अतः स कुपितोऽप्युच्चैर्देवादातदयस्त्वयि । नताऽऽदिशद्यथाऽद्य त्वां तथा वक्ष्ये निशम्यताम्
शिवराज उवाच—

वनद्विप इवोन्मत्तो मत्तो भीतः पलायितः । यः प्राप्तस्त्वां महाबाहो महाबाहूर्नराधिपः॥
तस्य पल्लीवनपतेर्विमतेर्विहितागसः । उपवर्तवमाहर्तुमुद्यतोऽस्म्यहमञ्जसा ॥ ११ ॥
अथास्मत्तो न भेतव्यमेतव्यमपि च त्वया । तत्र पल्लीवने यत्र दातव्यमभयं मया॥१२॥
आगन्तासि न चेद्दर्पात्तर्हि गन्तासि तद्दशाम् । न विद्यतेऽद्य मत्कोपात्कोऽपि गोपायिता तव॥
ततो वार्तावहादित्थं निशम्य शिवमाषितम् । शृङ्गारपुरभूपालो याहि यामीत्युवाच तम् ॥
अथ पल्लीवनाभ्यर्णमुपेत्य शिवभूभृते । विविक्ते सूर्यराजोक्तं वचनं व्याजहार सः॥१५॥
ततस्तं देशमाक्रम्य शिवः पल्लीवनाह्वयम् । अन्वग्रहीदनुग्रहान्निगृह्यान्न्यग्रहीदपि॥१६॥
विप्राश्च बाहुजास्तद्वदूरव्याश्च जघन्यजाः । कांस्यकाराः कलादाश्च व्योकाराः शौल्बि-
कास्तथा ॥ १७ ॥

तक्षाणः पलगण्डाश्च नापिताः प्रतिहारिकाः । मालाकाराः कुम्भकाराः कारूकाश्च कुशीलवाः
तन्नुवायास्तुन्नवाया रङ्गाजीवाश्च भूरिशः । ताम्बूलिकाश्चाक्रिकाश्च रजकाः शौण्डिका अपि
अजापालाश्च गोपाला देवलाश्च कृषावलाः । गान्धिकाश्च तथा कान्दविकाः काम्बविकाः पुनः
मार्दङ्गिकाश्च वेणुध्माः पाणिवादाश्च वैणिकाः । वाद्यविद्याविदग्धाश्च लुब्धकाश्चासिधावकाः
कुसीदवृत्तयः काण्डकारिणश्चाहितुण्डकाः । पादूकृतः पुलिन्दाश्च जालिकाश्च जनंगमाः
उपलब्धमयाः सद्यस्तमेत्य विषयं पुनः । दिने दिने वर्धमानश्रियो नन्दन्नेकधा ॥२३॥
अथो जनपदस्यास्य रक्षणाय भृशक्षमम् । चिरदुर्गमितिख्यातमवलोक्य शिलोच्चयम् ॥
समन्ततः शिरस्युच्चैः प्राकारेण पटीयसा । परिवारितमुत्साही स कारुभिरकारयत् ॥
अथ मण्डनमस्यैव मण्डलस्येति सूचयन् । शैलमेनं महीपालो व्यदधान्मण्डनाह्वयम् ॥
अथ दुर्गपतिस्तस्मिन्निरिदुर्गे सुदुर्गमे । निधायावृष्यमध्यक्षं दक्षं रक्षणकर्मणि ॥ २७ ॥
सेनां च कांचिदव्यग्रः समग्रगुणशालिनीम् । प्रभुः प्रास्थित शृङ्गारपुरभूपजिगीषया ॥

मनीषिण ऊचुः—

क्षमास्प्रभावलीपालं परिभावयितुं प्रभुः । पुरैव न कथं यातः शिवः शृङ्गारपत्नम् ॥
कथं च सामिमानाय दधानाय प्रतीपताम् । अभयं ते ददामीति दूतं तस्मै विसृष्टवान् ॥

कवीन्द्र उवाच—

जयवल्लोजयाद्येन कर्मणा प्रथितं शिवम् । सूर्यराजः पुरा मत्वा पुरारिसमविक्रमम् ॥
प्राप्यं प्रभावलीराज्यं पिपालयिषुरात्मना । तव क्रीतसुतोऽस्मीति वाचिकेन व्यजिज्ञापत् ॥
तदाग्रभृति तं भूषं शरण्यः शरणोन्मुखम् । शिवतातिः शिवनृपश्चिरकालमपल्लयत् ॥
अयुध्यदरिभिः सार्धं शिवराजो यदा यदा । अकरोदस्य साहाय्यं सूर्यराजस्तदा तदा ॥
अथ दैवध्वस्तधिया परित्यक्तभियाऽमुना । अहंयुना घनारण्यवर्तिना जिह्ववृत्तिना ॥
शिवराजविरुद्धानामविद्धानामनेकधा । व्यक्तमव्यक्तमप्युच्चैर्व्यर्धयित सहायता ॥ ३९ ॥
दृढव्रतः शिवोऽमुष्मै भूयो भूयः कृतागसे । अपि निग्रहणीयाय निग्रहं न व्यचिन्तयत् ॥
आहूतोऽपि समर्यादेनाऽस्ययौ स यदा मदात् । अकुप्यत्सूर्यराजाय भूभृद्दृशबलस्तदा ॥
अथासौ पृथिवीनाथः पदातीनां तरस्विनाम् । युतोऽयुतेन सार्धेन प्रयाणाभिमुखोऽभवत् ॥
नृवाह्यं यानमारुह्य ब्रजजथ स सत्वरः । समपश्यन्महासारः पुरं सारवरं पुरः ॥ ४० ॥
अथ श्रुत्वा रुषा स्पृष्टं शिवमभ्यर्णमागतम् । प्रभावलीन्द्रो विमनाः स्वजनान्समवोचत ॥

सूर्यराज उवाच—

कृतकर्णा महाबाहुः सुरामुरनरैर्नुतः । सुतः शाहनरेन्द्रस्य नैकसैनिकसंयुतः ॥ ४२ ॥
शृङ्गारपुरमादातुमस्मत्तोऽद्य बतोद्यतः । अज्ञात एव निकटे कूटयोधो किलाऽऽगतः ॥
समर्थेन समं तेन संपरायममुं वयम् । अकूपारमिवापारं पारायिष्यामहे कथम् ॥ ४४ ॥
इत्युक्तवान्स तैस्तत्र स्वजनैरनुमोदितः । रिरक्षायिषुरात्मानमपयाने मतिं दधे ॥ ४५ ॥

मनीषिण ऊचुः—

आसीदवस्थितिर्यस्य वनदुर्गे सुदुर्गमे । अहन्यहनि च प्रायो मतिरायोधनोद्यमे ॥ ४६ ॥
सुदुर्ध्वस्य सहाद्रिर्मनुते यस्य शासनम् । येनान्यदुर्लभं लब्धं बत पूर्वनृपासनम् ॥ ४७ ॥
स्वराष्ट्ररक्षणाकाङ्क्षी येन दुर्दान्तचेतसा । कृतागसाऽपि संघाय दौःस्थ्यं तत्याज येदिलः ॥
कुर्वता स्ववशानेव ह्यस्त्रानवशानपि । अकारि विनयग्राही येन वै मकरालयः ॥ ४९ ॥
अनन्ददाधिकं येन पारम्पर्यागता चमूः । यः परेणानुभावेन पारिभूतो न केनचित् ॥ ५० ॥
सोऽपि प्रभावलीपालः क्षत्रधर्मविदां वरः । नायुध्यत कथं तेन शिवेनापचिकीर्षिता ॥

कवीन्द्र उवाच—

पुरा पुराग्निप्रतिमप्रतापं संगमेश्वरात् । प्रयातं शिवमाकर्ण्य पल्लीवनदुरं प्रति ॥ ५२ ॥

असपत्नमिवाऽऽत्मानं मन्यमानोऽरुपचेतनः । लक्ष्यन्प्रधनाभावं हर्यक्षसमविक्रमान् ॥
 पुञ्जीकृतान्स्वपृतनापतीन्भुवनपूजितान् । तांस्तान्स्वस्वनिकेताय सूर्यराजोऽनुजज्ञिवान् ॥
 अथ पल्लीवनात्तूर्णं परावृत्तः शिवो यदा । सूर्यराजः समाहर्तुं सेनां नाभूत्प्रमुस्तदा ॥
 अमुना हेतुना नूनं दुर्मनाः स द्विजोत्तमाः । प्रमावलीपरिवृद्धो न मृधे निदधे मनः ॥
 विष्वक्सेनावतारेण नेकसैनिकवातिना । दृप्यद्येदिलदोःस्तम्भदाढ्यं दम्भापहारिणा ॥
 दीर्घादिह्योन्द्रसैन्येन वज्रप्रतिममूर्तिना । अतीवाव्यक्तमन्त्रेण स्वतन्त्रेणानुमाविना ॥
 दुर्ग्राह्याविद्विषदुर्गमाहिणा हठवाहिना । चन्द्रराजभुजच्छेदकारिणाऽफजलारिणा ॥ ९९ ॥
 विरच्य विपुलं वैरं पलायनपरं मनः । अकारं सूर्यराजो यत्तन्न चित्रकरं मम ॥ १० ॥
 अथोन्नतानतशिलाशतसंकुलितान्तराम् । तरुकोटरसंविष्टघूकघूत्कारगर्भिताम् ॥ ११ ॥
 महोरगविनिर्मुक्तानेकानेकमौकभास्वराम् । अपारविटापिन्नातविटपट्यासुपुष्कराम् ॥ १२ ॥
 उपकण्ठनटनैकनोलकण्ठमनोहराम् । नीडान्तरोत्पतत्कोरां किक्कीदिविकृतस्वराम् ॥
 परिश्लिष्टाचलतटामम्भोधरघटाकृतिम् । प्रतिक्षणोच्चलच्छाखासृगान्दोलितपल्लवाम् ॥
 स्तब्धरोमसमारब्धघर्घरस्वरघोषणाम् । मृगादनवतीं माद्यदिभसंनिभसैरिभाम् ॥ १५ ॥
 इनकर्मारकुञ्जान्तर्निद्राणव्याघ्रपङ्गवाम् । अभीकानेकमल्लूककृतवलमीकदारणाम् ॥ १६ ॥
 वेसंकटामपि कुंठरुत्कटैः कृतसंकटाम् । विशन्मुभटशृङ्गारः स शृङ्गारपुराटवीम् ॥ १७ ॥
 वेविधास्कन्दनाकाङ्क्षी सूर्यराजमपद्रुतम् । निशम्यानीकसहितो विमनस्क इवामवत् ॥

अथ प्रपन्नाभयदायकेन दुर्दान्तदर्पापहसायकेन ।

उपेत्य शृङ्गारपुरं शिवेन भुजस्मयावेशभृता व्यलोकि ॥ १९ ॥

नृवाह्यायानस्थित एव तूर्णं स्वसैनिकैस्तत्क्षणमेव पूर्णम् ।

प्रविश्य शृङ्गारपुरं प्रपश्यन्स्वमप्यमस्तैष परैरघृष्यम् ॥ ७० ॥

अजय्यमन्यैरिति विश्रुतं यत्स भूपतिर्वैरिनृपासनं तत् ।

स्पृशन्भृशं स्वेन पदा तदानीममानि लोकेन महामिमानि ॥ ७१ ॥

आदाय तस्मादभयं द्रढीयः समीयुषा पौरजनेन भूयः ।

प्रविश्य शृङ्गारपुरं प्रभूय प्रभूतशृङ्गारपदं व्यधायि ॥ ७२ ॥

अथ कतिपयसैनिकानुयातं प्रतिनृपमाशु दिगन्तमेव यातम् ।

त्रिभुवनजनजित्वरप्रतापः स बत निहन्तुमपन्नपामवापत् ॥ ७३ ॥

इत्यनुपुराणे सूर्यवंशे निवासकरकवीन्द्रपरमानन्दविरचिताया-

मध्यायशतसंमितायां वैयासक्यां संहितायां शृङ्गारपुरप्र-

वेशो नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

कविन्द्र उवाच—

अथ शाहसुतः प्रभावलीविषयं सर्वमपि स्वतेजसा ।
 अकरोन्नैजपाणिवर्तिनं नयवर्त्म प्रतनं प्रवर्तयन् ॥ १ ॥
 पटुसंगरकर्मकर्मठं प्रथितं त्र्यम्बकमास्करं शिवः ।
 सुमतिं सपदि प्रभावलीविषयाध्यक्षपदे न्ययोजयत् ॥ २ ॥
 हनुराजपुरश्रियं रूपा जितशृङ्गारपुरं तथौजसा ।
 परसैनिकपुङ्गवाः शतं शतमेतं शरणैषिणोऽनमन् ॥ ३ ॥
 अथ तस्य पुरस्य रक्षणे क्षणमालक्ष्य सदेशवर्तिनम् ।
 स गिरिं प्रथितं प्रतीत इत्यभिवानेन समन्वितं व्यधात् ॥ ४ ॥
 अथ चन्द्रमृणालचन्द्रिकामिहिकाचन्दनचम्पकादिभिः ।
 उपनीय मुदं तपर्तुना स भृशमोदभृता न्यषेव्यत ॥ ५ ॥
 श्रितकेसरकाण्डपाटलीसुमनोदम्भनिषङ्गवाहिना ।
 अपि विष्टपजित्वरेषुणाऽतनुनाऽहारि शिवस्य नो मनः ॥ ६ ॥
 तपताऽतितरां तपागमे तपनेनाऽऽशु कदुष्णतां गताः ।
 सरितस्ततसत्त्वंसंश्रयं दधुरन्तः सलिलं सुशीतलम् ॥ ७ ॥
 प्रतिवासरकल्पिताम्भसः सरसीः पङ्कनिषण्णसारसाः ।
 विरमञ्जषकच्छपावलीर्विदधे तीव्रतरातपस्तपः ॥ ८ ॥
 प्रतिफुल्लशिरीषपाटलीपटसौरभ्यभृता नमस्वता ।
 स्मरतापमन्त्रिभिरन्मनः सुधियां निर्विषयात्मनामपि ॥ ९ ॥

अथ श्रीशिवभारतान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमः ।

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

१ मङ्गलाचरणम् । तीर्थविध्यर्थं वाराणसीं गतं परमानन्दं प्रति वाराणसीस्थमनीषिणां शिवभूपतिचरित्र-विषयिका पृच्छा । परमानन्दस्य तान्प्रति चरित्रकथनविषये प्रतिज्ञा । नारायणांशस्य शिवभूपतेर्मालभूप-मुपक्रम्य निखिलस्वकीयचरित्रवर्णन-विषयिणी कवीन्द्रं परमानन्दं प्रति प्रार्थना । ततः ‘ अमानुषचरितस्य शिवस्य चरितं वर्णयितुं कथं पारये-यम् ’ इति संचिन्तयन्तं परमानन्दं ‘ मा भैषीः प्रसन्नाऽस्म्यहं मन्निदे-शेनैव शिवभूपस्त्वामादिदेश ’ इति भगवत्या देव्या आश्वासनम् । ततश्च-रित्रवर्णनाधिकारप्राप्तिकथनम् । शि-वभारताख्येऽनुपुराणेऽस्मिन् ‘ श्री-गिरिजाजानेर्महादेवस्य दुर्वृत्ता-सुरमर्दिन्यास्तुलजायाश्च महिम-वर्णनम्, धर्मादिचतुर्विधपुरुषार्थानां तीर्थानां यवनैः सत्रा शिवनृपकृत-संग्रामाणां च वर्णनम्, इत्यादयोऽने-के विषया यथानुरूपावसरं प्रतिपाद्ये-रन् ’ इति ग्रन्थकृतकृतसंस्मृचनम् । पुण्यपत्तनवास्तव्यस्य सूर्यवंशीय-स्योमाजानेर्मालवर्मणो नृपतेर्वर्णनम् । शंभुपर्वते श्रीशंभुप्रीतये तत्कृतवि-स्तीर्णकासारवर्णनम् । तस्मिन्नेव काले देवगिरौ निजामशाहस्य वि-

जयपत्तने येदिलशाहस्य च निवा-सकथनम् । तयोरुभयोः प्रासङ्गिक-विरोधकथनम् । निजामशाहसहा-य्यार्थं विठ्ठलाख्यभ्रात्रा सह माल-वर्मगमनवर्णनम् । तत्कृतनिजामद्वे-षणोच्छेदकथनम् । संतानार्थं माल-वर्मकृतशिवाराधनम्, तत्प्रसादेन शाहशरीफाख्यपुत्रद्वयप्राप्त्यादिक-थनम् ।

२ निजामाज्ञया मालवर्मणो युद्धार्थ-मिन्दापुरगमनम् । तत्र तन्निधनव-र्णनम् । भर्तृनिधनेन विलपन्त्या मालभार्याया विठ्ठलाख्यदेवरक्तोऽ-नुनयः । मालनिधननिबन्धनो नि-जामशाहस्य शोकः । शाहशरीफा-भ्यां विठ्ठलकृतस्वराज्यपालनम् । शाहस्वरूपवर्णनम् । जिजूनाम्न्या यादवराजात्मजया साकं शाहस्यो-द्वाहवर्णनम् । जिजूसौन्दर्यवर्ण-नम् । वधूवरयोर्गृहप्रवेशः । विश्वा-सराजसुताया दुर्गायाः शरीफस्य च पाणिपीडनवर्णनम् । निजामाश्रि-तयोस्तयोः शाहशरीफयोः स्वराष्ट्र-परिपालनवर्णनम् ।

३ विठ्ठलराजस्य स्वर्लोकगमनम् । ततः शांहराजो निजे भुजे राज्य-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

भारं बिभर्तीति कथनम् । सम्भ-
खेल-मल्ल-मम्ब-नाग-पर्शुक-व्य-
म्बक-वकास्या विट्टलतनूभुवोऽ-
म्बरमतावलम्बिनो वर्तन्ते स्मेति क-
थनम् । जातुचिन्जिजामशाहं दृष्ट्वा
तेन समं संभाष्य च जाधवरावप्रभृ-
तिषु वीरेषु प्रतिनिवर्तमानेषु सत्सु
महति जनसंसर्दे खण्डार्गलस्याग्रेसरः
करी मदोन्मत्ततया लोकान्पीडयति
स्म । तन्निवारणाय प्रयतमानो या-
दवराजस्य दत्तवर्मा नाम सुतस्तं
दन्तावलं शस्त्रैः प्रहृत्य व्याकुलय-
दिति वर्णनम् । तदसहमानौ सम्भ-
खेलनामानौ विट्टलतनयौ खण्डा-
र्गलं सहायमतानिष्ठाम् । तत्प्रसङ्गेन
युध्यतोः सम्भदत्तयोः सम्भो दत्तं
जघानेति वर्णनम् । पुत्रमरणक्रुद्धस्य
यादवराजस्य भृशबलानां च संग्रा-
मवर्णनम् । तस्मिंश्च संग्रामे यादव-
राजः स्वजामातरमपि शाहं प्रहृत्य
मूर्च्छयांचकार, सम्भं चावधीदिति
वर्णनम् । यादवभृशबलयोर्निजाम-
शाहकृतसान्त्वनवर्णनम् ।

४ जाधवराजस्य कुपूयवर्तनमसहमान-
स्य निजामस्य विषये दुर्मन्त्राचिन्तन-
कथनम् । तज्ज्ञात्वा यादवस्य दिल्लीश्च-
रसमीपगमनवर्णनम् । निजामं त्य-
क्त्वा गतं यादवराजं ज्ञात्वा येदिलस्य
महानन्दसमुद्भववर्णनम् । येदिलस्य

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

दिल्लीश्वरेण संधिकथनम् । दिल्लीश्च-
रकृतस्तत्स्वीकारश्च । जहानगीर
इमरामं येदिलसहायार्थं संप्रेषयति
स्मेति कथनम् । ताम्राननसहायेन
येदिलो निजामं तृणायपि नामन्य-
तेति कथनम् । निजामोऽपि शाहा-
दिभिर्युक्तं ताम्राननं न गणयामासे-
ति वर्णनम् । येदिलो दिल्लीन्द्रस्य
सहायार्थं प्रायतिष्ठ, दिल्लीन्द्रनिदे-
शेन निजामशाहेन योद्धुं जहालज-
हानखज्जीरसिकन्दरप्रमुखा योषा
दक्षिणां ककुभं संप्रापन्, तत्कृत-
निजामदेशाक्रमणमित्यादिकथनम् ।
अम्बरसहायार्थं शाहादीनां प्रापण-
म् । दिल्लीन्द्रनिजामसेनयोस्तुमुल-
संग्रामवर्णनम् । शाहशरीफखेलादी-
नामतुलपराक्रमेण ताम्राननसैन्यस्य
पलायनम् । मनचेहरसैन्यकृतशरी-
फवधवर्णनम् । अनुजविनाशेन क्रु-
द्धस्य शाहस्य पराक्रममसहमानस्य
बलस्य कान्दिशीकतां वीक्ष्य शाह-
शर्मसैन्यकृतसिंहगर्जनावर्णनम् ।
ताम्राननसेनायाः शाहकृतबन्धनक-
थनम् । विजयिनः सेनापतेरम्बरस्य
भृशबलैः साकं निजामशाहदर्शनार्थं
प्रयाणवर्णनम् ।

५ खेलादिविट्टलपुत्रैः कृतस्पर्धस्य शा-
हवर्मणः स्वदेशगमनवर्णनम् । स्व-
सांनिध्यनिवासार्थं शाहवर्मणं प्रति

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

येदिलप्रार्थना । शाहसहायेन येदिल-
लकृतशत्रुपराभवः । शाहकृतोऽम्ब-
रपराजयः । शाहकृतो मुधपराभवः ।
केरलकर्नाटकादिदेशान्विजित्य शा-
हवर्मकृतामिभरामकोशविवर्धनम् ।
जिज्जूदेव्याः पातिव्रत्यम् । शिवजन्म-
प्रस्ताववर्णनम् । स्लेच्छभाराक्रान्ता-
या विश्वभरायाः स्वदुःखनिवेदनार्थं
परमेष्ठिसंनिधिगमनवर्णनम् । वि-
धातारं प्रति स्वोद्धारार्थं प्रार्थना ।
यवनकृतवैदिकधर्मध्वंसनिवेदनम् ।
“ धरे, मा भैषीः पुरा मया करुणा-
जीमूतो मुरारिः परया भक्त्या प्रा-
र्थितः स्वयं मामुवाच—दाक्षिणात्यस्य
शाहभूपतोर्जिज्जूनामिकाया भार्यायाः
पुत्रतां प्रतिपद्य तव प्रियं विधा-
स्यामि ’—इति । तद्वसुंधरे स्थिरा
भव” इत्यादिब्रह्मकृतं धरां प्रति स-
माश्वासनम् । धात्री वैधात्री वाचं
श्रुत्वा स्वाधिष्ठानं प्रतस्थ इति
कथनम् । मानुषभावस्वीकारे प्रभो-
रिच्छा समजनीति कथनम् ।

६ शिवाख्यया प्रादुर्बुभूषोर्विष्णोर्जिज्जू
प्रति दर्शनम् । योगेश्वरस्य तत्का-
लिकस्वरूपवर्णनम् । जिजोर्दोहद-
वर्णनम् । अरिष्टवर्णनम् । श्रीशिव-
जन्मवर्णनम् । तत्स्वरूपकथनम् ।
शिवप्रादुर्भावसमनन्तरमेव श्रीसर-
स्वत्यादिदेवतानां तत्समीप आग-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

मनवर्णनम् । शिवस्य जातकर्मादि-
संस्कारकथनम् । शिवस्याभिषेकार्थं
दशमेऽहि कृष्णागोदावरीभीमरथ्या-
दिसरितां शिवसंनिधावागमनवर्ण-
नम् । देवसेनाशचीस्वाहादिवि-
हितं प्रसूतिकास्नानवर्णनम् । नाम-
करणसंस्कारकथनम् । शिवस्य
भाविविधेयानां वर्णनम् । विविधा-
लंकारैर्विभूषितस्य शिवस्य बाल्या-
वस्थासौन्दर्यवर्णनम् । उपवेशनाभ-
प्राशनसंस्कारवर्णनम् । शिवजन्मनः
प्राग्दर्श्याख्यानं हन्तुं प्रस्थितस्य
शाहराजस्य तं हत्वा शिवनेरिदुर्गं
प्रति प्रत्यागमनवर्णनम् । शाहकृत-
शिवमुखावलोकनकथनम् । शिव-
जन्मोत्सवे शाहकृतविविधवस्तुदान-
वर्णनम् ।

७ शिवस्य बाल्यावस्थोचितानां विवि-
धलीलानां वर्णनम् ।

८ शिवजन्मवर्णनं श्रुत्वा कवीन्द्रं प्रति
‘ यत्र शिवजन्माभूत्स दुर्गो यवना-
यत्तः, तत्र कथं शाहप्रवेशः’ इति
सांशयिकानां मनीषिणां प्रश्नः ।
तत्संशयनिराकरणार्थं कवीन्द्रकृत-
कथाप्रस्तावः । निजामस्य विपत्कालं
दृष्ट्वा स्वकीयं प्राक्तनं संबन्धं वि-
चिन्त्य विजयपुरं त्यक्त्वा शाहभू-
पतेर्निजामसमीपे गमनम् । अत्रा-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

न्तरे विजयराजः शशुराजाय शाह-
सूनुवे जयन्तीनाम्नीमात्मतनयाम-
नुरूपाममन्यतेति कथनम् । तयोः
शंभुजयन्त्योः शिवनेरिदुर्गे विवाह-
वर्णनम् । नूतनसमवायात्पत्नीमन्त-
र्वत्नी तत्र संस्थाप्य दर्याखानजि-
गीषया शाहः प्रतरथ इति वर्ण-
नम् । पूर्वोक्तसंशयसमर्थनं श्रुत्वा
'दिल्लीश्वरं हिस्वा यदुराजे ताम्रास्यै-
र्योद्धुं समुद्यते किमचेष्टत निजामः'
इति कवीन्द्र प्रति मनीषिणां प्रश्नः ।
ताम्रप्रति कवीन्द्रस्योत्तरम् । दुर्व्य-
सनभराक्रान्तनिजामकृतयादवावमा-
ननकथनम् । यदवराजस्य निघ-
नम् । श्वशुरविनाशेन संक्रुद्धस्य
शाहभूपस्य निजामसाहाय्याद्विराम ।
ताम्राननपताकिनीविहितधारागिरि-
वेष्टनम् । येदिलस्य धारागिरिं प्रति
सेनाप्रेषणम् । धारागिरिजिघृक्षया
शाहिजहानमहमूदसेनयोः संग्रामव-
र्णनम् । सैन्यद्वयकृतनिजामपराज-
यवर्णनम् । निजामपराभवमधिकृत्य
कवीन्द्रं प्रति मनीषिणां प्रश्नः ।
कवीन्द्रस्योत्तरम् । कालदुर्विलास-
वर्णनम् ।

९. देवगिरिं गृहीत्वा ताम्राननसैन्ये
महता मोदेन महमूदसैन्ये च दु-
स्तेन स्वस्वविषयं गते शाहराज-
शिवनेरिप्रभृतीन्दुर्गान् स्वायत्तान-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

करोत्, गोदावरीप्रवराभीमाद्यानां
धुनीनां कूलस्थप्रदेशं स्वाधीनी च-
कोरेत्यादिवर्णनम् । दिल्लीन्द्रप्रतीपान्
शाहप्रयत्नानवलोक्य घाण्टिककाण्टि
कादिवीराणां शाहसमीप आगम-
नम् । तभ्यः सेनापतिपददानम् । ये-
दिलशाहिजहानयोः संधिः । शाहः
कति वर्षाणि ताभ्यामयुज्यत संधि-
श्च कथं विहित इत्यादिविषयकः
कवीन्द्रं प्रति मनीषिणां प्रश्नः ।
वर्षत्रितयमित्यादि कवीन्द्रस्यात्तरम् ।
शाहं प्रति स्वप्ने धूर्जटेरुपदेशः शि-
वनिदेशेन स्वविषयमुज्झित्वा शाह-
कृत परविषयप्रत्यर्पणवर्णनम् ताम्र-
योदिलाभ्यां शाहस्य संधिः । स्वस-
हायार्थं शाहनृपमानेतुं तन्निकटे
स्वामात्यप्रेषणम् । शाहकृतस्वीकार-
वर्णनम् । शाहेन साकं फरादयाकृता-
दियुतस्य रणदूहलस्य महमूदाज्ञया-
कर्णाटगमनम् । शाहकृतकर्णाटवि-
जय वर्णनम् । प्रसन्नात्मना रणदूहलेन
पारिताषिकीकृते बिङ्गरूपत्तने शाह-
निवासः । बिङ्गरूपवर्णनपूर्वकशाह-
राजैश्वर्यकथनम् । शिवस्य प्राथ-
मिकशिक्षणवर्णनम् ।

१०. शिवस्य शाहराजकृतं पुण्यपत्तना-
धिपत्यम् । तद्विषयकमनीषिप्रश्नः ।
शाहस्वप्नवर्णनम् । प्रभाकरनाम-
कपुरोहितसविधे शाहभूपस्य

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

स्वप्नार्थविषयकः प्रश्नः । 'शुभ-
सूचकोऽयं स्वप्नः' इति तदुत्तरम् ।
स्वप्ने शिवनिदेशेन पुण्यदेशाधिप-
त्येन शाहः शिवमयोजयदिति व-
र्णनम् । शिवराजस्य स्मृतिपुराणेति-
हासादिक्षिणवर्णनम् । शिवोद्वा-
हवर्णनम् ।

११ शिवभूषणस्य पुण्यपत्तनगमनानन्तरं
शाहः किमकरोत्, महामूदश्च कथ-
मवर्ततेति मनीषिणां प्रश्नः । कर्णा-
टमण्डलं वशी चकारेत्यादि कवीन्द्र-
स्योत्तरम् । वीरभद्रस्य सिंहासनारो-
हणवर्णनम् । शाहं नियन्तुं मह-
मूदो मुस्तुफाखानमादिशदित्यादिव-
र्णनम् । मुस्तुफाखानस्य कर्णा-
टागमनवर्णनम् । आयान्तं मु-
स्तुफं श्रुत्वा शाहस्य प्रत्युद्गमनम् ।
शाहं प्रत्याययितुं मुस्तुफप्रयत्नः ।
सेवकानाधिकृत्य मुस्तुफस्योपदेशः
'शाहं निगृहीत, इति मुस्तुफस्य
स्वसैनिकानादेशकथनम् । शाह-
शिविरे महोत्पाताः । शाहनिरुत्साह-
वर्णनम् ।

१२ मुस्तुफाखानसैन्यकृतशाहशिविरनि-
रोधवर्णनम् । शाहमुस्तुफसैन्यसं-
ग्रामवर्णनम् । शाहपराक्रमवर्णनम् ।

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

शाहशिविरविध्वंसनम् । बाजराज-
कृतशाहनिरग्रहवर्णनम् ।

१३ पितृनिरोधानन्तरं शंभुशिवौ किम-
कार्षामिति कवीन्द्रं प्रति मनीषि-
प्रश्नः । तदुत्तरोपक्रमः । बिङ्गर-
जिघृक्षया मुस्तुफस्य तानजिदादीन्
प्रति तत्र गमननिदेशः । महामूदस्य च
शिवस्य विषयान्प्रति गन्तुं स्वकी-
यवीराणां प्रेषणम् । फत्तेखानादीनां वे-
लसराख्यनगरे सेनाभिनवेशवर्णनम् ।
शिवराजस्य स्वकीयसैनिकान्प्रति
प्रोत्साहनात्मकं भाषणं बल्लालं निगृ-
हीतेति निदेशश्च । शिवनृपाज्ञया
तद्वीराणां शिरोबलं प्रति प्रयाणम् ।
बल्लालस्याऽऽत्मीयसैनिकान्प्रति प्रो-
त्साहकवचनम् । शिवबल्लालबलयोः
संग्रामवर्णनम् । हैबतसुतवधवर्णनम् ।

१४ हैबतसुतनिधनं श्रुत्वा संक्रुद्धस्य
फत्तेखानस्य शिवराजजिगीषयाऽभि-
यानवर्णनम् । ससैन्यस्य तस्य पुरंदरा-
धिरोहणम् । शत्रुसेनामवलोक्य शाहा-
त्मजकृतसमरदुन्दुभिवादनवर्णनम् । शि-
वफत्तेखानसैन्ययोस्तुमुलसंग्रामवर्णनम् ।
युद्धावलोकनार्थं तत्र पुरंदरदुर्गे देवा-
गमनवर्णनम् । गोदकृतमुसेखानव-
धवर्णनम् । शिवसैन्याक्रान्तस्य फत्ते-
खानसैन्यस्य स्वजीवितरक्षणेच्छया
पलायनम् । परामृतस्य फत्तेखानस्य

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

विजयनगरगमनम् । महमूदस्य विम-
नस्कत्वकथनम् ।

१५ शिवस्योत्कर्षमात्मीयमपकर्षं च वि-
ज्ञायमहमूदस्याग्रिमविधेयचिन्तनवर्ण-
नम् । प्रासङ्गिकं शंभुकृतफरादपराभव-
कथनम् । येदिलस्य शाहराजो मोक्त-
व्यो न वेति विचारवर्णनम् । 'बिङ्गरू-
रसिंहगडगिरिद्वयप्रत्यर्पणाभिवचनस्व-
रूपात्मकेन समयेन मोक्तव्यः' इति
स्वीयविचाराणां निजप्रकृतिसविधे
कथनम् । तेषां विषयेऽस्मिन्संमति-
कथनम् । 'बिङ्गरूरसिंहदुर्गप्रत्य-
र्पणेन मोक्ष्यामि कारातः' इति शाहं
प्रति येदिलवचनम् । तद्भाषणस्य
शाहभूपकृतस्वीकारः । पितुर्निर्देशेन
शंभुशिवौ बिङ्गरूरसिंहपर्वतौ येदिला-
यादातां शाहस्य बन्धमोचनं च ।

१६ ईप्सितलाभेन महमूदस्याऽऽनन्द-
कथनम् । सिंहपर्वतप्रत्यर्पणात्मिकया
पित्राज्ञया क्षुब्धस्य शिवभूपस्य विज-
यनगरजिघृक्षाकथनपूर्वकं सुवर्णश-
र्माणं प्रति 'नियुज्यन्तां तुरंगिणः'
इत्याज्ञाकथनम् । 'बलवद्विर्विरोधो
न हि विधातव्यः, बलवद्विरोधेनैव तव
जनकः शाहभूपो बन्धनमन्वभूत्,
येदिलताम्राननौ भवद्भयो नितराम-
क्रुधताम्, तावुभावपि यदि संयुज्या-
भ्यागच्छेतां नतरां भवन्तोऽप्ये स्थातु-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

मपि पारयेयुः, तद्वयं सुदृढं कमपि
दुर्गमं दुर्गं लभध्वं, भेदावलम्बं कुरुत,
इत्यादिसुवर्णशर्मकृतस्योपदेशस्य वर्ण-
नम् । शिवकृतस्वीकारकथनम् ।

१७ अल्लिशाहकृताफजलवर्णनम् । अफ-
जलनिकटे शिवपराक्रमवर्णनम् । शिव-
कृतोक्तुतकृत्यनिदशश्च । अफजलकृत-
स्वप्रौढिवादः । तत्कृता शिवभूपज-
यविषयिणी संधा च । येदिलकृततत्स-
त्कारवर्णनम् । अल्लिशाहादफजलस्य
हस्तितुरगादिप्राणिनां विविधशस्त्राणां
तथाऽन्यवस्तूनां प्राप्तिवर्णनम् । येदि-
लकृतस्याफजलस्य सेनापतित्ववर्ण-
नम् । महता सैन्येन सह विजयनग-
रादफजलप्रयाणवर्णनम् । गच्छतोऽ-
फजलस्याशुभशकुनवर्णनम् । अफ-
जलसेनावर्णनम् । मध्येमार्गे सेना-
भिनिवेशकथनम् ।

१८ 'पुण्यप्रान्तस्थं शिवमुपेक्ष्य सोऽफ-
जलः किमर्थं वैराटं विषयमभ्यग-
मत्' इति मनीषिकृतप्रश्नः । कवी-
न्द्रस्योत्तरम् । चन्द्रराजादीनां वधं
विधाय शिवनृपो जयवल्लीं जग्राहेति
कथनम् । चन्द्रराजभ्रातुः प्रतापवर्म-
णः पलायनपूर्वकं येदिलाभ्यासगम-
नवर्णनम् । प्रतापकृतं येदिलस्य
सेवादिवर्णनम् । 'चन्द्रराजराज्यं
शिवनृपतेः सकाशाद्वाल्मगृह्य तुभ्यं

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

दास्यामि ' इति प्रतापं प्रति चन्द्र-
राजस्याऽऽश्वासनम् । प्रतापकृतम-
फजलसहायम् । वैराटनगरेऽफजला-
गमनम् । अफजलमागतं श्रुत्वा शिव-
राजस्याग्निविधेयविचारवर्णनम् ।
पदातिभिः सह शिवस्य जयवल्लीप्र-
याणवर्णनम् । शिवं प्रति पत्रद्वाराऽ-
फजलवाचिकवर्णनम् । शिवकृततत्प-
त्रवाचनम् । भाविविषयाणां कथन-
विषये कवीन्द्रस्याऽऽश्वासनम् ।

— — —

१९ अफजलस्तवनपूर्वकं शिवस्य तन्नि-
कटे स्वदूतप्रेषणं स्वाशयाविष्क-
रणं च । अफजलस्य स्वसैनिकान्
प्रति भाषणम् । सैनिकानां तन्नि-
कटे च स्वाभिप्रायाविष्करणम् । शिव-
स्याद्भुतपराक्रमवर्णनम् । अफजलं
प्रति जयवल्लेर्दुर्गमत्वात्तत्राऽऽगमनं
वरमिति सैनिकानां मन्त्रकथनम् ।
तच्छ्रुत्वाऽफजलस्य क्रोधाविर्भावक-
थनम् । अफजलप्रयाणम् ।

— — —

२० शिवभूपस्य देव्या दर्शनं प्रसङ्गाद्दे-
वीवर्णनं च देव्या वन्दनम् । ' यवन-
पुंगवोऽफजलस्त्वया साकं युयुत्सु-
रूपैति तं जहि ' इत्याद्यग्निविधेय-
सूचकं शिवं प्रति तुलजाया निदे-
शवचनम् । देव्याः शिवकृपाणी-
प्रवेक्षस्य कथनम् । स्वसैनिकानुद्दि-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

श्य शिवभूपस्य रहस्यकथनम् । स-
सैन्यस्याफजलस्य जयवल्लीमार्गे गम-
नम् । पर्वतारोहणावरोहणकालेऽफ-
जलबलस्य दुरवस्थितिवर्णनम् ।
अफजलस्य जयवल्लीदर्शनम् । कुमु-
द्वतीकूलेऽफजलचमूनिवेशवर्णनम् ।
कुशलपृच्छार्थं शिवाफजलयोः पर-
स्परं स्वस्वदूतप्रेषणम् । रत्नग्रहणार्थं
रत्नोद्यमिनां शिवाह्वानेन गमनम् ।
शिवभूपवधविषयेऽफजलस्य दुर्वि-
चारसरणिवर्णनम् ।

— — —

२१ कवीन्द्रस्य शिवाफजलयोः समय-
कथनविषयिका प्रतिज्ञा । तदुभयोः
परस्परदर्शनकाले नियमवर्णनम् ।
उपाध्यायवचनाद्विरिजार्जनिं संपूज्य
दधिदूर्वादिमङ्गलवस्तुस्पर्शं विधाय
शिवभूपस्याफजलसंनिधौ गमनव-
र्णनम् । तत्कालिकशिवस्य नेपथ्य-
वर्णनम् । शिवाफजलयोः परस्पर-
दर्शनवर्णनम् । शिवमधिकृत्याफज-
लभाषणम् । तदुत्तरं शिवग्रीवाग्रह-
णपूर्वकं शिवकुक्षौ स्वकीयकृपाणस्य
निखननम् । शिवः कृपाणिकाप्रेणा-
फजलकुक्षिं विदारयामासेति वर्ण-
नम् । अफजलस्य शिववधविषये
स्वसैनिकान्प्रति कथनम् । शिव-
भूपकृताफजलवधकथनम् । सत्य-
वादीनां शिववधार्थमभिगमनम् ।

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

शिवसैनिककृततन्निरोधः । जीव-
माहिलकृतसद्यदवधवर्णनम् । प्रता-
पगडे जयदुन्दुभिध्वनिवर्णनम् ।

२२ अफजलवधोत्तरं खानसैन्यस्य संक्षो-
भवर्णनम् । मुसेखानस्य स्वसैन्यं
प्रत्युत्साहवर्धिष्णुवचनम् । अ-
फजलज्येष्ठात्मजपलायनम् । शिव-
सैन्यकृतरणदहलनिरोधवर्णनम् ।
येदिलसैन्यस्थाप्रेसराणां भटानां
शिवभूपसैन्यविहितबन्धनवर्णनम् ।
जयवल्लीनिकटचरारण्यस्य भयानक-
त्वकथनम् । शिवसेनाकृतखानसैन्य-
पराजयवर्णनम् । विजयशालिनां
शिववीराणां विजयपूर्वकं शिवनृप-
दर्शनकथनम् । जगदवितुमवतीर्णस्य
विश्वभरस्य शिवराजस्य ; नैतच्चित्रं
चरित्रमित्यादि कथनम् ।

२३ विपद्रुतानां परसैनिकानां शिवकृत-
निरीक्षणम् । परसैन्यादानीतानां
सौवर्णराजतपणादीनां स्वकीयको-
षागारे निधानवर्णनम् । ' अल्लीशा-
हस्य तां सेनां शिवो जयवल्लीमहा-
म्भोधौ न्यमज्जयत्तावत्तस्य सेनापतिः
कृत्यः किमकरोत् ? ' इति कवीन्द्रं

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

प्रति मनीषिप्रश्नः । अफजलं हन्तुं
शिवनृपे प्रस्थिते तत्सेनापतिः शत्रु-
देशं जग्राह, अफजलप्रेषितसैनिकाः
शिवविषयमपि जगृहुरित्यादिवर्ण-
नम् । तच्छ्रवणानन्तरं शिवसेनाप-
तिकृतस्वदेशगमनम् । सेनापतेः
प्रतिज्ञा । सेनापतिं प्रति शिवसंदेशः ।
अफजलवधोत्तरं सेनापतेर्वैराट-
विषये गमनम् । सेनापतेरुपेक्षया
मुसेखानादीनां पङ्क्तिहरित्सु पला-
यनम् । दुर्गमे पथि शत्रुसैन्यं कथं
पलायते स्मेति मनीषिणां प्रश्नः ।
अफजलवधोत्तरं पलायनपरस्य तत्सै-
न्यस्य शिवपदातिकृतनिरोधः ।
शिवाफलसेनासंग्रामः । मुसेखानस्य
प्रतापरावं प्रति दुर्गमप्रदेशाद्वाहिर्ग-
मनार्थं मार्गप्रदर्शनार्थं प्रार्थना ।
प्रतापकृतस्वीकारश्च । अफजलात्म-
जस्य वैराटतो गमनवर्णनम् । शि-
वस्य परायत्तान्विषयान्महीतुं वैरा-
टदेशे गमनम् । शिवकृतकृष्णाती-
रस्थदेशाक्रमणम् । शिवसेनाकृतच-
न्दनबन्दनाख्यदुर्गद्वयनिरोधः । ना-
यकनामकयो राज्ञोर्हिलालं पुर-
स्कृत्य शिवं प्रति शरणार्थं गम-
नम् । आत्मनीनतया शिवस्तान्स-
भृद्भामकरोदिति वर्णनम् । स्वद्वा-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

रुग्मायावनीरामपुरादीनां शिवनृप-
कृतं स्वायत्तीकरणम् । शिवकृतं प्र-
णालदुर्गस्याऽऽवरणम् । शिवदुर्गा-
धिपसेनयोः संग्रामः । शिवराजकृतं
प्रणालशैलस्य ग्रहणम् । तत्सौन्दर्य-
वर्णनं च ।

२४ अफजलवधानन्तरं पराभूता मुसेखा-
नादयो येदिलसैनिकाः किमकार्षुः,
प्रणालदुर्गग्रहणानन्तरं स शाहात्म-
जश्च किं व्यधादिति मनीषिणां प्रश्नः ।
पराजयव्रीडितान्मुसेखानादीन्प्रति ये-
दिलस्योत्साहसंवर्धकं भाषणम् ।
येदिलाज्ञया रुस्तुमं सेनान्यं
विधाय मुसेखानादीनां विजयपुटभे-
दनतो गमनम् । पूर्वप्रेषितप्रणिधि-
द्वारा येदिलकृतं प्रणालशैलपराभव-
श्रवणम् । येदिलप्रार्थनया दिल्लीप-
तिस्तत्सहायार्थं स्वसैन्यं प्रेषयामा-
सेति वर्णनम् । शिवस्य प्रणालशै-
लरक्षणपूर्वकं परसेनां प्रत्याभिगम-
नम् । रुस्तुमस्य स्वसैनिकान्प्रति
स्वसेनासंनिवेशविधानकथनम् । शिव-
स्यापि स्वीयवीरान्प्रति सेनाव्यूहवि-
षये कथनम् । शिवसेनाकृतसिंहनादा-
दिवर्णनम् । शिवरुस्तुमसैन्ययोः संग्रा-
मवर्णनम् । हीरवर्महिलालयोस्तुमुल-
युद्धवर्णनपूर्वकं परसैन्यनाशवर्णनम् ।
रुस्तुमस्य पराभवः । शिवराजवि-
जयवर्णनम् ।

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

२५ रुस्तुमपराजयानन्तरमल्लीशाहविषयं
वशमानेतुं महतीं सेनां प्रेषयामास,
तस्याः सेनायाः सेनापतियेदिलराष्ट्रं
वशी चकारेत्यादिवर्णनम् । स्वरा-
ष्ट्रस्य बलस्य च नाशमवलोक्य चि-
न्तार्णवे निमग्नो येदिलः कर्णपुराधीशं
जोहरं शिवं निग्रहीतुं प्रेषयामासेति
वर्णनम् । जोहरस्य तुरगिभिः सह
प्रणालदुर्गगमनम् । रुस्तुमफजल-
योस्तथैव बाजराजभाईखानपीडना-
यकादीनां येदिलाज्ञया जोहरसहा-
यार्थं तत्समीपमागमनम् । जोहरफा-
जिलरुस्तुमादिविहितं प्राक् प्रणाल-
दुर्गस्य वेष्टनम् । सादातमसूदबाज-
राजादिरचितं प्रत्यवेष्टनम् । अन्य-
सेनाकृतं दक्षिणत उत्तरतश्च रोधन-
म् । उपत्यकास्थजोहरस्याधित्यका-
गतशिवस्य च बहूनि दिनानि सम-
रोऽभूत्तथाऽपि जोहरो न यशः स्रं-
पादयामासेत्यादिवर्णनम् । 'अल्ली-
शाहेन स्वसहायार्थं दूतं संप्रेष्य दि-
ल्लीपतेर्वाहिनी सागाहूता तस्या ना-
यकः क आसीत्, सा च केन प-
था क प्रतस्थे किमकारि च तया'
इत्यादिविषयको मनीषिणां प्रश्नः ।
दिल्लीपतिर्धारागिरितलस्थितां स्वसे-
नां स्वकीयमातुलस्य शास्ताखानस्य
सेनापत्ये प्राहिणोदित्यादिकथनम् ।
दिल्लीशाज्ञया शमसजाफरादीनां स्व-
स्वसैन्येन सत्रा शास्ताखानानुगमव-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

वर्णनम् । सप्तसप्ततिसहस्रसंख्याक-
तुरगैः सह शास्ताखानो भीमाख्य-
सरिस्तीरस्थशत्रुविषयं प्रापदिति क-
थनम् । यवसेनाकृतमन्दिरारा-
मादिध्वंसवर्णनम् । चक्रवर्तीनिरो-
धकथनम् । शिवनिरोधविषयेऽस्त्री-
शाहस्य जोहराय संदेशकथनम् ।

२६ यवनसैन्यकृतसाहसवटादिग्रहणम् ।
राजमातुः शरीरे वीरसाविर्भावः ।
तस्याः संग्रामविषयकं भाषणम् ।
शिवसेनापतेर्नेतुः शाहपुरदाहपूर्वकं
शिवपत्तनप्रयाणम् । नेतुः शिवमातृ
राजदुर्गे दर्शनम् । हिलालेन सहितस्य
तस्य सैन्याधिपस्य राजमातरं प्रति
वन्दनम् । ' प्रणालाचलमूर्धनि मम
बहिश्चरः प्राणो विरुद्धे रुद्धोऽत-
स्तमात्मनो वत्सं विमोचयितुं प्रय-
तिष्ये, जोहरस्य मूर्धानं च युधि
हरिष्ये ' इत्यादिविषयकं राजमातुः
सहिलालं सैन्येशं प्रति भाषणम् ।
राजप्रसूभाषणोत्तरं सेनापतिवचनम् ।
हिलालात्मजस्य बाहवाहस्य परसे-
नाव्यूहे प्रवेशः । परसैन्यशस्त्रप्रहारेण
संजातमूर्च्छस्य तस्य भूमौ निपात-
वर्णनम् । शत्रुशिबिरप्रापणवर्णनं
च । जोहरवीरप्रभावेण हिलालादीनां
प्रलायनवर्णनम् । ' युष्मन्तोऽपि
नेतृपुरःसरा वीराः प्रणालाचलं प्र-
यातुं नान्तरं प्रपेदिरे ' इत्यादि-
वर्णनम् । नेतृप्रमुखवीर्याणां पराभवं

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

निश्चयं शिवस्य क्रोधसंप्रवर्धनम् ।
शिवस्वप्नप्रस्तावस्तुलनायाः शिवं
प्रति भाषितविशेषविषयकं भाषणम् ।
देव्या ध्वन्तवर्त्मकथनम् । प्रणाल-
वर्धते अस्फुरसुतं व्यम्बकं सेनान्यं
विधाय पदातिसैन्येन सह शिवस्य
शत्रुकृतनिरोधाहहिर्निर्गमनवर्णनम् ।
ससैन्यस्य शिवभूषस्य विश्रमार्थं
विशालदुर्गे निवासकथनम् ।

२७ ' जोहरः प्रणालाद्रेः शिवनिर्गमं
कथं नाब्रवीत् ' इत्यादिविषयको
मनीषिणां कवीन्द्रं प्रति प्रश्नः ।
' मेदिलेन समाहूतैस्ताम्रैर्मे विषयो
बद्धमितुमुपक्रान्तः, अतः संप्रति
तैर्योद्धुं प्रस्थीयते मया, त्व-
या मम संग्रामविशारदैर्योधैर्योद्ध-
न्यम् ' इत्याद्याशयकः शिवस्य
जोहरं प्रति संदेशः । ' पर्वतस्य
निरोधने आसीखानादयो भटास्तेन
जोहरेण संदिष्टाः ' इत्यादिवर्णनम् ।
शिवनिर्गमविषये जोहराय गूढपुरु-
षाणां निवेदनकथनम् । शिवनिर्ग-
मेन चकितचकितस्य जोहरस्य
शिवपुत्रसमनविषये मसूदाय नि-
वेदः । मसूदजसबन्तसूर्यराजादि-
कृतनिश्चालपर्वतपरिधीकरणवर्णनम् ।
अभयसेनाकृताभोधमवर्णनम् । म-
सूदादीनां पराभववर्णनम् । मसू-
दस्य पराभवप्रीडितस्य जोहरसमीपे

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

गमनम् । विष्णुसुक्तम् । जदुर्गं प्राप्तस्य शिवस्य स्वजननीदर्शन-वर्णनम् । स्वीयेष्टमिष्टिविषये ज्ञा-स्वास्वानस्य चिन्तावर्णनम् ।

२८ 'भृशबलोत्तंसे राशि सजगिरिं गते प्रणालाद्रेः का गतिः' इति कवीन्द्रं प्रति मनीषिणां प्रश्नः । 'अत्र शास्ता-स्वानः, अन्यत्र जोहरः, तर्हि कथं वयं युगपदुभयत्र योद्धुं श-क्नुयाम, अतस्त्वं प्रणालाद्रिं येदि-लाधीनं विधायात्राऽऽग्राहि, इह कार्यान्तरमुपस्थितम्' इति शिव-स्य व्यम्बकं प्रति संदेशः । नृपा-ज्ञया प्रणालस्य जोहराय वितर-णम् । जोहरकृतं येदिलसमीपे ग-मनं तद्दर्शनं च । 'नायं जोहर-स्त्वया हन्तव्यः' इति चेन्वाः शिवं प्रति मिदेशः । जोहरनाशविषये मनीषिणां कवीन्द्रं प्रति पुनः प्रश्नः । प्रणालपर्वताच्छिन्ननिर्गमं ज्ञात्वाऽस्त्रीशाहस्य जोहरविषये कोषः । 'लुब्धात्मना त्वया भूरि धनं लुब्ध्वा प्रस्थास्वच्छदुस्त्येक्षितः, तस्मात्तेन भूषणिना बहुस्त्वदायि तन्ममं देहि मे केनश्चिन्मि' इति येदिलस्य जोहरसमर्पणे वर्णदूत-प्रेषणम् । ततो जोहरस्य कर्णपुरं प्रति गमनम् । सहस्राहलहाला-दानेन येदिलस्य जोहरविनाश-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

वर्णनम् । येदिलमौलवर्णनम् । शत्रुसैन्यकृतं संग्रामदुर्गस्थाऽऽक-णमं भुत्वा शिवस्य सचिवान् प्रति तद्दुर्गस्य प्रतिग्रहणविषयेऽर्थस्य स्तथनपूर्वकं भाषणम् । ततः शि-वनृपं प्रति सचिवानां समयोचित-वचनम् । 'त्रिसप्तत्यां सहस्रैः सप्ति-बाहानां समन्वितः शास्तास्वानः पुण्यपुटभेदनस्थः किमकरोत्' इति मनीषिणां कवीन्द्रं प्रत्यनुयोगः । कारतलवं प्रति दिङ्मिन्द्रमातुलस्य स्वानस्य भाविविषेयविषयकं कथ-नम् । प्रस्थितस्य कारतलबलस्य पथ्यन्तराऽन्तरा स्थणितत्ववर्णनम् । 'सहस्रौलाद्वरोहन्तं तं परं शिवः कस्मान्न न्यरौत्सीत्' इति मनी-षिणां पृच्छा । 'यर्मादावेव मया स विरुद्धो रुद्धः स्यात्त-र्हि तसैन्यो नाऽऽवतिष्मत्, इति मनस्त्वानीय न न्यरुणत्तं शिवः' इति कवीन्द्रस्योत्तरम् । शिवकार-तलबसेनासंग्रामवर्णनम् । मित्रसे-नामरसिंहादीनां पराक्रमवर्णनम् । कारतलबसैन्यदुःस्थितिकथनम् ।

२९ 'शिवं शरणं व्रज' इति राज-ज्वाभ्याः कारतलवं प्रत्युपदेशः । शिवं प्रति कारतलबदूतगमनम् । प्रसङ्गाच्छिववर्णनम् । कारतलबस्य दूतद्वारा शिवं प्रत्यवगमनम् ।

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

‘यर्हि स्वीयया सेनया सह प्रप-
द्यसे तर्हि मे विषयान्निर्गोहि’
इत्यादि शिवस्य कारतलबं प्रति दू-
तद्वारा प्रतिसंदेशकथनम् । दूतस्य
कारतलबं प्रति शिवसंदेशवचनम् ।
मित्रसेनादीनां शिवाय बलिप्रेष-
णम् । यवनादिसैन्यस्य शिवसैन्य-
कृतलुण्ठनम् । शिवस्य निजसैनि-
कान्प्रति ‘युद्धान्निवर्तध्वम्’ इति
निदेशकथनम् । ताम्राननसैन्यस्य
तस्माद्वनान्निर्गमनम् । शिवसैन्य-
कृतविजयघोषणादिवर्णनम् । ‘ये-
दिलेनाऽऽक्रान्तं विषयं प्रतिग्रहीतुं
गच्छाम्बहं त्वं ताम्रमुखनाशार्थं
सनद्धोऽत्रैव तिष्ठ’ इति शिवस्य
नेत्रारुख्यं सेनानायकं प्रति कथनम् ।
शिवस्य जयशब्दपूर्वकप्रयाणवर्ण-
नम् । शिवस्य दाल्भ्यपुरग्रहणम् ।
पल्लीवनपतेर्जसवन्तस्य शाहात्मजभ-
याच्छृङ्गारपुरनायकाश्रयणकथनम् ।
शिवस्य चित्रपुलिनगमनवर्णनम् ।
कामकालाभ्यां भ्रातृभ्यां परिवारि-
तस्य भार्गवस्य शिवकृतपूजनवर्ण-
नम् । शिवस्य परशुरामकृतप्रसाद-
कथनम् । ततस्तस्य देवर्षिस्थानप्र-
याणकथनम् । राजाज्ञया नीलक-
ण्ठसुतस्य संगमेश्वरगमनम् । प्रभा-
वलीभृते भूमिपालाय दूतद्वारेण
संदेशकथनम् । शिवकृतराजपुर-
जयवर्णनम् । राजपुरे वास्तव्यस्य

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

शिवस्य समृद्धिवर्णनम् ।

३० कैरञ्जादिराजभ्यः शिवस्य बलिग्रहण-
म् । यवनैश्वरं संचितस्य धनस्य स्वा-
यत्तीकरणवर्णनं च । जातरूपरूप्य-
सीसकताम्रादीनां भारवाहकैरश्वा-
दिभिः स्वदुर्गप्रापणवर्णनम् । ‘श-
ठवल्लीसमदलहरचिरीनैवरक्षारपत्त-
नादीन्यपि शिवराजाय करमा-
हरन्’ इत्यादिवर्णनम् । शि-
वस्य स्वविषये प्रयाणम् । ‘दा-
ल्भ्यपुरचित्रपुलिनसंगमेश्वरादीन्वि-
जित्य ततः शिवः स्वविषयं
प्रतस्थ इति श्रुत्वा येदिलः कमु-
पायं योजयामासेति मनीषिणां
कवीन्द्रं प्रति प्रश्नः । शृङ्गारपुरभू-
पाय सूर्यवर्मणे ‘परावृत्तं शिवभूषं
निरुन्धि’ इति संदेशकथनम् ।
‘येदिलोऽन्याश्चमूपतीनुज्झित्वा तमेव
राजानं कार्येऽस्मिन् किमित्ययोज-
यत्’ इति मनीषिणां पुनः प्रश्नः
‘इतरे रस्तुमाद्या भग्नमनोरथा योद्धुः
प्रभवेयुरिति स एव योजितः’ इति तदु-
त्तरवर्णनम् । संगमेश्वरास्थितस्य शिव
सैन्यस्य सूर्यवर्मसैन्यकृतवेष्टनवर्णन-
म् । ‘सूर्यवर्मणो मेघगर्जनां तानजित्प्र-
भृतयो न सेहिरे’ इत्यादिकथनम् ।
नीलकण्ठात्मजस्य पिलाजीसंज्ञस्य
जन्यात्पलायनवर्णनम् । मल्लसूर-
कृतधिकारपूर्वकतद्वन्धनवर्णनम् ।

अध्यायाङ्काः । विषयाः ।
मल्लसूरपराक्रमपूर्वकं जयघोषणक-
थनम् ।

३१ राजपुरातूर्णं परावृत्तं शिवं
सैन्येन समं मल्लसूरो व्यलोकतेति
कथनम् । शिवकृतं तानजितः
समानवर्णनम् । प्रभावलीपालं प्रति
शिवराजप्रेषितदूतस्य 'पल्लीवनपते-
र्देशं ग्रहीतुमुद्यतोऽस्मि, तत्र
त्वयाऽऽगन्तव्यम् । यदि दर्पान्ना-
गमिष्यसि तर्हि न गोपायिता तेऽद्य
विद्यते' इत्याद्याशयकभाषणम् । 'त्वं
याहि याम्यहम्' इति सूर्यराजस्य
शिवदूतं प्रति प्रतिवचनम् ।
सूर्यराजप्रत्युत्तरम् । शिवसमीपे
दूतकृतं कथनम् । यवनत्रासि-
तानां लोकानां शिवप्रभावात्स्वीय-
देशप्राप्त्या सौख्यस्थितिवर्णनम् ।
चिरदुर्गस्य, "मण्डनगडः" इति

अध्यायाङ्काः । विषयाः ।
नामकरणकथनम् । मण्डनदुर्गे
स्वसैन्यं निधाय शृङ्गारपुरजयार्थं
शिवस्य प्रस्थानकथनम् । 'प्रभाव-
लीपालं परिभावयितुं प्रभुः शिवः पुरैव
शृङ्गारपुरजिगीषया कथं न प्रायात्'
इति मनीषिणां प्रश्नः । 'तव
क्रीतसुतोऽस्मि, इत्यादिप्रार्थनया पूर्वं
तत्कृतसाहाय्यं स्मृत्वा च शिवः
प्राक्तं जेतुं न प्रययौ' इति कवी.
न्द्रस्योत्तरम् । ससैन्यस्य शाह-
सूनोः प्रयाणकथनम् । विमनस्कस्य
सूर्यराजस्य पलायनविचारकथनम् ।
'प्रभावलीशः शिवेन किं नायुध्यत'
इति मनीषिणां प्रश्नः । तत्कारणकथ-
नम् । सूर्यराजशिवराजयोर्युद्धे सूर्यस्य
पलायनं श्रुत्वा शिवनृपस्य विमन-
स्कत्वकथनम् । शिवकृतं शृङ्गारपुरद-
र्शनं तत्र प्रवेशश्च ।
३२ ग्रीष्मर्तुवर्णनम् ।

इति श्रीशिवभारतान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमः ।

अथ शिवभारतान्तर्गताध्यायानां पृष्ठाङ्काः ।

अध्यायाङ्काः ।	पृष्ठाङ्काः ।	अध्यायाङ्काः ।	पृष्ठाङ्काः ।
१	१—४	१७	५०—५२
२	४—७	१८	५३—५५
३	७—९	१९	५५—५७
४	१०—१२	२०	५७—६०
५	१२—१५	२१	६०—६३
६	१५—१९	२२	६३—६६
७	१९—२१	२३	६६—६९
८	२१—२४	२४	६९—७३
९	२४—२७	२५	७३—७६
१०	२७—२९	२६	७६—७९
११	२९—३१	२७	७९—८१
१२	३१—३६	२८	८१—८५
१३	३६—४१	२९	८५—८८
१४	४१—४५	३०	८८—९१
१५	४५—४७	३१	९१—९४
१६	४७—४९	३२	९५—

अथ श्रीशिवभारतान्तर्गतग्रामादिविशेषनाम्नां कोशः ।

कोशगतसंकेतचिह्नानामर्थाः—

ग्राम०=ग्रामविशेषनाम । उ०=उपनामविशेषः । व्य०=व्यक्तिविशेषनाम ।
जा०=जातिविशेषनाम । प्रान्त०=प्रान्तविशेषनाम । दु०=दुर्गविशेषनाम ।
न०=नदीविशेषनाम ।

अष्टम्-ग्राम०	(अष्टी)	खराटः-उ०	(खराटे)
इङ्गालः-उ०	(इंगले)	गाढः-उ०	(गाटे)
इन्दिरापुरम्-ग्राम०	(इंदापूर)	गोकपाटः-उ०	(गायकवाड)
उदुम्बरम्-ग्राम०	(औदुम्बर)	गोहग्रामः-ग्राम०	(घोगांव)
उदुम्बरखण्डम्-ग्राम०	(उंबरखिड)	घाण्टिकः-उ०	(घाडगे)
कपित्थम्-ग्राम०	(कवठें)	घोरफटः-उ०	(घोरपडे)
कर्णपुरम्-ग्राम०	(कर्णूल)	चक्रावती-ग्राम०	(चाकण)
कर्दमवटम्-ग्राम०	(कुरुंदवाड)	चक्रावलीमण्डलम्-ग्राम० ना०	(चाकणप्रान्त)
करवीरपुरम्-ग्राम०	(कोल्हापूर)	चम्पावती-ग्राम०	(चौल)
करहाटम्-ग्राम०	(कन्हाड)	चाहुबाणः-उ०	(चव्हाण)
कलधौतम्-ग्राम०	(कलेढोण)	चित्रपुलिनम्-ग्राम०	(चिपळूण)
कशेलिका-ग्राम०	(कशेली)	चिरदुर्गः-दु० ना०	(पालीचाकिल्ला)
काङ्कटः-उ०	(कंक)	जगत्स्थापकः-उ०	(जगताप)
काण्टकः-व्य०	(काताजी)	जयवल्ली-ग्राम०	(जावळी)
काण्टिकः-उ०	(कोटे)	तञ्जापुरम्-ग्राम०	(तंजावर)
काण्डग्रामः-ग्राम०	(कांडगांव)	तञ्जी-ग्राम०	(जिंजी)
कामनगरी-ग्राम०	(कामेरी)	तानजित्-व्य०	(तानाजी)
किणिका-ग्राम०	(किणी)	ताम्रः-उ०	(मांगल)
कुण्डजित्-व्य०	(कौंडाजी)	तिलासङ्गम्-ग्राम०	(तेलसंग)
कुन्तवाटम्-ग्राम०	(कोतवडें)	तुलजित्-व्य०	(तुळोजी)
केलिवल्ली-ग्राम०	(केळवली)	तोमरः-उ०	(ठोमरे)
कोलम्-ग्राम०	(कोलें)	त्रिकूटकम्-ग्राम०	(तिकोटें)
क्षारपत्तनम्-ग्राम०	(खारेपाटण)	दालभ्यपुरम्-ग्राम०	(दाभोळ)
खट्वाङ्गकः-उ०	(खटावकर)	देवगिरिः-ग्राम०	(दौलताबाद)
खण्डगर्गलः-उ०	(खंडागळे)	देवर्षिस्थानम्-ग्राम०	(देवरुख)

धामनसम्-ग्रा०	(धामणसे)	राजव्याघ्री-व्य०	(रायबागीण)
धारागिरि:-ग्रा०	(दौलताबाद)	रायबाकम्-ग्रा०	(रायाबग)
धारावटम्-ग्रा०	(धारवाड)	वटग्राम:-ग्रा०	(वडगांव)
नागस्थानम्-ग्रा०	(नागोठणे)	वाळवम्-ग्रा०	(वाळवे)
नान्धवाटम्-ग्रा०	(नाधवडे)	विजयपत्तनम्-ग्रा०	(विजापूर)
नेरलम्-ग्रा०	(नेरले)	विद्यानगरम्-ग्रा०	(विजयानगर)
नैवरम्-ग्रा०	(नेवरे)	विशालशैल:-दु० ना०	(विशाळगड)
पणवल्ली-ग्रा०	(पनवेल)	विश्रामपुरम्-ग्रा०	(विसापूर)
पल्लिका-ग्रा०	(पाली)	विश्रजित्-व्य०	(विसाजी)
पारग्राम:-ग्रा०	(पारगांव)	वृषपत्तनम्-ग्रा०	(बसवापट्टण)
प्रणालाद्रि:-दु० ना०	(पन्हाळा)	वैराटम्-ग्रा०	(वाई)
प्रवार:-उ०	(पवार)	व्याघ्र:-उ०	(वाघ)
प्रांशु:-ग्रा०	(पावस)	शठवल्ली-ग्रा०	(साठवली)
फलस्थानम्-ग्रा०	(फलटण)	शिरोबलम्-ग्रा०	(शिरवळ)
बदरग्राम:-ग्रा०	(बोरगांव)	शिवपत्तनम्-ग्रा०	(शिवापूर)
विङ्गरुम्-ग्रा०	(बेंगरूळ)	शूर्पविषय:-ग्रा० ना०	(सुपेप्रांत)
बिन्दुपुरम्-ग्रा०	(बेदनूर)	श्यामग्राम:-ग्रा०	(सागांव)
बिल्ववटम्-ग्रा०	(बेलवडे)	श्र्यालयम्-ग्रा०	(शिराळे)
भीमपुरी-ग्रा०	(भिवंडी)	समदलम्-ग्रा०	(सौंदळ)
भीमरथी-न० ना०	(भीमानदी)	संगलम्-ग्रा०	(सांगली)
भृशवल:-उ०	(भोसले)	साहसवटम्-ग्रा०	(सासवड)
मत्तजित्-व्य०	(मत्ताजी)	सिद्धजित्-व्य०	(सिदोजी)
मल्लग्राम:-ग्रा०	(मालगांव)	सुरजित्-व्य०	(मूरजी)
मल्लवार:-जा०	(मलवारी)	सुवर्णशर्मा—	} व्य० (सोनोपंतः
मल्लसूर-उ०	(मालुसरे)	स्वर्णशर्मा—	
महाद्रिक:-जा०	(महाडिक)	हमीर:- व्य०	(हंबीर)
महित:-उ०	(मोहिते)	हरचोरी-ग्रा०	(हरचेरी)
मायावनी-ग्रा०	(मायणी)	हरिद्रा-ग्रा०	(हळदीगांव)
मुरवटम्-ग्रा०	(मुरवाड)	हंसकूट:-ग्रा०	(होसकोट)
यशोजित्-व्य०	(येसाजी)	हुकेरिका-ग्रा०	(हुकेरी)
यादव:-उ०	(जाधव)	हूणवटम्-ग्रा०	(हूणवाड)
येदिल:-उ०	(अदिलशाहा)	द्वावलम्-ग्रा०	(द्वेवाळ)
रणदूलह:-व्य०	(रणदुल्लाखान)		

